

Anton Liška

**CHOLEROVÁ EPIDÉMIA
Z ROKU 1831 A JEJ PRIEBEH
V PREŠOVSKÉJ EPARCHII**

Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta

Anton Liška

**CHOLEROVÁ EPIDÉMIA Z ROKU 1831 A JEJ PRIEBEH
V PREŠOVskej EPARCHII**

Prešov 2012

Anton Liška

CHOLEROVÁ EPIDÉMIA Z ROKU 1831 A JEJ PRIEBEH V PREŠOVSKÉJ EPARCHII

Monografia vyšla v rámci grantového projektu Grantovej agentúry pre doktorandov a mladých vedecko-pedagogických pracovníkov Prešovskej univerzity v Prešove (GaPU) č. 3/2/2012 *Cholera v roku 1831 a jej priebeh v gréckokatolíckych farnostiach a dištriktoch Prešovskej eparchie*

Autor:

© PaedDr. Anton Liška

Recenzenti:

prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.

Mons. prof. ThDr. Peter Šturák, PhD.

PhDr. Jaroslav Coranič, PhD.

ThDr. Peter Borza, PhD.

Jazyková úprava:

Mgr. Beáta Barlová

Ing. Jana Gdovinová

Návrh obálky:

PaedDr. Anton Liška

Foto na obálke:

Vibrio cholerae, zdroj:

http://remf.dartmouth.edu/Cholera_SEM/images/01_Cholera%200395%20area1%205kX.jpg

Vydavateľ:

Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta

ISBN 978-80-555-0691-3

Túto knihu venujem spomienke na

PhDr. Darinu Vasiľovú, PhD.,

ženu plnú elánu, entuziazmu a radosti zo života,
adoptívnu mamu a neúnavnú bojovníčku za potreby študentov
Inštitútu histórie Filozofickej Fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
uznávanu didaktičku dejepisu,
vynikajúcu vysokoškolskú učiteľku
a predovšetkým ženu láskavého a milujúceho srdca,
rozdávajúcu úsmev, radosť a pokoj,
ochotnú vždy pomôcť, poradiť, poslúžiť...

Kým ste boli medzi nami, boli ste anjelom v ľudskom tele.
Teraz ste sa stali skutočným anjelom, aby ste na nás dozerali z neba.
Pamätám, spomínam, nezabúdam.
Ďakujem za všetko!

OBSAH

ÚVOD	6
1 CHOLERA V UHORSKU	11
1.1 Cholera z medicínskeho hľadiska	11
1.2 Vypuknutie cholerovej epidémie v Uhorsku	14
1.3 Proticholerové opatrenia	18
1.3.1 <i>Proticholerové opatrenia</i> <i>v nakazených obciach</i>	21
1.3.2 <i>Pochovávanie zomrelých</i>	24
1.3.3 <i>Postoj poddanského obyvateľstva</i> <i>k proticholerokým opatreniam zavádzaným</i> <i>štátnou správou a stoličnou samosprávou</i>	26
2 DOBOVÁ LIEČBA CHOLERY V UHORSKU	30
2.1 Preventívne proticholerové rady a odporúčania	30
2.2 Diagnostika, liečebné postupy a liečebné prostriedky proti cholere	35
2.2.1 <i>Separácia choleroou nakazeného</i> <i>obyvateľstva</i>	38
2.2.2 <i>Liečba a lieky proti cholere</i>	40
3 PRIEBEH CHOLEROVEJ EPIDÉMIE V PREŠOVskej EPARCHII	51
3.1 Opatrenia prešovského biskupa Gregora Tarkoviča zavádzané v Prešovskej eparchii počas cholerovej epidémie	52
3.2 Výpočet obetí cholery v Prešovskej eparchii	63
3.2.1 <i>Predstavenie prameňov vypovedajúcich o počtoch</i> <i>obetí cholery gréckokatolíckych veriacich</i> <i>a duchovenstva Prešovskej eparchie</i>	64

3.2.2 <i>Výpočet obetí cholery z radov gréckokatolíckych veriacich a duchovenstva vo farnostiach a dekanátoch Prešovskej eparchie</i>	68
---	----

ZÁVER	101
SUMMARY	104
PRAMENE A LITERATÚRA	107
PRÍLOHY	121

ÚVOD

Rok 1831 bol v Uhorsku rokom, ktorý poznačili dve veľmi smutné udalosti. Obe kulminovali v letných mesiacoch a navzájom spolu úzko súviseli. Prvou z nich bola cholero­vá epidémia, ktorá zachvátila krajinu začiatkom júna. Druhou, čo do rozsahu a počtu obetí menej ničivou, bolo Východoslovenské roľnícke povstanie. Problematiku Východoslovenského roľníckeho povstania veľmi precízne vo svojom trojzväzkovom diele *Sedliacke povstanie na Východnom Slovensku r. 1831 (Dejiny, Dokumenty I., Dokumenty II.)* spracoval Daniel Rapant. Súborné dielo, ktoré by sa venovalo výlučne cholerovej epidémii z roku 1831 v Uhorsku, prípadne na Slovensku, však chýba. V snahe napraviť túto skutočnosť vychádza monografia s názvom *Cholero­vá epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii*, ktorá ponúka vedecký pohľad na proticholero­vé a zdravotnícke opatrenia a dobovú liečbu cholery na území Uhorska počas epidémie v roku 1831 a popisuje jej priebeh v Prešovskej eparchii.

Monografia je po formálnej stránke rozdelená do troch kapitol. Prvá kapitola ponúka exkurz štátnymi a stoličnými proticholero­vými opatreniami, zavádzanými v Uhorsku, v jeho župách, okresoch, mestách a obciach, pred a po vypuknutí cholerovej epidémie. Opatrenia mali za cieľ zabrániť vstupu cholery na vymedzené územia, resp. po vypuknutí epidémie zmierniť jej ničivé dôsledky. Druhá kapitola približuje dobovú liečbu cholery tak, ako ju praktizovali na území Uhorska poprední štátni a stoliční lekári, ale aj kňazi a ľudoví liečitelia. Predstavuje preventívne rady a odporúčania, ktorých dodržiavanie malo obyvateľov Uhorska ochrániť pred nakazením cholero­u a charakterizuje diagnostiku, liečebné postupy a liečebné prostriedky uhorských lekárov, kňazov a ľudových liečiteľov. Špeciálnu pozornosť venuje predovšetkým liečbe a liekom, používaným na liečbu cholery. Záver druhej kapitoly je venovaný odporúčaniam, ktorých sa mali pridržia­vať ľudia, ktorí mali to šťastie, že sa zo zákernej choroby vy­liečili. Tretia kapitola opisuje priebeh epidémie a cholero­vú úmrtnosť obyvateľstva vo vybranom regióne Uhorska – Prešovskej eparchii. Prináša informácie o cirkevných opatreniach, zavádzaných prešovským gréckokatolíckym biskupom Gregorom Tarkovičom v dekanátoch eparchie, ktorú spravoval, o zavádzaní štátnych a stoličných opatrení na danom území a o miere ich akceptácie zo strany gréckokatolíckych veriacich. Zároveň prináša výpočet obetí tohto vysoko infekčného ochorenia z radov gréckokatolíckych veriacich a ducho­venstva Prešovskej eparchie za jednotlivé dekanáty.

Hlavným zdrojom informácií a východiskom k spracovaniu problematiky cholerovej epidémie z roku 1831 a jej priebehu v Prešovskej eparchii boli primárne archívne pramene, nachádzajúce sa v štátnych (Štátny archív Košice, Štátny archív Levoča), cirkevných (Archív rímskokatolíckeho arcibiskupstva Košice, Archív gréckokatolíckeho arcibiskupstva Prešov) a mestských (Archív mesta Košice) archívoch a múzeách (Východoslovenské múzeum Košice, Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum Levoča) východného Slovenska a dobové publikácie, zachytávajúce liečbu cholery uhorskými štátnymi a stoličnými lekármi a kňazmi. Spomedzi primárnych archívnych prameňov majú vysokú výpovednú hodnotu predovšetkým cholerové inštrukcie a obežníky, popisujúce štátne a stoličné opatrenia, zavádzané v Uhorsku za účelom zabránenia vpádu a šírenia epidémie v krajine a minimalizovania jej dopadov na uhorské obyvateľstvo po jej prepuknutí. Z viacerých možno spomenúť inštrukciu *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechruhr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, vytlačenú v roku 1830 v Budíne a v roku 1831 v Levoči, súbor obežníkov č. 14151 (A-D), obežník *Vorsichtsmassregeln gegen die Verbreitung der asiatischen Cholera betreffend* od Orafa von Seinsheima z 27. júna 1831 atď. Časť inštrukcií a obežníkov z roku 1831 sa venovala i liečbe cholery. Medzi takého patrí *Krátičká zpráva, jako se proti Wýchodni uplawici (Choleře, chwistoblitě) ochrániti, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti sluši [...] profesora Lekárskej fakulty Peštianskej univerzity Michala Lenhoséka, Winaučovani Jak ty, ktery do epidemickéj Nemoci Choleri naswanej vpaduju, než Lekar prijde, od swojich, k sebe prynaležicich zaopatrowany maju bit stoličného lekára Šarišskej župy Martina Hlatkého atď.*

Dôležitý zdroj informácií, pojednávajúci o diagnostike, liečebných metódach, postupoch a prostriedkoch proti cholere, predstavujú dobové publikácie uhorských štátnych a stoličných lekárov a kňazov, uložené sčasti v archívnych fondoch východoslovenských štátnych archívov, sčasti v zbierkových fondoch slovenských múzeí a knižníc. Vysokú výpovednú hodnotu v tomto smere má predovšetkým dielo Michala Lenhoséka, ktorý v čase cholerovej epidémie pôsobil ako profesor na Lekárskej fakulte Peštianskej univerzity. Jeho publikácia s názvom *Anima-dversiones circa curandam choleram orientalem et alios epidemicos morbos in*

Regno Hungariae nunc vigentes, ktorá vyšla v roku 1831 v Budíne, predstavuje súbor všetkých dovtedajších poznatkov o tejto infekčnej chorobe a veľmi obmedzených možnostiach jej liečenia. V slovenskom jazyku vyšla v roku 1831 v Trnave publikácia s názvom *Hodnowerní wípis snadného, a sprobuwaného spôsobi ku zhojeňí učil panujícíj Morněj Uplawici, a neb jak řečeněj Choleri Nemoci*, autorom ktorej bol rímskokatolícky kňaz Ján Morvai. Publikáciu o cholere zostavil aj Ján Biacovský, lekár Nitrianskej župy. Dielo s názvom *Instructio quood media praepedienti et curandi morbi cholera* bolo vydané v roku 1831 v Trnave. Publikáciu, zaoberajúcu sa liečbou cholery, s názvom *Kurzer Unterricht für das Publikum der kónigl. Frey-Stadt Leutschau und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten find* vydal v roku 1831 v Levoči aj lekár kráľovského mesta Levoča, Dr. G. I. Sommer.

Primárne archívne pramene boli využité aj pri spracovaní priebehu cholerovej epidémie v Prešovskej eparchii. Na tento účel boli využité archívne materiály Archívu gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove.

V monografii boli okrem primárnych archívnych prameňov využité i poznatky pochádzajúce z dobových kroník, a síce kroniky evanjelického a. v. kňaza Andreja Čorbu *Hrozne a strašne rozpraoki o chorobe choleri a rozbroju proščavi vo viššich stranoch uherske žeme z roku 1831ho v kratkoscí spisane pre obecni v tim čaše zbureni ľud ku pokajaňu*, kroniky evanjelického a. v. kňaza Mateja Rojku *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*, kroniky gréckokatolíckeho farára Michala Čisárika *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843* a kroniky rímskokatolíckeho farára Andreja Kučmu *Revolutio Rusticana per terras Scepusii*. Nemožno opomenúť ani matriky gréckokatolíckych farností, za výraznej pomoci ktorých bol spracovaný výpočet a veková štruktúra obetí cholery za jednotlivé dekanáty Prešovskej eparchie.

Cenným zdrojom poznatkov pri zostavovaní monografie boli aj viaceré edície prameňov. V rokoch 1860 a 1861 vyšla v Budíne tretia a štvrtá časť tretieho dielu publikácie *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*, ktorých autorom bol rakúsky lekár František Linzbauer. Doktor Linzbauer v spomenutých častiach svojej publikácie uverejnil plné znenie dobových dokumentov, týkajúcich sa cholerovej epidémie z roku 1831. Ide predovšetkým o dokumenty, opisujúce priebeh cholery v jednotlivých uhorských župách, výkazy o obetiach cholery v župách a kráľovských mestách, inštrukcie a obežníky, obsahujúce informácie o preventívnych opatreniach a liečbe cholery atď. Hodnotné poznatky o proti-

cholerových opatreniach a liečbe cholery ponúkajú i viaceré dokumenty, uverejnené v prvej časti druhého dielu publikácie *Sedliacke povstanie na Východnom slovensku r. 1831* autora Daniela Rapanta.

V monografii boli využité i poznatky nadobudnuté štúdiom vedeckých monografií, zborníkov a štúdií, zaoberajúcich sa problematikou cholerovej epidémie z roku 1831, ktorých názvoslov je uvedený v zozname prameňov a literatúry.

Názvy farností, dekanátov, arcidekanátov, obcí, miest a žúp a mená i priezviská sú uvádzané podľa platnej slovenskej normotvorby, len v niektorých prípadoch sú urobené výniky.

Poznatky prezentované v monografii *Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii* sú výsledkom vedeckého výskumu, venovaného problematike cholerovej epidémie z roku 1831 a jej priebehu v gréckokatolíckych farnostiach a dekanátoch Prešovskej eparchie.

Mapa, znázorňujúca šírenie cholery v Európe počas epidémie v roku 1831

(zdroj: <http://johnsnow.matrix.msu.edu/images/fullbanner5.jpg>)

1 CHOLERA V UHORSKU

V prvej polovici 19. storočia bola chorobnosť a úmrtnosť obyvateľstva Uhorska do značnej miery ovplyvňovaná epidemickými chorobami. Na konci 18. storočia sa síce podarilo takmer úplne zlikvidovať epidémiu morovej nákazy, no namiesto nich sa objavili nové, rovnako ničivé, ochorenia. K najrozšírenejším na našom území patrili epidémie kiahní a týfových ochorení.¹ Sporadicky sa vyskytovali aj iné, životu nebezpečné ochorenia. Spomedzi všetkých epidémií, ktoré v prvej polovici 19. storočia zasiahli Uhorsko, mala najničivejší priebeh epidémie cholery, ktorá na našom území vypukla v letných mesiacoch roku 1831.²

1.1 Cholera z medicínskeho hľadiska

Pojem cholera je odvodený z hebrejského výrazu choli-ra, čo v preklade znamená zlá choroba³, alebo z gréckeho slova cholé, čo v preklade znamená žlč, hnev⁴. Vzhľadom k tomu, že toto infekčné ochorenie pochádza z Indie, v lekárskej terminológii sa často označuje aj s prívlastkami indica alebo asiatica.⁵

Choleru možno definovať ako akútne infekčné ochorenie, šíriace sa prevažne endemicky, klinicky sa prejavujúce ako akútne zápal sliznice žalúdka a čriev s celkovou intoxikáciou organizmu.⁶ Od ostatných infekčných ochorení sa líši tým, že má krátku inkubačnú dobu (najviac 3 dni, najčastejšie však 24 hodín) a ochorenie netrvá dlhšie než 5 dní.⁷ Patrí medzi tradičné ochorenie chudobných a podvyživených ľudí, žijú-

¹ KÓNYA, Peter: Vo víre vojen a sociálnych zápasov (1800 – 1848). In: *Dejiny obce Sol'*. Ed. Imrich Michnovič. Prešov : L.I.M, 1997, s. 44.

² KÓNYA, Peter: V sedliackom povstaní a revolúcií (1831 – 1848). In: *Dejiny Čierneho nad Topľou*. Ed. Peter Kónya. Čierne nad Topľou : Obecný úrad Čierne nad Topľou, 1999, s. 62.

³ HALVÍK, Jiří: Cholera. In: HAVLÍK, Jiří: *Průručka infekčních a parazitárních nemocí*. Praha : Avicenum, 1985, s. 166.

⁴ ŠAFRANKO, Peter: Východoslovenské roľnícke povstanie – priebeh, ohlas a doterajšie spracovanie témy z pohľadu historikov a predstaviteľov literatúry. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 11.

⁵ JIROUŠKOVÁ, Mária: Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In: *Roľnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 116.

⁶ POTUŽNÍK, Vladislav: Cholerová skupina vibrií. In: *Mikrobiológia a epidemiológia I*. Ed. Jiří Zahradnický. Martin : Osveta, 1991, s. 309.

⁷ ČIŽMÁR, Ivan: Cholera včera a dnes. In: ČIŽMÁR, Ivan: *Medzi Himalájami a bangladéšskym zálivom*. Bratislava : Veda, 1992, s. 47.

cich v zlých sociálnych podmienkach. Najviac ohrozené bývajú chole-
rou deti. V endemických oblastiach sa vyskytuje prevažne na vidieku,
v mestách iba ojedinele.

Pôvodcom cholery sú mikróby *Vibrio cholerae* a *Vibrio cholerae* El
Tor, ktoré sú citlivé na teplo, dezinfekčné prostriedky a kyslé prostre-
die.⁸ Hlavným faktorom odolnosti organizmu voči cholerovej infekcii je
kyslosť žalúdočnej šťavy. Čím je kyslosť vyššia, tým je pravdepodob-
nosť prepuknutia nákazy u človeka nižšia. Pri zníženej kyslosti žalú-
dočnej šťavy sa naopak riziko nakazenia zvyšuje. Pri teplote 55°C vibriá
hynú do troch hodín, v kyslom prostredí ešte o niečo rýchlejšie.⁹

Zdrojom nákazy je človek, a to chorý, rekonvalescent alebo bacilo-
nosič, ktorý vylučuje stolicou veľké množstvo zárodkov *Vibrio cholerae*,
tie sa dostávajú do vody a odtiaľ naspäť do tela. Cholera sa teda najčas-
tejšie šíri kontaminovanou vodou. Môže sa prenášať aj prostredníctvom
potraviny (mlieko, mliečne výrobky, surové ovocie a zelenina), priamym
stykcom s nakazeným, bielizňou nakazených znečistenou výkalmi, prí-
padne prostredníctvom múch.¹⁰

Pri klasickom priebehu začína cholera náhlymi bolesťami v brušnej
dutine a prudkými hnačkami. Stolica sa postupne mení na hnedú alebo
šedú kvapalinu s vločkami hlienu, ktoré pripomínajú ryžový odvar.
Z tela odchádza spontánne, bez nutkania, v krátkych intervaloch.¹¹
Množstvo takto vylúčenej stolice dosahuje až tretinu telesnej hmotnosti
(15 až 30 litrov) za deň. Po hnačkách spravidla nastupuje zvracanie, pri-
čom zvratky a stolica majú približne rovnaký vzhľad. Veľké straty vody
a elektrolytov, spôsobené hnačkami a zvracaním, vedú organizmus cho-
rého k extrémnej dehydratácii. Po krátkom čase (12 hodín) hnačky spra-
vidla prestávajú a pacient sa dostáva do kolapsového stavu.¹² Má nízky,
často až nemerateľný tlak, ťažko hmatateľný tep, veľmi nízku telesnú
teplotu, vyschnutú a nepružnú kožu pokrytú studeným, lepkavým po-

⁸ POTUŽNÍK, Vladislav: Cholerová skupina vibrií. *Mikrobiológia a epidemiológia I*. Ed. Jiří Zahradnický. Martin : Osveta, 1991, s. 309.

⁹ SLÁDEKOVÁ, Valéria: Cholera ako choroba v minulosti a dnes. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 61.

¹⁰ POTUŽNÍK, Vladislav: Cholerová skupina vibrií. In: *Mikrobiológia a epidemiológia I*. Ed. Jiří Zahradnický. Martin : Osveta, 1991, s. 309.

¹¹ HALVÍK, Jiří: Cholera. In: HAVLÍK, Jiří: *Příručka infekčních a parazitárních nemocí*. Praha : Avicenum, 1985, s. 167.

¹² JIROUŠKOVÁ, Mária: Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In: *Roľnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 116.

tom, suché sliznice a chrapľavý hlas. Dýchanie je povrchné a ťažko počuteľné. Chorý musí zápasíť aj so svalovými kŕčmi, ktoré sa vyskytujú hlavne na rukách a nohách. Pacient je počas celého trvania choroby pri vedomí. V záverečnej fáze ochorenia často dochádza k akútnemu zlyhaniu obličiek, poškodeniu srdcového svalu a následnej smrti. Pri takomto ťažkom priebehu môže pacient zomrieť v priebehu niekoľkých hodín. Prognóza vyliečenia ťažkých choleroých stavov, bez odbornej pomoci lekárov, je pritom veľmi zlá. Vyše päťdesiaty zo sto chorých pacientov zomierajú.¹³ Ostatní, keď prekonajú krízu, začínajú znovu naberať telesnú silu, upraví sa u nich strata tekutín a nastáva nádej na ich skoré vyliečenie.

Účinnú prevenciu proti vzniku cholerovej nákazy predstavuje umývanie rúk, preváranie vody alebo jej dezinfekcia a dodržiavanie základných hygienických pravidiel pri zaobchádzaní s potravinami.¹⁴ V prípade vypuknutia epidémie sa zavádzajú opatrenia ako okamžitá izolácia chorých a podozrivých z cholery, 5-dňová karanténa, ochranné očkovanie všetkých ohrozených osôb, ktoré boli v styku s nakazeným človekom, preváranie, filtrovanie a chlórovanie vody používanej na pitie, varenie, umývanie potravín a osobnú hygienu, označovanie kontaminovaných vodných zdrojov varovaním, sústavná dezinfekcia výkalov a ničenie múch.¹⁵

Liečba cholery spočíva v rýchlej rehydratácii organizmu a náhrade elektrolytov. Pri väčšej strate tekutín sa ich náhrada zabezpečuje prostredníctvom vnútrožilových infúzií vodných roztokov zmiešaných s NaCl a NaHCO₃.¹⁶ Pri ľahšom priebehu sa vykonáva perorálna rehydratácia, teda podávanie nápoja, odborne nazývaného orálny rehydratačný soľný roztok.¹⁷ Dôležitú úlohu pri liečbe zohráva užívanie antibiotík, ktoré napomáhajú skracovaniu vylučovania vibrií, čím urýchľujú rekonvalescenciu pacientov.¹⁸ Po prekonaní infekcie zostáva človeku len

¹³ HALVÍK, Jiří: Cholera. In: HAVLÍK, Jiří: *Příručka infekčných a parazitárních nemocí*. Praha : Avicenum, 1985, s. 167.

¹⁴ POTUŽNÍK, Vladislav: Choleroová skupina vibrií. In: *Mikrobiológia a epidemiológia 1*. Ed. Jiří Zahradnický. Martin : Osveta, 1991, s. 309.

¹⁵ NEDVÍDEK, Jiří: *Epidemiológia*. Martin : Osveta, 1960, s. 130.

¹⁶ HALVÍK, Jiří: Cholera. In: HAVLÍK, Jiří: *Příručka infekčných a parazitárních nemocí*. Praha : Avicenum, 1985, s. 167.

¹⁷ SLÁDEKOVÁ, Valéria: Cholera ako choroba v minulosti a dnes. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 62.

¹⁸ HALVÍK, Jiří: Cholera. In: HAVLÍK, Jiří: *Příručka infekčných a parazitárních nemocí*. Praha :

krátkodobá imunita. To znamená, že každý človek môže v priebehu svojho života ochoriť na cholera aj viackrát, za predpokladu, že infekcia nebude mať smrteľný priebeh.¹⁹

1.2 Vypuknutie cholerovej epidémie v Uhorsku

Cholera sa pôvodne vyskytovala iba v Ázii, najmä v oblasti Prednej Indie, kde počas tisícročí masovo hubila miestne obyvateľstvo.²⁰ Za hranice Prednej Indie sa po prvýkrát dostala v roku 1817.²¹ Mimo Ázie sa však vtedy nerozšírila. Prvá celosvetová pandémia tohto zákerného infekčného ochorenia naplno prepukla až začiatkom tridsiatych rokov 19. storočia. Vtedy cholera prenikla z Ázie do Európy a odtiaľ sa cez Atlantik rozšírila až do Severnej Ameriky a cez Stredozemné more aj do Severnej a Strednej Afriky.²²

Do Európy bola cholera zavlečená v roku 1830 ruskými vojskami, vyslanými z Perzie do Poľska, za účelom napomôcť pri potlačení povstania poľskej šľachty proti cárskemu Rusku.²³ Ruskí vojaci, ktorí sa cholerau nainfikovali pravdepodobne ešte počas pôsobenia v Perzii, rozšírili toto infekčné ochorenie pri svojom presune naprieč Ruskom do všetkých oblastí, ktorými prechádzali. Cholera sa tak v krátkom čase dostala do južných, severných a západných častí Ruska. Neobišla ani Moskvu, v ktorej „...nemilosrdne ľudí hrdúsila a veľa tisícok do hrobu drilila“²⁴. Prostredníctvom cárskeho vojska sa cholera napokon dostala až do Poľska, kde toto zákerné infekčné ochorenie naplno prepuklo v no-

Avicenum, 1985, s. 167.

¹⁹ SLÁDEKOVÁ, Valéria: Cholera ako choroba v minulosti a dnes. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 62.

²⁰ KÓNYA, Peter: Skrabské v sedliackom povstaní a revolúcií (1831 - 1849). In: *Dejiny Skrabského*. Ed. Peter Kónya. Prešov : Lana, 2002, s. 75.

²¹ ČÍŽMÁR, Ivan: Cholera včera a dnes. In: ČÍŽMÁR, Ivan: *Medzi Himalájami a bangladéšskym zálivom*. Bratislava : Veda, 1992, s. 40.

²² JIROUŠKOVÁ, Mária: Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In: *Roľnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 116.

²³ RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý - Dejiny*. Bratislava : SAV, 1953, s. 33.

²⁴ ČORBA, Andrej: Hrozne a strašne rozprávky o chorobe cholery a rozbroju proščavi vo višších stranoch uherske žeme z roku 1831ho v kratkoscí spisane pre obecni v tim čase zbureni ľud ku pokajaňu. In: *Nové obzory 12*. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 380.

vembri roku 1830.²⁵

Zavlečenie cholery do Poľska vyvolalo v Uhorsku veľké obavy. Vrchní predstavitelia krajiny si boli vedomí nebezpečenstva, aké v sebe táto zákerná infekčná choroba ukrýva, najmä čo sa úmrtnosti týka. Z tohto dôvodu sa snažili vykonať opatrenia, ktoré by zabránili vstupu epidémie do Uhorska. Svedčí o tom úvodná časť *Inštrukcií pre sanitárne úrady a personál lazaretov [...]* z 21. decembra 1830, v ktorej sa okrem iného uvádza: „Pri neistote nad istými, možno všade identickými, možno modifikovanými možnosťami šírenia nákazy, ktorá už usmrtila milióny ľudí, prikazuje zdravý rozum a filantropický zmysel každého civilizovaného štátu, aby sa postaral o bezpečie svojich poddaných a o občanov okolitých štátov, vždy mal pred očami tú najhoršiu možnosť nákazy a nevynechal žiadny prostriedok na obmedzenie tejto nákazy. Pri orientálnej epidémii cholery musíme brať do úvahy aj politicko-medicínsky pohľad, musia byť použité všetky opatrenia polície, vyplývajúce zo skúseností z podobnými morovými chorobami.“²⁶

Prvé kroky v tomto smere urobil panovník František I. Habsburský, ktorý dňa 2. novembra 1830 vydal v osobitnom dekrete Úpravy o preventívnych opatreniach, ktoré sa mali urýchlene vykonať na hraniciach ríše a v jej príľahlých oblastiach. V zmysle týchto úprav došlo k okamžitému uzavretiu a vojenskému stráženiu všetkých ciest a chodníkov vedúcich cez pohraničné územia s Uhorskom.²⁷ Uhorská miestodržiteľská rada nariadila dňa 28. decembra 1830 zatarasiť aj všetky priesmyky na pohraničnom území.²⁸ Predstaviteľom magistrátu a ostatným riadiacim osobám bolo nariadené, aby „...každé podozrenie na chorobu hneď hlásili úradníkom kráľovstva Uhorského a tí, aby to hlásili hlavným uhorským predstaviteľom“²⁹. Okrem toho mala byť konfiškovaná „...všetka pošta

²⁵ JIROUŠKOVÁ, Mária: Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In: *Rolnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 116.

²⁶ Štátny archív (ŠA) Levoča, fond (f.) Spišská župa (SŽ), oddelenie (odd.) Kongregačné protokoly (KP), krabica (kr.) 617, inventárne číslo (inv. č.) 1334, signatúra (sign.) 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechruhr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 5, § 2-3.

²⁷ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : SAV, 1973, s. 246.

²⁸ RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý - Dejiny*. Bratislava : SAV, 1953, s. 33.

²⁹ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen*

prichádzajúca z Ruskej ríše, ktorá by mohla informovať o šírení nákazy“³⁰. Koncom roka 1830 vyšla „Zpráva pro úrady k zachování zdraví ... s výstrahou před vpádem a nakazením ... v ruském císařství panujícího moru – úplavice – cholera morbus, s prostředky ku přetržení jeho rozširování se. Na nejvyšší rozkaz vydané v Budíně 1830 roku“³¹. Bola to úprava, adresovaná predovšetkým pre zdravotné komisie a kontumačný personál, ktorá vyšla aj v ľudových rečiach. Obsahovala údaje o príznakoch a priebehu cholery, pokyny na jej ošetrovanie a rady, ako sa vyhnúť nakazeniu.

Začiatkom roka 1831 Uhorská miestodržiteľská rada po správe, že cholera vypukla už aj v ruskom meste Satanova, ležiacom pri haličských hraniciach, vyslala na haličské a sedmohradské hranice osobitných kráľovských komisárov, ktorých úlohou bolo pripraviť potrebné ochranné opatrenia voči cholere a zariadiť nad nimi dozor. Úsek od Trenčianskej po Užhorodskú župu bol podriadený hlavnému županovi Zemplínskej župy grófovi Antonovi Majlátovi, sedmohradský úsek vicedirektorovi krajinského komisariátu a hlavnému županovi Berežskej a Užskej župy, barónovi Žigmundovi Perénimu.³² Ako odborní poradcovia pôsobili po boku kráľovských komisárov profesori Lekárskej fakulty Peštianskej univerzity Ludovít Tognio a Pavol Bugát. Zo sídla kráľovského komisára sa posielali obežníky do všetkých okolitých žúp, v ktorých sa župné úrady upozorňovali na prípravu protiepidemických opatrení. Župy boli vyzývané k tomu, aby si ihneď vytvorili osobitné komisie, do ktorých mali byť prizvaní predovšetkým župní lekári. Župy sa tiež mali vzájomne informovať o vykonaných prípravných opatreniach proti cholere.³³

Uhorská miestodržiteľská rada chcela zriadiť na uhorských hraniciach a v župách aj tzv. predymovacie stanice na dezinfekciu listov a tovaru. Pre Šarišskú župu mala takáto stanica vzniknúť v Komárniku, pre Zemplínsku župu vo Virave, pre Berežskú župu vo Vereckách a pre Užhorodskú župu v Užoku. Uhorská dvorská kancelária však túto požiadavku považovala za neopodstatnenú a zbytočnú. Vo svojom stanovisku z 28. januára 1831 Uhorskej miestodržiteľskej rade nariadila, aby sa

Reiche herrschenden epidemischen Brechruhr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen, s. 5-6, § 4.

³⁰ Tamže, s. 6, § 4.

³¹ JIROUŠKOVÁ, Mária: Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In: *Roľnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 117.

³² RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý – Dejiny*. Bratislava : SAV, 1953, s. 33.

³³ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : SAV, 1973, s. 246.

pridržiavala celorišskej úpravy z 22. januára 1831.³⁴ Ochranné línie ostali teda len v Haliči.

Krátko potom, ako cholera v Haliči zanikla, boli 8. marca 1831 v Uhorsku odvolané všetky proticholerové opatrenia nariadené Uhorskou dvorskou kanceláriou a Uhorskou miestodržiteľskou radou.³⁵ Pár dní nato, konkrétne 16. marca 1831, poslala Uhorská miestodržiteľská rada Uhorskej dvorskej kancelárii žiadosť o povolenie zariadiť vo vlastnej pôsobnosti všetko potrebné v prípade, ak sa opakovane objaví hrozba vypuknutia cholerovej epidémie v krajine. Uhorská dvorská kancelária túto žiadosť 28. marca 1831, s poukázaním na celorišske opatrenia z 22. januára 1831, zamietla.³⁶

Koncom mája 1831 v Haliči opätovne prepukla cholera, čo malo za následok obnovenie proticholeroových opatrení v Uhorsku. Ako smernica pre postup úradov voči cholere sa vydalo Nariadenie o more (Pestis Verordnung) z roku 1770. Pracovalo sa však aj na novom nariadení (Pest-Polizeiordnung).³⁷

Na príkaz Uhorskej miestodržiteľskej rady boli 3. júna 1831 úplne uzavreté hranice medzi Haličou a Uhorskom. V ten istý deň bol k východným hraniciam krajiny vyslaný ako tretí proticholerový krajinský komisár gróf František Ziči, ktorý 29. mája 1831 nariadil Užhorodskej župe urobiť na svojich hraniciach ochranné opatrenia. Ochranné opatrenia boli 29. mája vykonané aj na hraniciach Zemplínskej a Užskej župy. Postarali sa o to ďalší dvaja krajinskí komisári, gróf Anton Majlát a barón Žigmund Peréni, ktorých uhorský palatín Jozef Habsbursko-Lotrínsky v liste z 28. mája 1831 požiadal, aby vzhľadom na šírenie cholery v Haliči, ostali vo svojich župách.³⁸

K východným hraniciam sa presunulo aj vojsko, ktoré vytvorilo na hraniciach s Haličou vojenský kordón. Úlohou vojenského kordónu bolo zabrániť prechodu obyvateľov z Haliče do Uhorska.³⁹

³⁴ RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý – Dejiny*. Bratislava : SAV, 1953, s. 34.

³⁵ JIROUŠKOVÁ, Mária: Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In: *Rolnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 118.

³⁶ RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý – Dejiny*. Bratislava : SAV, 1953, s. 34.

³⁷ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : SAV, 1973, s. 246.

³⁸ RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý – Dejiny*. Bratislava : SAV, 1953, s. 41.

³⁹ Archív gréckokatolíckeho arcibiskupstva (AGA) Prešov, f. Bežná agenda (BA), inv. č.

„Okrem tohto kordónu bol na uhorských hraniciach zriadený ešte jeden predsunutý ríšsky kordón na rieke San a Sali, neskôr na rieke Vysloka až po uhorské hranice. Kordonálne línie sa stretávali v Ujsole, odkiaľ uhorská prechádzala cez Polhoru k Dunajcu cez Nowy Targ.“⁴⁰

Napriek všetkým, vyššie spomenutým opatreniam, ktoré sa snažili zamedziť preniknutiu epidémie do Uhorska „...ukrutná Cholera [...] už tohto Roku 1831 hneď začiatkom mesiaca Júna, dolu Tisu skrze tých plavcov, ktorí po Tise soľ viezli najprv do Tarkanu, potom do Tokaja sa vsadila“⁴¹. V severovýchodných oblastiach Uhorska zaznamenali prvý prípad cholery 13. júna 1831 v Ugočskej župe. V Boršodskej župe sa cholera po prvýkrát objavila 15. júna, v Berežskej župe 23. júna, v Šarišskej župe 10. júla a v Spišskej župe 3. augusta 1831. V juhovýchodných oblastiach Uhorska vypukla cholera v mesiaci júl. V Gemerskej župe zaznamenali prvý prípad cholery 1. júla, v Abovskej župe 8. júla, v Turčianskej župe 9. júla 1831.⁴² V priebehu mesiacov júl a august sa cholera rozšírila aj do zvyšných uhorských žúp.

V období od 13. júna 1831 do 14. februára 1832 sa v dôsledku tohto vysoko infekčného ochorenia nakazilo v Uhorsku celkovo 536 517 osôb. Z nich sa 298 876 ľudí vyliečilo a 237 641 zomrelo.⁴³

1.3 Proticholerové opatrenia

Po zavlečení cholery do Uhorska 12. júla 1831 vymenovala a do všetkých častí ríše vyslala Uhorská miestodržiteľská rada krajinských proticholerových komisárov. Ich úlohou bolo zavádzať proticholerové opatrenia, kontrolovať ich dodržiavanie a informovať štátne orgány o priebehu cholery a spôsobe jej liečby v župách a kráľovských mestách, nad ktorými mali komisári dozor.⁴⁴

Na území dnešného Slovenska pôsobilo sedem krajinských proti-

347, sign. 970/1831. *Postavenie vojenského kordónu na hraniciach Halície a Uhorska, aby nikto z Halície, kde zúri cholera, nemohol prejsť do Uhorska.*

⁴⁰ JIROUŠKOVÁ, Mária: Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In: *Roľnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 118.

⁴¹ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 - 1855)*. Rkp., s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

⁴² LINZBAUER, Xav. Franciscus: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Totus III., Sectio IV. Budae 1861, s. 489-490.

⁴³ Tamže, s. 489-490.

⁴⁴ Archív Východoslovenského múzea (AVM) Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnih Commissaroch, ktore w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnými Poradkami zaopatrowat maju*, s. 1, § 1.

choleroých komisárov. V celom Uhorsku ich bolo celkovo dvadsať. Bratislavskú a Nitriansku župu a kráľovské mestá Bratislavu, Modru, Pezinok, Skalicu, Svätý Jur a Trnavu mal na starosti gróf František Ziči. Liptovská, Oravská, Trenčianska a Turčianska župa a kráľovské mesto Trenčín boli pod správou Jozefa Pongráca. O Hontiansku, Tekovskú a Zvolenskú župu a kráľovské mestá Banskú Belú, Banskú Bystricu, Banskú Štiavnicu, Brezno, Kremnicu, Krupinu, Ľubietovú, Novú Baňu, Pukanec a Zvolen sa staral Ján Révai. Šarišská, Spišská a Zemplínska župa a kráľovské mestá Bardejov, Kežmarok, Levoča, Prešov a Sabinov podliehali grófovi Antonovi Majlátovi. Za proticholerového komisára pre Užskú župu bol vymenovaný Štefan Serenči, pre Gemerskú župu Mikuláš Vai a pre Abovskú a Turniansku župu a kráľovské mesto Košice barón Ignác Eötvös starší.⁴⁵

Zo sídel krajinských komisárov sa posielali do komisármi kontrolovaných žúp obežníky. Prostredníctvom obežníkov boli župné úrady upozorňované na prípravu konkrétnych proticholeroých opatrení a zároveň boli vyzývané k tomu, aby si čo najskôr a vo vlastnej kompetencii vytvorili osobitné proticholerové komisie. Dôležitá úloha v komisiách mala pripadnúť predovšetkým župným lekárom. Okrem toho sa mali župy navzájom informovať o vykonávaných proticholeroých opatreniach.

V snahe zabrániť masovému rozširovaniu cholery medzi obyvateľstvom boli po vypuknutí cholerovej epidémie v Uhorsku prijímané ako prvé tie opatrenia, ktorých cieľom bolo zabrániť prenikaniu tohto vysoko infekčného ochorenia do nenakazených oblastí krajiny. V tejto súvislosti vznikali na hraniciach uhorských žúp kordonálne línie s kontumačnými stanicami, strážené vojskom, prípadne vartami zostavenými z miestnych obyvateľov.⁴⁶ Kordonálne línie⁴⁷ s kontumačnými stanicami zabezpečovali kontrolu prichádzajúceho a odchádzajúceho tovaru, ľudí

⁴⁵ ŠA Košice, f. Turnianska župa (TŽ), kr. 105, inv. č. 304, sing. 43/1831. *Consignatio Commissariorum Regiorum ddo. 12-ae Juli 1831. Circa reprimendum Cholerae morbum exmissorum.*

⁴⁶ ŠA Levoča, f. Provincia XVI. Spišských miest (SM), odd. KP, kr. 640, inv. č. 411, sign. 1697/1831. *Poučení, podle kterého se zprávcové krajů a osad v tom případě chovati mají, kdyby východní úplavice (Cholera) chvistoblita, aneb jiná nákazlivá nemoc v blízkosti panowala, anebo i v jejich místě přebývání znikla, s. 2, ods. II., § 6-7.*

⁴⁷ Napríklad kordonálna línia medzi Abovskou a Zemplínskou župou viedla na vrch Dargov a smerom na Klečenov. Táto kordonálna línia bola chránená výlučne poddanými, ktorí pochádzali z 12 pohraničných obcí. Ozbrojení boli železnými vidlami a ako veliteľ ich viedol zeman Daniel Šoltés. ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843.* Strojopis, s. 46. Zemplínske múzeum Michalovce.

a korešpondencie.⁴⁸ Rozmiestňované boli aj na dôležitých cestných spojeniach vo vnútri jednotlivých žúp.

Nakoľko bol predpoklad, že kordonálnym líniam sa obyvatelia okolitých krajín i samotných žúp, predovšetkým však obchodníci, budú snažiť z rôznych dôvodov vyhýbať, dostali predstavitelia miestnej samosprávy (hlavní slúžni, richtári miest, starostovia obcí) príkaz zastaviť a skontrolovať všetky neznáme, cudzie, resp. podozrivé osoby, ktoré sa pohybovali na ich správnom území.⁴⁹ Ak sa ukázalo, že kontrolované osoby nemali od kontumačných staníc, prípadne miestnej vrchnosti potvrdenie o tom, že „...zo zdravých, alebo zo strany nákazlivej choroby nepodozrivých miest a krajín prichádzajú a svoju cestu vždycky cez čisté krajiny konajú, alebo že predpísaný čas kontumácie podstúpili...“⁵⁰, boli za sprievodu stráží spolu s ich vecami, tovarom, dobytkom atď. vyhostené z krajiny, prípadne predvedené do najbližšej kontumačnej stanice, kde o ich osude rozhodli zodpovední úradníci. Zvláštna pozornosť v tomto smere bola venovaná predovšetkým tulákom, Cigánom a Židom. Predstavitelia miestnej samosprávy využívali na kontrolu neznámych osôb osobitných poľných a miestnych strážcov, ktorých povinnosťou bolo „...vo dne i v noci bdieť, a tak dlho na stáži zostať, až pokiaľ ich druhí nevyvymenia, alebo od vrchnosti inú správu nedostanú.“⁵¹

Do cholery nenakazených žúp, okresov, miest a obcí Uhorska nebolo zakázané bez povolenia miestnej vrchnosti a kontumačných staníc púšťať iba tulákov, podozrivé osoby a cudzincov. Tento zákaz platil aj pre príbuzných a známych, ďalej pre tovar, šaty, odevy atď. prichádzajúce z cholery nakazených oblastí.⁵²

V prípade, že sa na území žúp, prípadne v intraviláne alebo extraviláne miest a obcí, objavil dobytok (kone, voľy, ovce, kravy, kozy atď.), ktorého pôvod a majiteľ sa nedali identifikovať, bol takýto dobytok u-

⁴⁸ AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političních Commissaroch, ktore w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnými Porádkami zaopatrowat maju*, s. 1, § 3.

⁴⁹ V tejto súvislosti boli bez ohlásenia, spravidla v nočných hodinách, kontrolované predovšetkým hostince a mlyny, ale tiež rodinné domy a chalupy u ktorých sa objavilo podozrenie, žeby sa v nich mohli nachádzať podozrivé osoby. ŠA Levoča, f. SM, odd. KP, kr. 640, inv. č. 411, sign. 1697/1831. *Poučení, podle kterého se zprávowé krajů a osad w tom případě chowati mají, kdyby východni úplawice (Cholera) chwistoblita, aneb jiná nákazlivá nemoc w blízkosti panowala, anebo i w jejich místě přebýwání znikla*, s. 3, ods. II., § 7, písm. d.

⁵⁰ Tamže, s. 3, ods. II., § 7, písmeno (písm.) c.

⁵¹ Tamže, s. 3, ods. II., § 7, písm. c.

⁵² Tamže, s. 3, ods. II., § 7, písm. d.

miestňovaný na dobu 14 dní do osobitných, špeciálne na tento účel zriadených maštali, prípadne na osobitné pastviny. Ak sa po 14-dňovej karanténe zatúlaný dobytok ukázal byť zdravým, bol zmiešaný so zdravým dobytkom. Túlavé psy boli na mieste zabíjané. Proticholerové komisie nabádali predstaviteľov štátnej správy i miestnej samosprávy k tomu, aby bedlivo strážili hranice územných celkov, ktoré spravovali, pred migrovaním a miešaním sa zvierat z nakazených oblastí zo zvieratami z oblastí nenakazených.⁵³

Počas trvania epidémie boli zakázané miestne trhy a výročné jarmoky, a to z toho dôvodu, „...že sa na nich v hojnom počte schádzajú ľuďia“⁵⁴. Obyvateľstvu sa preto odporúčalo, aby si v dostatočnom predstihu urobili zásoby potravín, dreva a ďalších nevyhnutných surovín, potrebných ku každodennému životu.⁵⁵

Nakoľko sa za najúčinnějšíu ochranu proti šíreniu cholery považovalo udržiavanie čistoty, proticholerové komisie nabádali vrchných predstaviteľov miest a obcí k tomu, „...aby sa čistota, tak v obecných uliciach ako aj v domoch zachovávala, aby sa žiaden neporiadok na ulici nevyskytoval, námestia aby boli čisté, kaluže zasypané a príbytky často vetrané.“⁵⁶

1.3.1 Proticholerové opatrenia v nakazených obciach

Ak sa v nejakej obci objavilo podozrenie na výskyt cholery, bol do takejto obce okamžite povolaný proticholerový komisár spolu s lekárom. Ich úlohou bolo podozrenie preveriť a so svojimi poznatkami oboznámiť lekársku radu a vrchnosť príslušnej župy. Ak lekár s komisárom vyhodnotili, že v obci naozaj panuje cholera, zaviedli v takejto nakazenej obci potrebné proticholerové opatrenia.⁵⁷ V prípade nevykonania alebo zanedbania svojich povinností hrozilo krajinským komisárom

⁵³ Tamže, s. 3, ods. II., § 7, písm. e.

⁵⁴ Archív rímskokatolíckeho arcibiskupstva (ARA) Košice, f. Košické biskupstvo (KB), odd. Cholera 1831, sign. 316/1831. *List stavov Šarišskej hradnej župy Jánovi Königovi, opátovi kláštora Svätého Ducha v obci Mabocsa, zo dňa 18. októbra 1831.*

⁵⁵ ŠA Levoča, f. SM, odd. KP, kr. 640, inv. č. 411, sign. 1697/1831. *Poučení, podle kterého se zprávové kraji a osad w tom případě chovatí mají, kdyby východní úplawice (Cholera) chwoistoblíta, aneb jiná nákazlivá nemoc w blízkosti panowala, anebo i w jejich místě přebývání znikla, s. 3, ods. II., § 7, písm. g.*

⁵⁶ Tamže, s. 3, ods. II., § 7, písm. f.

⁵⁷ AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktere w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnými Poradkami zaopatrowat majú, s. 2, § 8.*

a župným lekárom trestné stíhanie a následne väznenie.⁵⁸

Jedným z prvých opatrení, ktoré komisári v nakazených obciach nariaďovali, bolo ich uzamknutie pomocou várt, zostavených z vojakov alebo miestnych obyvateľov. Várty boli umiestňované na začiatku a konci nakazených obcí a ich úlohou bolo brániť miestnym obyvateľom v kontakte s ľuďmi z blízkeho, ale aj vzdialenejšieho okolia a kontrolovať každého, kto by zo zamknutej obce chcel odísť.⁵⁹ Opustiť zamknutú obec mohla iba osoba, ktorá na to získala povolenie od proticholerového komisára. Aby komisár takéto povolenie udelil, musela sa dotýčaná osoba najprv podrobiť prehliadke u lekára. Ak lekár uznal žiadateľa o takéto potvrdenie za zdravého, vystavil o tom vysvedčenie, na základe ktorého potom komisár udelil žiadateľovi povolenie na opustenie obce.

Z uzamknutej obce nesmeli bez príslušných opatrení odísť okrem ľudí ani „*listy, písma, peniaze a iné veci, ktoré jed do seba vŕhajú...*“⁶⁰. Spomínané predmety sa predtým, ako opustili nakazenú obec, museli odovzdať komisárovi. Ten ich predymil a následne poslal do kontumacionálneho domu, kde ich podrobili dôkladnej očiste. Až potom boli odosielané adresátom.

Po uzamknutí obce mali komisári spolu s lekármi za úlohu navštíviť všetky príbytky v obci a zistiť, v koľkých rodinách už cholera prepukla. V prípade, že lekár v niektorom z obhliadaných príbytkov spozoroval na niektorom z jeho obyvateľov príznaky tohto vysoko infekčného ochorenia, nariadil celej rodine karanténu. Karanténa, ktorá zvyčajne trvala 40 dní, spočívala v tom, že nakazené rodiny mali zákaz stýkať sa so zdravými obyvateľmi obce. Ich príbytky boli od ostatných domcov oddelené kameňmi alebo inými zábranami, prípadne boli strážené vartami. Ak zistil lekár príznaky ochorenia vo viacerých rodinách, bývajúcich na jednej ulici, vyhlásil karanténu pre obyvateľov celej ulice.⁶¹

⁵⁸ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechrühr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 7, § 10.

⁵⁹ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 - 1855)*. Rkp., s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

⁶⁰ AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktere w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat maju*, s. 2, § 8, písm. c.

⁶¹ Tamže, s. 2, § 9, písm. a, b.

Obyvatelia, nachádzajúci sa v karanténe, boli dvakrát denne navštevovaní osobami, ktoré na to určil komisár. Úlohou týchto osôb bolo kontrolovať zdravotný stav ľudí v karanténe a to takým spôsobom, že vyzvali každého obyvateľa nakazeného domca alebo ulice, aby sa dostavil k dverám svojho príbytku. Ak obyvateľ na ich výzvu nereagoval, alebo ak na ňom pri kontrole spozorovali príznaky, typické pre cholera, okamžite o tom informovali lekára, ktorý mal za úlohu vykonať v domci potrebné zdravotné opatrenia.⁶²

Rožný statok, ovce, kone, svine a kozy tých rodín, v ktorých vypukla cholera, sa mal poriadne umyť a za prítomnosti župného úradníka odovzdať obecnému pastierovi. O tejto skutočnosti sa následne vyhotovil úradný protokol. Od okamihu spísania protokolu preberal starostlivosť o tieto zvieratá obecný pastier, ktorého úlohou bolo zabezpečiť pre ne pastvu. V prípade, žeby sa „... medzi líniou obce také pastvisko nenachádzalo, alebo nedostatok paše sa ukázal, vtedy všetky statky miestne, za celých osem dní na slobodnom mieste držané, cez vodu prehnané, a zase čisto umyté, pod vartu ku kontumacionálnemu poriadku zahnané, tak skrz pastierov na to uložených odobrané, a na osobitnú pašu susednej dediny oddané majú byť, kde sa nato starosť znášať bude“⁶³. Dobytok bol vrátený pôvodným majiteľom až vtedy, keď sa ukázalo, že všetci členovia rodiny sú znova zdraví a skončila im aj karanténa.

Súčasťou proticholeroých opatrení v nakazených obciach bolo tiež zabíjanie túlavých psov a mačiek. Rovnaký osud zastihol aj divých vtákov.⁶⁴

Aby sa zabránilo miešaniu chorých ľudí so zdravými, bol počas trvania epidémie v obci vydaný zákaz navštevovať „...školy, krčmy, hostince, obchody s korením, pekárne, mäsiarske bitúnky...“⁶⁵. Veci k dennej potrebe ľudia mohli nakupovať iba na slobodných uliciach, alebo im boli prinášané priamo do domu. Peniaze, ktorými sa za tovar platilo, mali byť pred použitím očistené, a to nasledovným spôsobom: kovové platidlá lúhovaním v octe a papierové predymovaním nad tlejúcou pahrebou.

„Taktiež i kostoly a božie domy boli zapreté, a služba božia na uloženej hodiny pri zamknutých dverách sa končila, začiatok, koniec, a časti jej (svätá omša a požehnanie) obyvatelom skrze zvon oznamované boli, všetky verejné procesie boli zakázané, a len s osobitným povolením politickej vrchnosti mohla sa podľa

⁶² Tamže, s. 3, § 9, písm. c.

⁶³ Tamže, s. 3, § 9, písm. k.

⁶⁴ Tamže, s. 3, § 9, písm. k.

⁶⁵ Tamže, s. 3, § 9, písm. n.

spôsobu okolostojičností s nezamknutými obyvateľmi počas veľkých sviatkov, služba božia, na slobodnom a širokom mieste končiť.“⁶⁶

Duchovným a kňazom bolo zabránené navštevovať chorých a zvoniť zomrelým.⁶⁷ Sviatosť zmierenia a posledné pomazanie mali byť chorému vysluhované tak „...aby duchovný pastier v nebezpečenstve nakazenia, a rozšírenia nebol...“⁶⁸.

1.3.2 Pochovávanie zomrelých

Súčasťou proticholeroových opatrení boli aj predpisy, týkajúce sa pochovávaní tých, ktorí cholere podľahli. Pochovávalo sa v noci, bez zvonenia, bez kňaza a príbuzných.⁶⁹ Telo nebohého sa pred pochovaním polialo kvôli dezinfekcii klorkalkom. Potom sa špeciálnymi železnými hákmi alebo kliešťami uložilo do osobitnej truhly a „...skrze nato určeného hrobára bez všetkej ceremónie a odprevádzania na naznačenú stranu cintorína odnesené a dobre hlboko do zemi pochované bolo...“⁷⁰. Spolu s telom sa do hrobu kládol aj popol zo šiat a perín nebohého, ktoré museli byť po smrti choleroou nakazeného človeka spálené. Nakoniec sa mŕtvolu ešte posypala vápnom a prikryla zeminou. Ku prevozu tiel na cintorín slúžil obecný vozík so závesmi, vyhotovený z drevených dosiek.⁷¹ Jeho obsluhu, ako aj celý akt pochovávaní, mali na starosti hrobári, ktorých menovali richtári nakazených obcí. Hrobármi sa mohli stať iba osoby silné, smelé a zmužilé⁷², v žiadnom prípade však nie osoby „...choré, slabé,

⁶⁶ Tamže, s. 3, § 9, písm. o.

⁶⁷ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkvy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

⁶⁸ AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktere w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Porádkami zaopatrowat maju*, s. 3, § 9, písm. p.

⁶⁹ Našli sa však i výnimky. Napríklad v gréckokatolíckej farnosti Slanské Nové Mesto (Uj Város) miestny správca fary Michal Čisárik počas trvania epidémie vykonával predpísané po-hrebne obrady za každého zosnulého veriaceho. Na smútočných obradoch boli prítomní aj veriaci, ktorí sprevádzali mŕtve telá obetí cholery od chrámu k cholerovému cintorínu za spevu 50. žalmu. ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843*. Strojopis, s. 49. Zemplínske múzeum Michalovce.

⁷⁰ AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktere w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Porádkami zaopatrowat maju*, s. 3, § 9, písm. q.

⁷¹ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkvy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

⁷² Tamže, s. 140.

bojazlivé, veľmi mladé alebo veľmi staré...“⁷³. Najčastejšie túto nebezpečnú prácu vykonávali Cigáni.⁷⁴ Aby sa hrobári počas výkonu svojej práce vyhli cholerovej nákaze, odporúčalo sa im, aby do služby nenastupovali hladní. Počas práce sa mali čo možno najlepšie chrániť pred dýchaním vzduchu, ktorý obklopoval mŕtvoly a vyhýbať sa akémukoľvek bezprostrednému kontaktu s nimi. Okrem toho mali dbať na hygienu, umývať si ruky octom a preplachovať ústa octom, kolín-skou alebo nejakou inou aromatickou vodou. Po ukončení práce mali použité oblečenie vydezinfikovať a vymeniť ho za čisté.⁷⁵

Cholerové cintoríny boli budované na rozhraní chotárov dvoch, alebo viacerých obcí, čiže jeden spoločný cintorín pre viacero dedín. V prípade, že to možné nebolo, tak si mala každá obec postaviť svoj vlastný cintorín, ktorý mal byť situovaný najmenej tisíc krokov od intravilánu obce, alebo na mieste, ktoré by bolo ťažko dostupné ľuďom aj dobytku.⁷⁶ Župan Zemplínskej župy gróf Anton Majlát vo svojom liste, adresovanom stavom Šarišskej župy, odporúčal pochovávať obeť cholery na poliach, ktoré by slúžili výlučne iba na tento účel. Po skončení epidémie sa mali cholerové pohrebiská uzatvoriť a pre účely pochovávania sa mali vybudovať nové cintoríny. Okrem toho navrhoval, „...aby lokalita a rozloha pohrebných miest, kde boli pochované obeť epidémie, bola riadne evidovaná v zápisniciach farských úradov...“⁷⁷. Starostlivosť o tieto hrobové miesta bola v kompetencii farských úradov.

Hroby na choleroých cintorínoch bývali spoločné, čiže jeden hrob slúžil na pochovanie pre viacerých mŕtvych. Keď sa masový hrob celý naplnil, zasypal sa vápnom a zeminou a zapečatil sa na dobu 50 rokov.⁷⁸

⁷³ AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktere w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat maju*, s. 3, § 11.

⁷⁴ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 - 1855)*. Rkp., s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

⁷⁵ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechruhr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 10, § 20-21.

⁷⁶ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 - 1855)*. Rkp., s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

⁷⁷ ARA Košice, f. KB, odd. Cholera 1831, sign. 1278/1831. *List stavov Šarišskej hradnej župy kanonikovi Košického biskupstva z 28. októbra 1831*.

⁷⁸ AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktere w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi*

Miesta pochovávaní obetí cholery zriaďovali obce na príkaz vrchnosti zvyčajne ešte pred prepuknutím epidémie.⁷⁹ Našli sa však i také prípady, kedy bol cholero­vé cintorín vytyčený až po vypuknutí choroby. Budovanie cholero­vých cintorínov so spoločnými hrobmi vyvolávalo u poddanského obyvateľstva pohoršenie a často­krát končilo otvoreným konfliktom s predstavi­teľmi miestnej samosprávy, ba dokonca i s miestnymi kňazmi.⁸⁰

V priebehu cholerovej epidémie sa vyskytli i prípady, kedy boli obe­te tohto vysoko infekčného ochorenia pochovávané v kryptách a samo­statných rakvách. Išlo o príslušníkov vyšších vrstiev obyvateľstva. Takýto spôsob pochovávaní obetí cholerovej epidémie z roku 1831 do­svedčuje okrem iného odhalenie ľudských ostatkov uložených do vápna v krypte gréckokatolíckeho kostola v Nižnom Hrušove a v jednej z ra­kiev rímskokatolíckeho kostola v Starom.⁸¹

1.3.3 *Postoj poddanského obyvateľstva k proticholero­vým opatreniam, zavádzaným štátnou správou a stoličnou samosprávou*

Proticholero­vé opatrenia znamenali pre poddaných značné bremeno. Na príkaz stoličných úradov sa museli v letných mesiacoch nedobro­voľne zúčastňovať takých prác, akými bolo kopanie cholero­vých jám či strážna služba. Z tohto dôvodu im neostával dostatok času na obrobenie vlastných polí. Veľmi negatívne vnímali poddaní osihocovacie opatre­nia a zákaz pohybu. Tieto nariadenia postihli predovšetkým skupinu želiarov, ktorým znemožnili odchod na žatevné práce na „Dolnú zem“, kde si každoročne v letných mesiacoch zadovážovali živobytie na tak­mer celý rok. Nariadenie o zrušení trhov pre zmenu zamedzilo podda­ným prístup k potravinám, potrebným ku každodennej obžive.⁸²

mi Poradkami zaopatrowat maju, s. 3, § 9, písm. q.

⁷⁹ JAGER, Mikuláš: Pamiatky Zemplína s tematikou Východoslovenského roľníckeho povstania z r. 1831. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 33.

⁸⁰ Konflikt vzniknutý pri vymeriavaní cholero­vé cintorína spomína vo svojej kronike i gréckokatolícky farár Michal Čisárik. O konflikte bližšie pozri: ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843*. Strojopis, s. 47-49. Zemplínske múzeum Michalovce.

⁸¹ Tamže, s. 34.

⁸² TAJTÁK, Ladislav: Východoslovenské roľnícke povstanie, jeho príčiny, priebeh a dôs-

Napätá situácia bola hlavne v tých oblastiach, kde opatrenia zostávali v platnosti, ale epidémia tam neprepukla. V takomto prostredí sa začali šíriť fámy, že cholera si páni vymysleli zo strachu pred vpádom Rusov do Uhorska. Vraj sa boja, žeby oslobodili poddaných. V obciach, kde epidémia prepukla, sa pre zmenu začala šíriť legenda o trávení poddaných páňmi. K vzniku tejto povery viedli poddaných viaceré dôvody. Napríklad to, že vo väčšine miest a obcí sa zavádzali preventívne opatrenia voči cholere ešte pred jej vypuknutím. Najmä chlórovanie studní a chystanie masových hrobov vzbudzovalo u ľudí negatívnu odozvu. Zarážajúce pre poddaných boli predovšetkým výpočty stoličných úradníkov, ktorí na základe priemernej cholerovej úmrtnosti určovali približný počet možných obetí. Poddaní si to vysvetľovali po svojom a videli v postupoch stolice a vrchnosti jasné snahy o ich likvidáciu. V tomto presvedčení ich utvrdzoval aj fakt, že epidémia vo väčšine prípadov vypukla až po zavedení sanitárnych opatrení v obciach.⁸³

K utvrdeniu povery z panského travičstva prispeli i okolnosti, ktoré sprevádzali podávanie predpísaných proticholeroých liekov. Nakazeným uhorskí lekári a nimi poverené osoby podávali lieky ako bizmut, laudanum, kalomel či kamilkový olej, ktoré boli účinné pri iných epidemických ochoreniach, no na cholera zväčša nezaberali, práve naopak. Od práškov ľudia len málokedy vyzdraveli, naproti tomu, ak liek užil zdravý človek, veľakrát vykazoval príznaky otravy. Nedôveru u ľudí vzbudzoval i zápal, s akým štátni a stoliční úradníci preferovali medzi poddanským obyvateľstvom užívanie liečiv, a to aj v prípadoch, keď chorobou ešte vôbec neboli nakazení. Ak následne potom niekoho ochorel, alebo dokonca zahynul, ľudia smrť pripísali nie chorobe, ale lieku, ktorý užil.⁸⁴ Na niektorých miestach dokonca vzniklo presvedčenie, že otravu ľuďom podávajú i kňazi a to prostredníctvom sviatosti oltárnej.⁸⁵ Vieru v pravdivosť travičskej legendy podporovala aj tá skutočnosť, že cholera si vyžiadala po väčšine obete z radov poddaných a privilegované vrstvy hynuli len zriedkavo.

Obzvlášť negatívne vnímali poddaní proticholerové opatrenia, tý-

ledky. In: *Roľnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984. s. 18.

⁸³ MÉSÁROŠ, Július: 125. výročie slovenského roľníckeho povstanie r. 1831. In: *Naša veda*, roč. 3, 1956, č. 12, s. 531.

⁸⁴ RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý – Dejiny*. Bratislava : SAV, 1953, s. 48.

⁸⁵ Tamže, s. 49.

kajúce sa náboženskej sféry života. Viera v Boha bola pre poddaných v týchto neľahkých časoch poslednou útechou pred smrtiacim nebezpečenstvom. S o to väčším odporom prijímali nariadenia, týkajúce sa zákazu slávenia odpustov a púti⁸⁶, obmedzovania slúženia bohoslužieb či zatvárania kostolov⁸⁷. Najnegatívnejšie na nich vplývali predpisy, viažuce sa k pochovávaniu choleroých obetí. Zákaz výkropu, nočné pochovanie v spoločných hrobch bez zvonenia, bez kňaza a bez prítomnosti najbližšej rodiny na nových, často nevysvätených cintorínoch, vyvolávali u ľudí pocit úzkosti, smútku a beznádeje a pripravovali ich i o poslednú štipku viery v lepší život aspoň po smrti.⁸⁸

Neopatrný a príliš horlivý postup štátnych a stoličných úradov pri zavádzaní proticholeroých opatrení v uhorských župách a kráľovských mestách napokon vyústil v letných mesiacoch roku 1831 do otvoreného povstania⁸⁹, známeho ako Východoslovenské roľnícke povstanie, v dôsledku ktorého zahynulo niekoľko desiatok ľudí, predovšetkým z radov uhorskej šľachty a duchovenstva.

⁸⁶ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 247, sign. 968. *Zákaz odbavovať odpusty a púte v dobe trvania cholery.*

⁸⁷ Gréckokatolícky farár Michal Čisárik v rámci proticholeroých opatrení požiadal svojich veriacich, aby sa počas bohoslužieb v čase cholery nesústredovali v chráme, ale aby si Božie slovo vypočuli pri otvorených oknách na voľnom priestranstve v okolí chrámu. Prítomným veriacim sa to nepáčilo a začali voči jeho odporúčaniam reptáť. ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843.* Strojopis, s. 47. Zemplínske múzeum Michalovce.

⁸⁸ RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý – Dejiny.* Bratislava : SAV, 1953, s. 49.

⁸⁹ Michal Čisárik nazýva povstanie „morálnym morom“, ktorý v jeho farnosti vypukol 3. augusta 1831. ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843.* Strojopis, s. 49. Zemplínske múzeum Michalovce.

Smrť ako škrtič – Príchod cholery na maškarný bál v Paríži v roku 1831
drevoryt Alfréda Rethela z roku 1851

(zdroj: <http://cid.oxfordjournals.org/content/55/4.cover-expansion>)

2 DOBOVÁ LIEČBA CHOLERY V UHORSKU

Liečebné postupy a prostriedky proti cholere, ktoré sa používali v Uhorsku počas epidémie v roku 1831, vychádzali z vtedajších medicínskych poznatkov o tejto infekčnej chorobe a reflektovali úroveň dobového zdravotníctva. V oboch spomenutých oblastiach mala uhorská, ale aj svetová medicína výrazne nedostatky, čo sa negatívne odzrkadlilo v lekárskej starostlivosti o pacientov, nakazených choleroou. Najväčší problém pri liečbe cholery spôsoboval fakt, že nebol známy jej pôvodca. Za účelom jeho objavenia síce lekári vykonali veľké množstvo pitiev, no príčinu tohto vysoko infekčného ochorenia sa im nepodarilo odhaliť.⁹⁰ Neznámy pôvod choroby zákonite narážal na ťažkosti spojené s poskytovaním účinných liečebných postupov a prostriedkov. „*Koľko na svete doktorov bolo, toľko rozličných prostriedkov predkladal a radil každý z nich.*“⁹¹ Účinnosť dobových liekov bola však mizivá až nulová. V niektorých prípadoch dokonca prinášala opačný efekt – smrť pacienta. Naproti tomu sa ako vysokoúčinné ukázali preventívne opatrenia, zavádzané kňazmi, stoličnými lekármi a úradníkmi v choleroou nakazených oblastiach. Najmä dodržiavanie predpisov, týkajúcich sa dezinfekcie zdrojov pitnej vody a bežných hygienických zásad, ako preváranie pitnej vody, konzumácia varených pokrmov či dôkladné umývanie rúk, zachránili tisícky ľudských životov.

2.1 Preventívne proticholeroové rady a odporúčania

V priebehu cholerovej epidémie vydali uhorské úrady viaceré tlačene správy, inštrukcie a nariadenia, obsahujúce poučenia o tom, ako sa majú ľudia chrániť v prípade, že v ich meste alebo obci vypukne cholera. Inštrukcie boli zostavované v nemčine, latinčine, maďarčine, ale aj v národných jazykoch.

Lekár kráľovského mesta Levoča, Dr. Sommer, považoval za najdôležitejší ochranný prostriedok proti cholere duševnú pohodu, t. j. chrá-

⁹⁰ Pôvodcu cholery, ktorým je mikrób *Vibrio cholerae* El Tor, sa podarilo objaviť až v roku 1883. Zásluha na tomto objave sa pripisuje nemeckému lekárovi a mikrobiológovi, Róbertovi Kochovi. JIROUŠKOVÁ, Mária: Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In: *Roľnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 121.

⁹¹ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

nenie sa pred hnevom, zlosťou, žiaľom a nepotrebným strachom a obavou z toho, že človek sa týmto nebezpečným ochorením nakazí. Dr. Sommer sa snažil ľuďom vysvetliť, že ak budú dodržiavať predpísané pravidlá a preventívne opatrenia, je malá pravdepodobnosť, žeby u nich cholera prepukla.⁹²

Zdravotné komisie odporúčali obyvateľom oblastí, v ktorých vypukla cholera, konzumovať zdravú, výživnú, vyváženú a ľahko stráviteľnú stravu a striedme používanie kuchynského korenia, predovšetkým „...čierneho korenia, španielskeho čierneho korenia, rasce, anízu, cesnaku, cibule...“⁹³. Veľké nebezpečenstvo pre týchto ľudí predstavovalo aj nedozreté, surové, kyslé a vodnaté ovocie ako melóny, vodné melóny, hrozno či čerstvé uhorky. Tiež všetko to, čo ľahko podliehalo skazeniu a zaťažovalo žalúdok, ako kyslé mlieko, tvaroh, huby, kyslé polievky s repou, slané alebo pokazené ryby, uvarená kukurica, menej čerstvé a priveľmi masné mäso a masné, štipľavé a korenisté jedlá.⁹⁴ Kvôli vlastnému dobru sa mali ľudia konzumácií spomenutých jedál radšej vyhýbať. Lekári vystríhali ľudí aj pred konzumáciou zle upečeného, čerstvého, ešte horúceho chleba, pripraveného z nezrelého obilia, z rohatej raže alebo z mätohotnu mamičného.⁹⁵ Neodporúčala sa ani nadmerná konzumácia piva, vína, medoviny a pálenky, pretože „...nič nerobí náchylnejším na cholera ako opilosť“⁹⁶ a „...ožranstvo, chlípnosť a prudký Boží hnev v okamihu človeka porážajú“⁹⁷. Ranný pohárik koňaku alebo likéru, predovšetkým takého, ktorý bol zmiešaný s rascou, anízom, mäťou, jalovcom alebo jeden pohárik kvalitného vína počas dňa sa nepovažovali za prehrešok proti tomuto odporúčaniu.⁹⁸ Pokiaľ ide o požívanie tekutín, okrem mlie-

⁹² SOMMER, I. G.: *Kurzer Unterricht für das Publikum der königl. Frey-Stadt Leutschau und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten find.* Leutschau 1831, s. 7-8, § 4.

⁹³ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechruhr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen,* s. 8, § 15.

⁹⁴ Tamže, s. 8, §15.

⁹⁵ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti chole-re,* s. 1, č. 4.

⁹⁶ ŠA Levoča, f. Spišské biskupstvo (SB), sign. 64/1831. *Ärztliche Abhandlung über die Chole-
ra morbus,* s. 20.

⁹⁷ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti chole-
re,* s. 2, č. 6.

⁹⁸ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-*

ka a alkoholických nápojov lekári vystríhali ľudí aj pred pitím studenej, stojatej a znečistenej vody.⁹⁹ Ako nebezpečná sa lekárom javila, a to predovšetkým vo večerných hodinách, aj „...nemiera v jedení...“¹⁰⁰. Naproti tomu bol pospolitý ľud, no predovšetkým lekári, ránohojiči, kňazi, ošetrovatelia, hrobári a všetci tí, ktorí sa v priebehu dňa dostávali do bezprostredného kontaktu s chorými, nabádaní k tomu, aby nikdy nevynechali raňajky.¹⁰¹ Uhorskí lekári považovali za najvhodnejší raňajší pokrm polievku, pohár prevareného vína alebo pohárik pálenky v kombinácii s krajcom chleba.¹⁰²

Medzi lekármi sa našli aj takí, ktorí ľuďom odporúčali presný opak vyššie spomínaných opatrení, teda výdatnú stravu, fajčenie a konzumáciu alkoholických nápojov.¹⁰³

V rámci prevencie voči cholere zdravotnícke komisie odporúčali ľuďom, aby sa vyhýbali spánku na čerstvom vzduchu a v noci, predovšetkým hneď po prebudení, nikdy nevychádzali von z domu bez toho, aby boli teplo oblečení a obutí.¹⁰⁴ Za škodlivý považovali aj spánok na vlhkej zemi.¹⁰⁵ Ľudia sa mali chrániť pred nachladením a to hlavne vtedy, keď sa naparovali alebo potili. Udržiavanie primeranej telesnej te-

Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechruhr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen, s. 8, § 15.

⁹⁹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere, s. 2, č. 6.*

¹⁰⁰ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Martin Hlatký, stoličný lekár v Prešove vďaka slovenské poučenie ako si majú ľudia počínať, keď sa v domácnosti vyskytne cholera.*

¹⁰¹ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechruhr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen, s. 9, § 20.*

¹⁰² AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere, s. 1, č. 5.*

¹⁰³ JUNAS, Ján: Cholera a cholerové povstanie. In: *Zdravie*, roč. 37, 1981, č. 6, s. 8; MIŠÍKO-VÁ, Alena: Cholerová epidémia na panstve Szótáraiocov v lete 1831. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 30.

¹⁰⁴ ŠA Levoča, f. SB, sign. 64/1831. *Ärztliche Abhandlung über die Cholera morbus, s. 20.*

¹⁰⁵ Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (SNK – ALU) Martin, f. Historickéj tlače (HT), katalogizačné číslo (k. č.) K-3146. *Krátičká Správa, jako se proti Východní uplavici (Cholere, chvistoolite) ochrániti, a co při prvím nápadě této nemoci, až do příchodu lékaře činiti slussi, s. 2, §7; AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere, s. 1, č. 3.*

ploty patrilo tiež medzi významné preventívne opatrenia. Docieliť sa to dalo nosením flanelového oblečenia priamo na tele, zakrývaním podbrušia šatkovým pásom a chránením nôh pred vlhkosťou.¹⁰⁶ Ochrániť ľudí pred cholerou malo aj každodenné trenie tela a končatín vlnenou šatkou alebo ručníkom.¹⁰⁷

„Čistota tela, šiat a všetkých vecí, ktoré sa človeka bližšie alebo vzdialenejšie dotýkali...“¹⁰⁸ chránila ľudí pred cholerou zo všetkého najlepšie. Lekári preto nabádali obyvateľov nakazených oblastí k tomu, aby si v období epidémie častejšie vymieňali šaty, spodnú bielizeň, plachty na spanie a aspoň raz v týždni sa podrobili celkovej telesnej hygiene vo vlažnej vode zmiešanej s octom, mydlom a gáfroým liehom.¹⁰⁹ Ak by sa rozhodli pre horúci kúpeľ, nikdy ho nemali kombinovať s polievaním tela studenou vodou.¹¹⁰ K preventívnym proticholeroým opatreniam patrilo aj dôkladné umývanie rúk, vyplachovanie úst octom a umývanie tváre chlórovým vápnom. Gréckokatolícky farár Michal Čisárik uvádza vo svojej kronike¹¹¹ ako prevenciu voči cholere čistotu a natieranie tela žihľavou, zmiešanou s cesnakom a antiseptickým octom.¹¹² O priaznivých účinkoch žihľavy sa vo svojej kronike zmieňuje aj evanjelický kňaz Andrej Čorba, ktorý o žihľave, ako prevencii proti cholere, zaznamenal nasledovné: „Aj žihľava dobrá, keď s ňou telo

¹⁰⁶ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechrühr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 9, § 18.

¹⁰⁷ ŠA Levoča, f. SB, sign. 64/1831. *Ärztliche Abhandlung über die Cholera morbus*, s. 20.

¹⁰⁸ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 1, č. 1.

¹⁰⁹ Archív mesta (AM) Košice, f. Magistrát mesta Košice (MMK), sign. 3599/1831. *Instructio pro Medicis et Chirurgis, quibus aegrotorum cura vigente Cholera orientali vel alio quodam pestifero morbo incumbit*, s. 2, § 9; SNK – ALU Martin, f. HT, k. č. K-3146. *Krátičká Správa, jako se proti Východní uplavici (Cholere, chwistoolite) ochrániti, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do příchodu lékaře činiti slussi*, s. 2, § 8; SOMMER, I. G.: *Kurzer Unterricht für das Publikum der kónigl. Frey-Stadt Leutschau und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten find*. Leutschau 1831, s. 8, § 5.

¹¹⁰ ŠA Levoča, f. SB, sign. 64/1831. *Ärztliche Abhandlung über die Cholera morbus*, s. 20.

¹¹¹ V monografii využívame preklad kroniky, ktorý je uložený v Zemplínskom múzeu v Michalovciach. Preklad kroniky Michala Čisárika spracoval Ing. Martin Slaninka (A. L.).

¹¹² ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843*. Strojopis, s. 48. Zemplínske múzeum Michalovce.

pália, lebo i ona chorobu túto zlú oddiala."¹¹³ Profesor Lekárskej fakulty Peštianskej univerzity, Michal Lenhosék, odporučal ako prevenciu voči cholere naparovanie sa sanitrovými, prípadne chlóróvými parami.¹¹⁴

Obyvateľov choleroou postihnutých miest a obcí zdravotníckej komisie nabádali aj k starostlivosti o čistotu svojich domov, dvorov a ulíc. Veľký dôraz kládli predovšetkým na pravidelné vetranie obydľí, ich prekurovanie dymom z borovicového dreva a pravidelnú dezinfekciu chlóróm alebo octom.¹¹⁵ V každej izbe malo byť osadené chlóróvé vápno s horúcim octom, ktorých výpary mali zabrániť prenikaniu nákazy do príbytkov. Lekár kráľovského mesta Levoča, Dr. Sommer, odporučal ako prevenciu proti prenikaniu zdroja choleroovej nákazy do príbytkov využívať minerálne dymy z jalovcového dreva, jalovcových plodov, vínneho ocotu a liadkové¹¹⁶ a chlóróvé pary¹¹⁷. Obydľia sa mali vetrať predovšetkým ráno a okolo poludnia. Ak to bolo možné, malo sa zamedziť tomu, aby v malých a nízkych domoch žilo pokope veľa ľudí.¹¹⁸

Zavádzanie opatrení o vetraní a predymovaní domcov boli založené na domienke uhorských lekárov, že ak sa zdroj choleroovej nákazy dostane do malej miestnosti s uzavretým vzduchom, t. j. ak v malom domci leží v nečistote a bez patričnej lekárskej starostlivosti veľa choleroou nakažených ľudí, zdroj nákazy sa môže prostredníctvom vzduchu rozšíriť v celom domci a na malé vzdialenosti i mimo neho.¹¹⁹ Časté vetranie

¹¹³ ČORBA, Andrej: Hrozne a strašne rozpravki o chorobe cholery a rozbroju proščavi vo višších stranoch uherske žeme z roku 1831ho v kratkoscí spisane pre obecni v tim čaše zbureni ľud ku pokajaňu. In: *Nové obzory* 12. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 458.

¹¹⁴ SNK - ALU Martin, f. HT, k. č. K-3146. *Krátičká Správa, jako se proti Východni uplawici (Cholere, chwistoolite) ochrániti, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi*, s. 2, § 5.

¹¹⁵ Tamže, s. 1, § 4.

¹¹⁶ Liadkové pary sa pripravovali, že do skleneného pohára alebo porcelánovej šálky sa nalial 1 lóť bieleho vitriolového oleja (*olej kyseliny sírovej*), k tomu sa pridalo rovnaké množstvo rozdrveného čistého liadku. Tento roztok sa potom občas zamiešal sklenenou paličkou, čím sa na niekoľko hodín vytvorili v príbytku liečivé pary. SOMMER, I. G.: *Kurzer Unterricht für das Publikum der kónigl. Frey-Stadt Leutschau und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten find.* Leutschau 1831, s. 9, § 7, č. 2.

¹¹⁷ Chlóróvé pary sa pripravovali tak, že polovica alebo celý lóť chlóróvého vápna sa vložil do pohára alebo porcelánovej šálky a navlhčil sa vodou. Tamže, s. 10, § 7, č. 3.

¹¹⁸ SNK - ALU Martin, f. HT, k. č. K-3146. *Krátičká Správa, jako se proti Východni uplawici (Cholere, chwistoolite) ochrániti, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi*, s. 1, § 3.

¹¹⁹ SOMMER, I. G.: *Kurzer Unterricht für das Publikum der kónigl. Frey-Stadt Leutschau*

a predymovanie tomu mali zabrániť.

2.2 Diagnostika, liečebné postupy a liečebné prostriedky proti cholere

Na to, aby mohli uhorskí lekári cholery diagnostikovať a následne patričným spôsobom liečiť, potrebovali sa najprv oboznámiť s jej symptómami. K tomuto účelu slúžili lekárom úradné inštrukcie a obežníky, vydávané zdravotníckymi komisiami, v ktorých sa okrem spôsobov liečby popisovali aj príznaky typické pre toto vysoko infekčné ochorenie. Zostavovatelia inštrukcií a obežníkov získavali informácie o príznakoch cholery zo začiatku z Ruska, kde s choleroou bojovali už v zimných mesiacoch roku 1829. Neskôr, keď toto infekčné ochorenie preniklo aj na územie Uhorska, zdravotné komisie získavali informácie o jeho príznakoch a priebehu od tunajších lekárov, kňazov a stoličných úradníkov, pôsobiacich v choleroou postihnutých oblastiach.

Jedným z prvých úradných dokumentov v Uhorsku, v ktorom sa popisovali symptómy cholery, bola Inštrukcia pre sanitárne úrady a personál lazaretov, vytlačená 21. decembra 1830 v Kráľovskej univerzitnej tlačiarňi v Budíne. V inštrukcii sa ako bežná predzvesť ochorenia uvádza „...slabosť, triaška končatín, silná bolesť hlavy, závrat, omráčenie, nechutenstvo, nepokoj, úzkosť, strach, nespavosť, búšenie srdca, pocit tlaku v srdcovej dutine, striedavé záchvaty zimnice a horúčky so studeným potom“¹²⁰. Súčasne, alebo ihneď potom nasledovali neutíchajúce kŕče v podbrušku, silné dávenie, pocit sýtosti a preťaženia žalúdka. Čoskoro po týchto počiatočných ťažkostiach prepukla samotná choroba, ktorá sa prejavovala „...zvýšeným, vyčerpávajúcim vylučovaním stolice s odchodom častej, bezfarebnej, v konečníku páliacej tekutiny, a zvracaním podobnej, väčšinou bez zápachu a bez chute, bielej tekutiny zmiešanej s chumáčmi hlienu“¹²¹. K ďalším príznakom ochorenia patrilo sťažené dýchanie, spojené s veľkým strachom a pocitom zvierania v okolí srdca, často prerušované stonaním. V podbrušku sa striedali bolesti a kŕče, nutkanie na stolicu a zvracanie sa stále zvyšovalo, močenie slablo až napokon úplne prestalo. Smäd sa

und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten find. Leutschau 1831, s. 7, § 3.

¹²⁰ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechrühr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 6, § 6.

¹²¹ Tamže, s. 6, § 7.

stával neuhasiteľným so silnou túžbou po studenej vode, v snahe aspoň sčasti zmierniť pálenie v oblasti žalúdka. Pohľad pacientov sa stával nepríčetným, ústa vysychali, jazyk modrel alebo beľal a bol horúci. Onedlho nato sa k symptómom pridalo ochladzovanie končatín, lámavka, trasenie a silné kŕče, obzvlášť na rukách a nohách. Tie sa potom rozširovali cez brucho a driek k dolnej časti hrudného koša. Pulz sa po celý čas znižoval a ku koncu bol už skoro nehmatateľný. Tvár človeka postihnutého choleroou bola vpadnutá, oči červené, lesklé, nehybné a prepadnuté do očných dierok.¹²²

Prvý stoličný lekár Šarišskej župy Martin Hlatký vo svojom Winaučowaní z 3. júla 1831 uvádza ako príznaky cholerového ochorenia „...závraty hlavy, tesnú, menej alebo viac sužujúcu bolesť okolo žalúdka, bolesť v nohách, rukách, prstoch, omdlievanie, slanosť, neskôr škorčanie v bruchu, hneď za tým zvracanie a hnačkovanie, smäd a kŕče...“¹²³.

Bolesť alebo závraty hlavy, tlak na žalúdku, nepokoj a zvracanie ako typické symptómy cholery uviedol vo svojej brožúrke *Instructio quood media praepedienti et curandi morbi cholera* lekár Nitrianskej župy Ján Biacovský.¹²⁴

Profesor Lekárskej fakulty Peštianskej univerzity Michal Lenhosék vo svojej kratučkej správe z 10. júla 1831 popisuje tieto príznaky cholery: „...tlačenie, stískanie a bolenie v srdcovej jamke, závrat, bolesť hlavy a rýchlá sa rozširujúca slabosť; dusenie sa, časté s veľkou bolesťou a pálením zadného čreva odchádzajúcej vodnatej stolice; obyčajné prudké dávenie vodnaté belavé, ani chuti ani vône nemajúce šlemovité matérie; páliaci smäd, ťažké dýchanie s častým lkánim a slabým neobyčajným hlasom reči; ochladnutie rúk i nôh s bolesťami, trhaním a kŕčmi v nich, tvár opadne a premení sa; oči vpadnú a pulz sa sotva cítiť dá“¹²⁵.

Rímskokatolícky farár Ján Morvai vo svojom liste z 3. augusta 1831 vymenúva štyri symptómy, ktoré sa objavili u všetkých pacientov z jeho farnosti tesne pred tým, ako ochoreli na cholero. Išlo o bolesti hlavy, ochrnutie rúk alebo nôh, žalúdočné ťažkosti a hnačky.¹²⁶ Ján Morvai dos-

¹²² Tamže, s. 6, § 7.

¹²³ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. Martin Hlatký, stoličný lekár v Prešove vydáva slovenské poučenie ako si majú ľudia počínať, keď sa v domácnosti vyskytne cholero.

¹²⁴ BLATZOVŠKY, Joannes: *Instructio quood media praepedienti et curandi morbi cholera*. Tyrnaviae 1831, s. 1.

¹²⁵ SNK – ALU Martin, f. HT, k. č. K-3146. Krátička Správa, jako se proti Východni uplawici (Cholere, chwistovlíte) ochrániť, a co při pravnim nápadě této nemoci, až do příchodu lékaře činiti slussi, s. 3, § 16.

¹²⁶ ARA Košice, f. KB, odd. Acta vaccintionen et cholera mortum concernentia 1831 – 1878.

pel k týmto záverom na základe vlastného pozorovania. Bolesti hlavy, hnačky, zvracanie, zvieranie pri srdci a krče, ako typické prejavy cholerovej nákazy, uvádza vo svojom liste z 19. augusta 1831 aj doktor ekonómie Ján Rojko.¹²⁷

Bolesti hlavy a očí, žalúdočné krče, zvracanie, prudké hnačky, mervé telo, veľké krče na nohách, sŕažené dýchanie a zívanie ako typické symptómy cholery popísal vo svojej kronike gréckokatolícky farár Michal Čisárik. Michal Čisárik, podobne ako Ján Morvai, dospel k týmto poznatkom na základe vlastného pozorovania choleroou nakazených osôb v jeho farnosti.¹²⁸

V inštrukcii vydanej 28. augusta 1831 v Budíne boli medzi typické cholerové symptómy zaradené „...závraty a bolesti hlavy s náhlým rastúcim množstvom zoslabnutia a pocitom ťažkostí, tlaku a bolesti pri srdci, nechutenstvo so zvracaním alebo vodnaté, bledé, sopľovité zvracanie bez chute, častá, vodnatá hnačka spojená s bolesťami brucha a s pálením slepého čreva, silný smäd spojený s veľkou potrebou studeného nápoja, ťažšie dýchanie spojené s hlbokým vzdychom, úzkosťou, chrapľavým a mdlým hlasom a s vysilením; ľadová zima v nohách a rukách s pocitom trhavých bolestí a krčov; ochabnutá tvár s prázdnyimi očami, silný tlkot srdca a pulz čiže bitie žíl stále viac a viac miznúce...“¹²⁹.

Lekár kráľovského mesta Levoča Dr. Sommer vo svojej publikácii s názvom *Kurzer Unterricht für das Publikum der königl. Fery-Stadt Leutschau und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten sind*¹³⁰ uvádza ako cholerové symptómy „...pocit tlaku, sťahovanie a bolesť v hrudnom koši, nevoľnosť, bolesti hlavy a náhle rozširujúca sa slabosť, dávenie s častým kašľom, čas-

A mostan uralkodó Cholerának gyógyítása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvai János tudósítása szerént. Neočíslované.

¹²⁷ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkavy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 141. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

¹²⁸ ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843*. Strojopis, s. 45. Zemplínske múzeum Michalovce.

¹²⁹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 2, č. 1.

¹³⁰ Publikácia je uložená v Slovenskom národnom múzeu – Spišskom múzeu v Levoči, vo fonde Starých tlačí, pod evidenčným číslom 2110. O publikácii bližšie pozri: LIŠKA, Anton: Brožúrka lekára kráľovského mesta Levoča Dr. Sommera o prevencii a liečbe cholery počas epidémie v roku 1831. In: *Acta theologica et religionistica*, roč. 1., 2012, č. 2, s. 129-151. ISSN 1338-7251. [online]. [cit.2012-12-10]. Dostupné na internete: http://www.unipo.sk/greckokatolicka-teologicka-fakulta/hlavne-sekcie/acta-theol-relig/Acta_theologica_et_religionistica_2-2012.pdf

té, s bolesťami tela a pálením v oblasti konečníka spojené, vodnaté stolice; obyčajne časté zvracanie vodnatej, bielej tekutiny, väčšinou bez zápachu a chuti, s chuchvalcami hlienu; naliehavý smäd; sťažené dýchanie s častým stonaním; veľká úzkosť a slabý neobvyklý hlas; ochladenie rúk a nôh s bolesťami, trhanie a bolesti v nich; pulz je len ťažko citeľný“¹³¹.

Obežník Poučení, podle kterého se zprávcové krajů a osad w tom případě chowati mají, kdyby východni úplawice (Cholera) chwistoblita, aneb jiná nákazlivá nemoc w blízkosti panowala, anebo i w jejich místě přebývání znikla popisoval ako cholerové symptómy „...dusenie s častým škrtením, časté, s pálením v konečníku spojené, vodnaté stolice, obyčajne práve tak časté dávenie tiež vodnaté, číre, ani chuť ani vôňu nemajúce, šlamovité tekutosti, nehasnúci smäd, tlak a akoby tesné stláčanie v srdcovej jamke, ťažké dýchanie s úzkosťou a ltáním, bolesti tela, rýchlo sa zmáhajúca slabosť so studenými rukami i nohami, s bolesťami, lámaním a trhaním v nich.“¹³²

2.2.1 Separácia choleroou nakazeného obyvateľstva

Akonáhle sa u človeka objavili príznaky cholery, ihneď bol odlúčený od zvyšných členov svojej rodiny a dedinského, respektíve mestského obyvateľstva. Vo veľkých mestách sa separácia nakazeného obyvateľstva uskutočňovala v nemocniciach. V mestečkách a väčších obciach za týmto účelom vznikali cholerové špitále. Špitále boli zriaďované vo veľkých mestských alebo obecných budovách, nachádzajúcich sa na vyvýšenom mieste.¹³³ V stredne veľkých a malých dedinách ostávali pacienti v domácom liečení.

Úrady odporúčali, aby budovy, určené pre umiestňovanie chorých na cholero, boli „...podľa možnosti vysoko položené a suché; tiež tam nesmie byť nahromadených veľa pacientov, aby nebezpečnými výparmi naplnený vzduch nebol škodlivý ani pre chorých, ani pre tých, ktorí sa o nich starajú“¹³⁴.

¹³¹ SOMMER, I. G.: Kurzer Unterricht für das Publikum der königl. Frey-Stadt Leutschau und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten find. Leutschau 1831, s. 12, § 12.

¹³² ŠA Levoča, f. SM, odd. KP, kr. 640, inv. č. 411, sign. 1697/1831. Poučení, podle kterého se zprávcové krajů a osad w tom případě chowati mají, kdyby východni úplawice (Cholera) chwistoblita, aneb jiná nákazlivá nemoc w blízkosti panowala, anebo i w jejich místě přebývání znikla, s. 4, ods. III., § 10.

¹³³ AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. Winaučowani, pre Politických Commissaroch, ktere w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnými Poradkami zaopatrowat maju, s. 3, § 9, písm. e.

¹³⁴ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe

Nemocničný personál sa mal starať o to, aby sa v izbách udržiavala čistota, suchosť vzduchu a v sychravých mesiacoch priemerná teplota 19°C. Izby mali byť aspoň dvakrát denne vetrané a „...vydezinfikované octovými parami, alebo čo je ešte lepšie, chlóróvými parami“¹³⁵. Ako dezinfekčný prostriedok sa odporúčala Guyton-Morveauxová zmes, ktorá pozostávala z 56 gramov kuchynskej soli, 14 gramov pyroluzitu (burelu), 14 gramov kyseliny sírovej a 28 gramov vriacej vody. Alternatívou k tejto zmesi bol roztok chlóróvej soli, ktorý sa skladal z 28 gramov chlóróvej soli a 0,5 litra vody.¹³⁶ Nemocničný personál mal zabezpečiť aj to, aby sa z izieb čo možno najskôr vynášali zvratky a stolica pacientov chorých na cholera. Tie sa nemali vylievat' do spoločných odpadov, ale do odľahlých, hlbokých jám. Po vyliatí sa mali poliat' klorkalkom a zakryť nehaseným vápnom alebo zeminou.¹³⁷

Rovnaké pravidlá ako v nemocniciach, sa mali dodržiavať aj v mestských a obecných špitáloch. Opak však bol pravdou. Vo väčšine špitálov, a to predovšetkým na vidieku, boli podmienky absolútne nevyhovujúce. Pacienti v nich často trpeli nedostatčnou opaterou, hladom, smädом a nečistotou.¹³⁸

Pacientom, ktorí sa liečili doma, úrady odporúčali vyčleniť v príbytku osobitnú izbu, v ktorej sa okrem nich nesmel nikto ďalší zdržiavať. Táto miestnosť mala byť pravidelne vetraná, a to tak, že „...okná alebo dvere najviac v čase teplom a jasnom otvorené majú byť, ale tak, aby prichádzajúci vzduch sa nemocného nedotkol...“¹³⁹. Moč, stolicu a zvratky, ktoré pacienti počas choroby vylúčili, sa mali hneď po vykonaní potreby vynášať von z domu. Všetky veci, s ktorými prišli pacienti počas dňa do kontaktu, sa mali hneď po použití dôkladne poumývať. Nádoby, z ktorých konzumovali potravu a prijímali tekutiny, sa mali čistiť „...von z príbytku...“¹⁴⁰. Šaty, ktoré mali na sebe počas dňa oblečené, sa pred pra-

die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechrühr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen, s. 7, § 13.

¹³⁵ Tamže, s. 7, § 14.

¹³⁶ Tamže, s. 7, § 14.

¹³⁷ AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Politických Commissaroch, ktore w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnými Poradkami zaopatrowat' maju*, s. 3, § 9, písm. l.

¹³⁸ JIROUŠKOVÁ, Mária: Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In: *Roľnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 119.

¹³⁹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Martin Hlatký, stoličný lekár v Prešove vydáva slovenské poučenie ako si majú ľudia počínať, keď sa v domácnosti vyskytne cholera*, s. 2.

¹⁴⁰ Tamže, s. 2.

ním mali na istý čas namočiť do vody a poliať liehom. Slama, na ktorej spali, sa mala spáliť a popol z nej zakopať hlboko do zeme. Odporúčala sa aj každodenná dezinfekcia izieb chlóróvými alebo otcovými parami. Ako dezinfekčný prostriedok sa mal použiť roztok vody zmiešanej s octom, liehom alebo chloranom vápenatým (klorkalkom).¹⁴¹

O výživu a prostriedky, spojené s liečbou pacientov liečiacich sa doma, sa mala postarať župa. Pre postihnuté rodiny mala zabezpečiť každodenný prísun potravín a liekov. Chudobnejším obyvateľom obcí a miest mala byť táto pomoc poskytovaná za minimálny poplatok alebo úplne zadarmo.¹⁴² Ani v tomto prípade však nariadenia dodržiavané neboli. Župy totiž nemali na zabezpečenie spomínaných opatrení dostatok finančných prostriedkov.

2.2.2 *Liečba a lieky proti cholere*

Uhorskí lekári liečili ľudí nakazených cholerou dvoma spôsobmi. Ak sa lekári dostavili k pacientovi v prvopočiatoch choroby, teda skôr, ako sa u nakazeného objavili kŕče a nastalo ochladzovanie končatín, začali liečbu prostredníctvom tzv. púšťania žilou a prikladania pijavíc na vybrané časti tela.¹⁴³ Tento liečebný postup dopĺňali medikamentóznou liečbou.

Pri púšťaní žilou lekári dodržiavali viaceré pravidlá. Žilu otvárali takým spôsobom, aby z nej krv vytekala veľmi šetrne. Z tohto dôvodu počas zákroku treli a prikrývali povrch pacientovho tela a končatín rozohriatým uterákom. K zlepšeniu prietoku krvi niekedy využívali aj horúci kúpeľ s teplou vodou nad 38 °C. Dospelý človek mohol byť pri tomto zákroku zbavený maximálne 0,35 až 0,5 litrov krvi. Množstvo odobranej krvi záviselo od ročného obdobia, podnebia, epidemického charakteru a vlastného charakteru choroby, ktorá sa týmto spôsobom

¹⁴¹ Tamže, s. 2.

¹⁴² AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalneg Cholere aneb w ginych nakazenych Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnými Porádkami zaopatrowat magu*, s. 4, § 13-14.

¹⁴³ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechrühr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 10, § 24; ŠA Levoča, f. SB, sign. 64/1831. *Ärztliche Abhandlung über die Cholera morbus*, s. 19; ŠA Košice, f. Abovská župa (AŽ), r. 1831, kr. 345, inv. č. 975, neočíslované. *Relatione Doctoris medicinae Josephi Cziegler causa observandae Cholerae orientalis Leopolim escmissi ddo. 3. July 1831.*

liečila.¹⁴⁴ Púšťanie žilou lekári zvyčajne dopĺňali prikladaním pijavíc na vybrané časti tela pacientov.¹⁴⁵

V prípade, že sa lekári dostavili k chorým až vtedy, keď sa u nich cholera naplno rozvinula, upúšťali od púšťania žilou a prikladania pijavíc a rovno začali medikamentóznou liečbu, ktorú kombinovali s bylinným kúpeľom, potením, napaňovaním alebo saunovaním nakazených osôb.¹⁴⁶

Rímskokatolícky kňaz Ján Morvai odporúčal pacientom potenie sa v posteli. Chorých zakrýval kožušinami a perinou, a to tak dôkladne, že im bolo vidieť iba nos. Všetky ostatné časti tela, vrátane hlavy, mali prikryté. Počas potenia im na brucho prikladal zábal, ktorý tvorila zmes pozostávajúca z posekanej a vodou zaparenej „...mäty piepornej, paliny metlovitej, saturejky horskej, šalvie lekárskej a slezu lesného...“¹⁴⁷. Keď pacienti prepotili svoje oblečenie, vymenil im ho za nové, ktoré bolo čisté a suché. Vstať z postele im dovolil až vtedy, keď prepotili aj prikrývku. Aby zabránil opätovnému návratu choroby, nariadil vypoteným pacientom nosiť na istý čas zimné oblečenie.¹⁴⁸

Potenie, ako liečebnú metódu cholerovej nákazy, aplikoval pri svojich pacientoch aj prvý stoličný lekár Šarišskej župy Martin Hlatký. Doktor Hlatký však používal iný spôsob potenia, ako Ján Morvai. Nakazených ľudí nechal najprv „...s dobre zohriatym flanelom, alebo kúskom súkna, alebo s mäkkými štetinami, aj viac ako hodinu na ramenách, rukách, nohách, stehnách i na chrbte, ale predovšetkým, aby sa neprechladli, vždycky pod pri-

¹⁴⁴ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechruhr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 10, § 24.

¹⁴⁵ ŠA Levoča, f. SB, sign. 64/1831. *Ärztliche Abhandlung über die Cholera morbus*, s. 19.

¹⁴⁶ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 141. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou; ARA Košice, f. KB, odd. Acta vaccinationum et cholera mortuum concernentia 1831 - 1878. *A mostan uralkodó Choleraanak gyógyitása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént*. Neočíslované; AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Martin Hlatký, stoličný lekár v Prešove vydáva slovenské poučenie ako si majú ľudia počínať, keď sa v domácnosti vyskytne cholera*; AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 2, č. 2.

¹⁴⁷ ŠA Košice, f. AŽ, kr. 213, inv. č. 879, sign. 7/1831. *Rendkívül való Toldalék a' Hazai Külföldi Tudósításokhoz az Egesség állapotában*.

¹⁴⁸ ARA Košice, f. KB, odd. Acta vaccinationum et cholera mortuum concernentia 1831 - 1878. *A mostan uralkodó Choleraanak gyógyitása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént*. Neočíslované.

krytím...“¹⁴⁹ silno trieť. Potom nariadil prikladať „...kamenné džbány s horúcou vodou naplnené, alebo v ohni rozohriaté kamene, kusy z tehly, v plátne zaviazané, na, a medzi nohy, na stehna, a ľadviny, a na brucho misky s horúcim popolom, pieskom, soľou alebo ovsom naplnené...“¹⁵⁰. Okolo žalúdka nanášal pacientom veľmi teplé cesto z múky, namletej z horčičného semena. Tieto procedúry opakoval dovtedy, kým „...ne-mocný do dobrého znoja neprišiel...“¹⁵¹.

Podobný spôsob privádzania k poteniu, ako praktizoval doktor Hlatký, využíval pri liečbe svojich pacientov aj lekár kráľovského mesta Levoča, Dr. Sommer. Dr. Sommer nechal pacientom trieť nohy, ruky, prsia a podbruško nahriatym flanelom. Potom celé telo umyl vlažnou vodou, do ktorej primiešal trochu octu alebo gáľový lieh. Následne posadil pacienta do teplej vody zmiešanej so soľou a octom. Po kúpeli uložil pacienta do vyhriatej postele, dobre ho pozakrýval a k nohám mu priložil horúci piesok alebo popol zabalený vo vreciach.¹⁵² Na oblasť žalúdka prikladal Dr. Sommer pacientom kašovité obklady z krupice, pšeničnej múky alebo otrúb zmiešané s octom. Na hrudník, žalúdok a nohy zase horčičné obklady pripravené z dvoch dielov pšeničnej múky a jedného dielu horčičnej múky alebo chrenu zmiešané s octom.¹⁵³

Uhorskí lekári vyvolávali potenie pacientov aj prostredníctvom horúcich bylinných kúpeľov, intenzívneho natierania a šúchania tela vlneňou šatkou namočenou vo vínnom octe¹⁵⁴, prípadne potieraním tela zo-hriatym vínnym liehom, zmiešaným s vínnym octom, cesnakom a paprikou alebo čiernym korením.¹⁵⁵ Našli sa medzi nimi aj takí, ktorí k vyvolaniu potenia využívali naparovanie a saunovanie. Tieto dve metódy sa však využívali až vtedy, keď iné spôsoby, smerujúce k spoteniu pacienta, zlyhali. Naparovanie a saunovanie sa prevádzali nasledujúcimi spôsobmi:

¹⁴⁹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Martin Hlatký, stoličný lekár v Prešove vydáva slovenské poučenie ako si majú ľudia počínať, keď sa v domácnosti vyskytne cholera*, s. 1.

¹⁵⁰ Tamže, s. 1.

¹⁵¹ Tamže, s. 2.

¹⁵² SOMMER, I. G.: *Kurzer Unterricht für das Publikum der königl. Frey-Stadt Leutschau und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten find.* Leutschau 1831, s. 13-14, § 14.

¹⁵³ Tamže, s. 14, § 15.

¹⁵⁴ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

¹⁵⁵ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti choleru*, s. 3, č. 7.

Pacient sa usadil na stoličku s vyrezanou dierou. Celé jeho telo, s výnimkou hlavy, sa ovinulo plachtami, kobercami a kožušinami. Pod stoličku, na ktorej sedel, sa položili „...*dobre rozpálené tehly alebo skaly*...“¹⁵⁶. Na tie sa potom vylial ocot s pálenkou. Tento postup sa opakoval dovtedy, kým sa nevyvolalo potenie. Ak sa však požadovaný cieľ prostredníctvom naparovania dlhšiu dobu nedostavoval, lekári pristúpili k saunovaniu. Do vane naliali horúcu vodu s prevarenými výhonkami z agátu. Vložili tam jednu väčšiu a jednu menšiu stoličku. Na väčšiu stoličku usadili pacienta a na menšiu vyložili jeho nohy. Kládli pritom veľký dôraz nato, aby ani jedna časť jeho tela nebola namočená v horúcej vode.¹⁵⁷ Medzi nohy pacienta položili „...*kahanec alebo misku so zapáleným vínovým liehom*...“¹⁵⁸. Potom celú vaňu dôkladne pozakrývali plachtami a kobercami „...*aby len hlava nemocného ostala slobodná a žiadna para von nevychádzala*“¹⁵⁹. V saune sa pacient ponechával dovtedy, kým sa nespotil alebo kým vládol. Po ukončení saunovania bol vykúpaný v horúcej vode z vyvarených agátových výhonkov, oblečený do čistých a suchých šiat, uložený do zohriatej postele a poriadne pozakrývaný.¹⁶⁰

Židia v obci Tarnov v Halíči liečili pacientov nakazených cholerou, tým spôsobom, že im drhli a treli celé telo, obzvlášť plecia, ramená, pulzové žily, chrbtovú kosť, kolená a päty flanelovými rukavicami, ktoré pred drhnutím namočili do špeciálnej tekutiny.¹⁶¹ „*Močenina ale, s ktorou sa telo trie, takto sa robí: Berie sa páleného vína 1 holda. Octu silného vínného 1 žajdlík. Gáfru 2 loti. Čierneho korenia 2 loti. Múki semena horčičného (farina sinapis) 8 lotow. Cesnaku 4 hlavički: Cesnak a gáfor sa na drobno pokrája, korenie sa potľčie, a všetko spolu do jednej fľaše zmiešané, močí na slnku, alebo na teplom mieste za 24 hodín: má sa ale častejšie pomiešať a naposledy preceďiť.*“¹⁶² Počas drhnutia tela sa pacientovi podávala „...*balsamová alebo mäťová varenina, alebo čaj*“¹⁶³. Celá táto kúra sa vykonávala dovtedy, kým sa

¹⁵⁶ Tamže, s. 3, č. 6.

¹⁵⁷ ARA Košice, f. KB, odd. Acta vaccinationen et cholera mortuum concernentia 1831 – 1878. *A mostan uralkodó Choleraanak gyógyításá Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént.* Neočíslované.

¹⁵⁸ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 3, č. 6.

¹⁵⁹ Tamže, s. 3, č. 6.

¹⁶⁰ ŠA Košice, f. AŽ, kr. 213, inv. č. 879, sign. 7/1831. *Rendkívül való Toldalék a' Hazai Külföldi Tudósításokhoz az Egesség állapotában.*

¹⁶¹ MORVAY, Ján: *Hodnowerní wípis snadného, a sprobuwaného spôsobu ku zhojeňi wčil panujícíj Morněj Uplawici, aneb jak řečeněj Choleri Nemoci.* Trnava 1831, s. 13.

¹⁶² Tamže, s. 14.

¹⁶³ Tamže, s. 13.

nemocný poriadne nespoutil.

V okamihu, keď sa u pacientov začali objavovať bolesti žalúdka, krčče, ochladzovanie končatín alebo sa im prudko začal znižovať pulz, nasadili doktori medikamentóznú liečbu. V prvých týždňoch panovania cholery sa nakazeným osobám podával bizmut (Magisterium Vismuthi), ktorý bol považovaný za univerzálny liek proti tejto zákernej infekčnej chorobe. Rozdával sa vo veľkých množstvách, a to aj takým ľuďom, ktorí ho vôbec nepotrebovali. Nie zriedka sa objavili prípady, kedy bol bizmut ľuďom nasilu podaný, následkom čoho človek zomrel. Proti takémuto neodbornému spôsobu aplikácie bizmutu vystríhal vo svojej správe o cholere profesor Lekárskej fakulty Peštianskej univerzity, Michal Lenhosék, pričom uviedol nasledovný argument: „*Tento prostriedok môže v rukách lekára, ktorý prudké jeho účinky dobre zná a preto s potrebnou opatrnosťou používať ho vie, ovšem aj v tejto, ako aj v iných krčovitých chorobách, prospešný býva; ale sanitro-kyslé Vismuthové vápno doráža tak silno na žalúdok a nervy, že nadmerné užívanie, alebo ako obrana predčasne používaná, veľmi zlé následky tiahnuť za sebou môže.*“¹⁶⁴ Z tohto dôvodu sa používanie bizmutu prestalo odporúčať a nikomu nesmel byť nasilu vnučovaný. Nahradený bol chloridom ortuťnatým (Calomel) a ópiom (Laudanum). Tieto dva prípravky sa podávali pacientom po 2 až 5 hodinách (podľa potreby), a to v nasledujúcich dávkach: 10, 15 až 20 gramov chloridu ortuťnatého (Calomel), zmiešaného s troškou cukru a arabského kaučuku v práškovej forme a 40 až 50 kvapiek liehovej tinktúry ópia (Laudanum liquidum Sydenhami).¹⁶⁵ Košický mestský chirurg František Lehocký odporúčať ľuďom užívať vinan.¹⁶⁶ Ján Moskál, gréckokatolícky veriaci z farnosti Slanské Nové Mesto, v ktorej v čase trvania cholery pôsobil ako správca tamojšej fary Michal Čisárik, veril, že keď vypije šestinu kolomaže, ochráni sa pred cholera.¹⁶⁷ Profesor ekonómie Ján Rojko odporúčať v boji proti cholere užívať každé 2 hodiny liek nazý-

¹⁶⁴ SNK – ALU Martin, f. HT, k. č. K-3146. *Krátičká Správa, jako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistowlite) ochrániti, a co při prwnim nápadě této nemoci, až do příchodu lékaře činiti slussi*, s. 5, §22.

¹⁶⁵ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechruhr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 10, § 26.

¹⁶⁶ WINKLER, Tomáš: Dvojaká smrť. In: WINKLER, Tomáš: *Cesty na popravisko*. Martin : Osveta, 1988, s. 245.

¹⁶⁷ ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta*. Pars I. 1823 – 1843. Strojopis, s. 48. Zemplínske múzeum Michalovce.

vaný arcanum, ktorý mal nasledovné zloženie: „*Lig. Miner B hoffmani Unc: Tinctur Cinaniomi, Spir. Camphorat, aquae menth. pip, a unc: Semis. M. v. usui*“¹⁶⁸. Dospelým odporúčal užiť 30 až 40 kvapiek, deťom od 10 do 15 kvapiek.

Nie zriedka sa stávalo, že pacienti liek hneď po podaní vyvrátili. Aby sa zabránilo tejto nežiaducej reakcii, lekári natierali jazyk a vnútornú časť ústnej dutiny medom, v ktorom bola primiešaná predpísaná dávka toho ktorého lieku. Takto sa prostredníctvom tvorby slín a pomalého prehltania absorboval liek do tela bez väčších problémov.¹⁶⁹

K zastaveniu dávenia, ktoré nevzniklo v dôsledku konzumácie liekov, ale bolo sprievodným javom panujúceho ochorenia, sa pacientom potieralo špeciálnym cestom okolie srdcovej jamky. Cesto sa skladalo z horčičného semena, múky a octu. V oblasti srdcovej jamky sa nechávalo pôsobiť dovtedy, kým nevyvolalo pálenie.¹⁷⁰

Na zmiernenie žalúdočných bolestí sa používal obklad, ktorý pozostával z rozdrvenej paliny pravej, zmiešanej s levanduľou, materinou dúškou, šalviou lekárskou, mäťou piepornou a silno zohriatym vínom. Ak sa bolesti okolo žalúdka stupňovali, prikladali sa na brucho poriadne horúce obklady z mlieka a ľanových semien, prípadne sa bolestivé miesta natierali múkou, zmiešanou s horúcim olejom alebo s masťou.¹⁷¹ Profesor Lekárskej fakulty Peštianskej univerzity Michal Lenhosék prikladal pacientom pri bolestiach žalúdka na brucho „...teplé závitky (*Unschläge*) z kaše, z múky a z otrúb s octom pripravené, alebo závitky z korenných vo víne parených bylín“¹⁷². Okrem toho používal aj horčičné cesto, „...ktoré sa z dvoch častok žitnej alebo pšeničnej múky a z jednej častky z horčice alebo chrenu pripraví a niečo octu k tomu pridať má“¹⁷³. Rímskokatolícky kňaz Ján Morvai odporúčal na zmiernenie žalúdočných bolestí užívať nápoj,

¹⁶⁸ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 141. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

¹⁶⁹ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechrühr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 10, § 28.

¹⁷⁰ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere*, s. 3, č. 8.

¹⁷¹ Tamže, s. 3, č. 9.

¹⁷² SNK – ALU Martin, f. HT, k. č. K-3146. *Krátičká Správa, jako se proti Wýchodni uplawici (Cholere, chwistowlite) ochrániti, a co při prunim nápadě této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi*, s. 4, § 20.

¹⁷³ Tamže, s. 4, § 20.

zhotovený z borovičkového oleja a borovičkovej pálenky. Mužom odporúčal primiešať do borovičkovej pálenky desať, ženám osem a deťom štyri kvapky borovičkového oleja. Namiesto borovičkovej pálenky sa niekedy používal aj horúci nápoj zaparený z „...*harmančekového alebo bazového kvetu...*“¹⁷⁴.

Proti hnačkám užívali pacienti odvar z makových hlávok. Odvar sa pripravoval tak, že sa 3 hlávky bieleho (pri nedostatku aj čierneho) maku potĺkli spolu s makovými semiačkami a nechali sa na pol hodinu variť vo vriacej vode. Potom sa odvar precedil cez plátno, primiešala sa do neho polievková lyžica škrobu a opätovne sa priviedol do varu. Na záver sa do neho priliali 4 polievkové lyžice dobrého vína. Takto pripravený odvar sa po jednej až dvoch polievkových lyžičkách podával pacientom každú hodinu.¹⁷⁵

Na utíšenie hnačiek a kŕčovitých bolestí v žalúdku sa používal aj glejový klystír s trochou ópia a odvar z ryže, jačmeňa, ibištekového koreňa alebo roztlčeného ľanového semena, zmiešaný s 20 až 30 kvapkami liehovej tinktúry ópia.¹⁷⁶ Nápomocné boli i hlienovité, zmäkčovacie klystíre z ibišteku, slezu a otrúb zmiešané s vaječným žĺtkom alebo trochou škrobu.¹⁷⁷

„*Na pomoci bola taktiež chorým ľuďom aj studená voda.*“¹⁷⁸ Človek, ktorý „...*studenú vodu pil čo najviac, tým skôr z choroby vyšiel a celý sa uzdravil*“¹⁷⁹. Priaznivé účinky studenej vody pri liečbe cholery potvrdzuje aj Andrej Čorba, ktorý uvádza takýto príklad:

„*Mlynárka v cholere pod kolesom stála, kde sa šustom na ňu zhora voda lia-la. Hneď od seba zlostnú chorobu zahnila, a z vody sa nazad zdravá navracala.*“

¹⁷⁴ MORVAY, Ján: *Hodnowerní wípis snadného, a sprobuwaného spôsobu ku zhojení wčil panující Morněj Uplawici, aneb jak řečeněj Cholery Nemoci*. Trnava 1831, s. 14.

¹⁷⁵ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahující domácí lieky proti cholere*, s. 3, č. 10, písm. d.

¹⁷⁶ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechrühr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 11, § 29.

¹⁷⁷ SOMMER, I. G.: *Kurzer Unterricht für das Publikum der kőnigl. Frey-Stadt Leutschau und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten find*. Leutschau 1831, s. 15, § 16.

¹⁷⁸ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkovy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

¹⁷⁹ Tamže, s. 140.

la.“¹⁸⁰

Lekári mali na pitie studenej vody opačný názor. Považovali ju za zdroj cholerovej nákazy. Z tohto dôvodu konzumácie studenej, znečistenej, ale predovšetkým neprevarenej vody striktne zakazovali.¹⁸¹ Na uhasenie smädu odporúčali piť predovšetkým bylinkové čaje z mäty sivej, mäty piepornej, medovky lekárskej, lipy obyčajnej, bazy čiernej, bazy chabzdovej, harmančeka pravého a poleje obecnej.¹⁸² Vhodné boli aj ovocné čaje a horúca, prevarená voda, ktorá podporovala zvracanie, prečisťovala žalúdok a vyvolávala potenie. Niektorí lekári podávali svojim pacientom proti smädu teplý odvar, pripravený z múky a masla¹⁸³, odvar z ryže¹⁸⁴, či vyvarenú šťavu z jačmeňa.¹⁸⁵ Lekár kráľovského mesta Levoča, Dr. Sommer, odporúčal pacientom proti smädu užívať teplý čaj z medovky lekárskej, mäty kučeravej, lipových kvetov a harmančeka pravého.¹⁸⁶

Počas liečby pacienti prijímali zväčša tekutú stravu. Išlo predovšetkým o kuracie, teľacie a hovädzie polievky, ktoré nesmeli byť mastné, solené ani korenené. Ďalej to boli rôzne vývary, ako napríklad vývar z jačmeňa, ryže alebo ľanového semena. Najchudobnejší obyvatelia sa stravovali hrančným chlebom a hriatym.¹⁸⁷

¹⁸⁰ ČORBA, Andrej: Hrozne a strašne rozprávki o chorobe cholery a rozbroju proščavi vo višších stranoch uherske žeme z roku 1831ho v kratkoscí spisane pre obecni v tím čaše zbureni ľud ku pokajaňu. In: *Nové obzory* 12. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 458.

¹⁸¹ SNK – ALU Martin, f. HT, k. č. K-3146. *Krátičká Správa, jako se proti Východni uplavici (Cholere, chwistoolite) ochrániti, a co při prwnim nápaď této nemoci, až do přichodu lékaře činiti slussi*, s. 3, § 11.

¹⁸² ARA Košice, f. KB, odd. Acta vaccintionen et cholera mortum concernentia 1831 – 1878. *A mostan uralkodó Cholérának gyógyitása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént*. Neočíslované.

¹⁸³ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Martin Hlatký, stoličný lekár v Prešove vydáva slovenské poučenie ako si majú ľudia počínať, keď sa v domácnosti vyskytne cholera*, s. 2.

¹⁸⁴ ARA Košice, f. KB, odd. Acta vaccintionen et cholera mortum concernentia 1831 – 1878. *A mostan uralkodó Cholérának gyógyitása Egri Megyebéli Tisza-Bábolnai Plébános Morvay János tudósítása szerént*. Neočíslované.

¹⁸⁵ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechruhr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 11, § 30.

¹⁸⁶ SOMMER, I. G.: *Kurzer Unterricht für das Publikum der königl. Frey-Stadt Leutschau und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten find*. Leutschau 1831, s. 14, § 16.

¹⁸⁷ ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 141. Vlasti-

Priebeh cholery bol taký rýchly, že o osude pacientov bolo zvyčajne rozhodnuté v priebehu 24 hodín. Nie zriedka sa stávalo, že ľudia v dôsledku tohto vysoko infekčného ochorenia zomierali už po 7, 10 alebo 12 hodinách. Málokedy cholera trvala dlhšie ako 2 dni. Ak však pacient s týmto ochorením 2 dni prežil, bolo vysoko pravdepodobné, že sa z choroby vylieči.¹⁸⁸

Pacienti, ktorí mali to šťastie, že sa im podarilo z cholery vyliečiť, boli po uzdravení umytí klorkalkom, oblečení do čistého, bieleho rúcha a naparení minerálnymi parami.¹⁸⁹ Minimálne 10 až 14 dní od svojho vyličenia nesmeli opustiť svoj príbytok, prípadne rekonvalescenčný dom. Počas tejto karantény mali „...teplé nápoje užívať, pomaličky od masnej polievky k lepšiemu jedlu privykať, a najneskôr k tvrdému, kyslému, príliš solenému a masnému jedlu, a k pivu z nápojov prestúpiť, pálenku istý čas zanechať, a aj potom z nej len veľmi máličko užívať“¹⁹⁰. Lekári im odporúčali pokoj na lôžku a odpočinok od akejkoľvek práce a námahy. Kvôli zlepšeniu chuti do jedla mali počas karantény užívať zmes, posilňujúcu žalúdok, zloženú z máty kučeravej alebo medovky lekárskej, zmiešanej s trochou hofmanských kvapiek alebo s trochou kvapiek mäťového oleja s cukrom.¹⁹¹

Izby, v ktorých chorí počas liečby bývali, sa po ich vyličení vyumývali s klorkalkom a v priebehu nasledujúcich 3 dní sa pri zatvorených oknách a dverách predymovali. Okná a dvere do izieb boli počas tejto doby otvárané iba raz denne na jednu hodinu, a to z toho dôvodu, aby sa predymený, škodlivý vzduch, dostal z budovy von. Lekári odporúčali spáliť plachty, periny a seno, na ktorých chorí počas liečenia spali

vedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

¹⁸⁸ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechrühr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 7, § 8.

¹⁸⁹ AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnich Commissaroch, ktore w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnými Porádkami zaopatrowat maju*, s. 5, § 17, písm. a.

¹⁹⁰ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Martin Hlatký, stoličný lekár v Prešove vydáva slovenské poučenie ako si majú ľudia počínať, keď sa v domácnosti vyskytne cholera*, s. 2.

¹⁹¹ ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 617, inv. č. 1334, sign. 1/1831. *Instruction für die Sanitäts-Behörden, und für das bei den Contumaz-Anstalten verwendete Persobale, zum Behufe die k. k. Oesterreichischen Staaten vor dem Einbruche der im kaiserlich Russischen Reiche herrschenden epidemischen Brechrühr (Cholera morbus) zu sichern, und im möglichen Falle des Eindringens, ihre Verbreitung zu hemmen*, s. 11, § 31.

a popol z nich zakopať hlboko do zeme.¹⁹² Nábytok a všetky veci, s ktorými prišli pacienti v priebehu choroby do styku, boli viackrát vyumývané vodou, liehom a klorkalkom. Po dôkladnej očiste sa na dlhší čas ponechali presušiť na čerstvom vzduchu.¹⁹³

Po trojdňovom predymovaní „cholerových“ izieb nasledovala ich dôkladná očista. Tá v sebe zahŕňala oškrabovanie vápna zo stien a rozbieranie drevených podláh (tzv. dile). Z domov, v ktorých drevená podlaha nebola, sa vynášala zemina.¹⁹⁴ Takto prečistené izby sa potom niekoľko dní vetrali pri dokorán otvorených oknách a dverách. Po dôkladnom prevetraní sa čerstvým vápnom omaľovali steny, stará zemina sa nahradila novou, zhnité drevené podlahy sa spálili a vymenili za nové. Ak však podlahy zhnité neboli, stačilo ich dôkladne očistiť vodou, liehom, klorkalkom, nechať prevetrať a presušiť na čerstvom vzduchu a znovu sa mohli použiť.¹⁹⁵

Okrem „cholerových“ izieb sa ľuďom, ktorí prekonali cholera v domácom prostredí, odporúčalo očistiť aj tie časti príbytkov, v ktorých sa počas ochorenia nezdržiavali. Išlo o pivnice, pójdy, komory a maštale.¹⁹⁶ Očisťovanie nemuselo byť až také dôkladné, ako pri „cholerových“ izbách. Stačilo zamiesť, resp. umyť podlahy vodou, prípadne natrieť steny vápnom.

¹⁹² AVM Košice, f. HT, inv. č. R-6283. *Winaučowani, pre Političnih Commissaroch, ktore w Orientalnej Cholere aneb w jiných nakazených Morowitych Chorostoch Obsednute Obce, z potrebnymi Poradkami zaopatrowat maju*, s. 5, § 17, písm. b.

¹⁹³ Tamže, s. 5, § 17, písm. c.

¹⁹⁴ Tamže, s. 5, § 17, písm. d.

¹⁹⁵ Tamže, s. 5, § 17, písm. f.

¹⁹⁶ Tamže, s. 5, § 17, písm. e.

Pacienti a obete

Skica dievčaťa zomierajúceho na cholera od neznámeho autora
Sunderland, november 1831

(zdroj: <http://www.nlm.nih.gov/exhibition/cholera/images.html#patients>)

3 PRIEBEH CHOLEROVEJ EPIDÉMIE V PREŠOVskej EPARCHII

Prešovská eparchia bola zriadená 22. septembra 1818 slávnostným vyhlásením buly *Relata Semper*, ktorú na zasadnutí Konzistoriálnej kongregácie 2. októbra 1818 potvrdil pápež Pius VII.¹⁹⁷ Z administratívneho hľadiska patrila pod cirkevnú právomoc ostrihomského rímskokatolíckeho arcibiskupa. Právo nominácie biskupa bolo priznané rakúskemu cisárovi. Cisárskeho nominanta na prešovský biskupský stolec následne schvaľovala a vymenúvala Svätá Stolica. Prešovský biskup mal povinnosť každoročne skladať vyznanie viery pred dvoma zo svojich kanonikov. Kópia vyznania viery, podpísaná prítomnými kanonikmi, bola následne zasielaná Apoštolskému nunciiovi vo Viedni.¹⁹⁸

V roku 1831 sa Prešovská eparchia rozprestierala na území siedmych uhorských žúp¹⁹⁹. Tvorilo ju 5 arcidekanátov²⁰⁰, 17 dekanátov²⁰¹, 194 farností²⁰² a 1208 filiálok. Pôsobilo v nej 204 kňazov, z toho 9 rehoľníkov.²⁰³ Počet veriacich v danom roku dosiahol 173 534 gréckokatolíkov. Na území Prešovskej eparchie sa v roku 1831 nachádzali dva monastiere²⁰⁴ - v Krásnom Brode a na Bukovej hôrke. Igumenom²⁰⁵ monastiera v Krásnom Brode bol páter Germánus Miensky. V monastieri okrem ne-

¹⁹⁷ CORANIČ, Jaroslav: Episkopát Gregora Tarkoviča (1816 - 1841) a jeho prínos k organizácii Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva. In: *Theologos : teologická revue*, roč. 11, 2009, č. 2, s. 168.

¹⁹⁸ ŠTURÁK, Peter: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 - 1989*. Prešov : Petra, 2008, s. 27.

¹⁹⁹ Abov (Abaujvár), Boršod (Borsod), Gemer (Gömör), Spiš (Scepus), Šariš (Sáros), Turňa (Torna), Zemplín (Zemplény) (A. L.).

²⁰⁰ Abovsko-turniansky (Abaújváriensis et Tornensis), Boršodský (Borsodiensis), Šarišský (Sárossiensis), Spišsko-gemerský (Scepusiensis et Gömöriensis), Zemplínsky (Zempliniensis) (A. L.).

²⁰¹ Bardejovský (Bartphensis), Bukovecký (Bukoczensis), Boršodský (Borsodiensis), Čerhatský (Cserehátiensis), Dolnospišský (Scepusiensis Inferior), Hornospišský (Scepusiensis Superior), Hostovický (Hosztoviczensis), Humenský (Homonnensis), Košický (Cassoviensis), Laborecký (Laborczensis), Makovický (Makoviczensis), Popradský (Popradensis), Prešovský (Eperjessiensis), Stropkovský (Sztropkoviensis), Svidnícky (Szvidniakensis), Santovský (Szántoviensis), Vranovský (Varanoviensis) (A. L.).

²⁰² V Abovskej župe 20, v Boršodskej župe 11, v Gemerskej župe 3, v Šarišskej župe 74, v Spišskej župe 17, v Turnianskej župe 3, v Zemplínskej župe 66 (A. L.).

²⁰³ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjessiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI*. Budae 1831, s. 128.

²⁰⁴ Monastier je označenie pre kresťanský kláštor východného obradu - gréckokatolícky alebo pravoslávny (A. L.).

²⁰⁵ Igumen je predstavený monastiera v gréckokatolíckej alebo pravoslávnej cirkvi (A. L.).

ho pôsobili 4 pátri (Hilár Simkovič, Martin Zápotocký, Gabriel Gomboš, Ezechiel Sejka) a 1 fráter (Cyril Paulovič).²⁰⁶ Igumenom monastiera na Bukovej hôrke bol páter Jonáš Lendel. V monastieri s ním žili 3 pátri (Ignác Korovič, Jakub Chanaz, Hieroným Onderiši) a 2 frátri (Eliáš Haleckovič, Ananias Helemik).²⁰⁷ Eparchiu spravoval prešovský gréckokatolícky biskup Gregor Tarkovič (1816 – 1841)²⁰⁸.

3.1 Opatrenia prešovského biskupa Gregora Tarkoviča, zavádzané v Prešovskej eparchii počas cholerovej epidémie

V priebehu trvania cholerovej epidémie vydal prešovský gréckokatolícky biskup Gregor Tarkovič viaceré inštrukcie a nariadenia, ktorých cieľom bolo zmierniť negatívne dopady cholery na veriacich a kňazov eparchie, ktorú ako biskup spravoval. Okrem vlastných opatrení, vzťahujúcich sa na cirkevné záležitosti (obmedzenie konania púti a odpustov v čase cholery, úpravy v liturgickom slávení božských liturgií, večerní, pohrebov atď.), oboznamoval správcov farností i veriaci ľud Prešovskej eparchie prostredníctvom úradnej korešpondencie s vicearchidiakonmi, dekanmi a igumenmi monastierov so štátnymi a stoličnými proticholеровými opatreniami, spôsobmi liečby i liekmi, odporúčanými v boji proti tomuto zákernému infekčnému ochoreniu.

Prvý list v súvislosti s cholerou zaslal biskup Tarkovič na dekanáty Prešovskej eparchie 15. januára 1831. V liste adresovanom vicearchidiakonom Šarišskej, Spišskej a Zemplínskej župy, informoval o opatreniach Uhorskej miestodržiteľskej rady, zavádzaných na hraniciach s Haličou a Sedmohradskom (Transylvániou), reagujúcich na správy o výskyte cholery v blízkosti haličských hraníc. V zmysle týchto opatrení boli vymenovaní dvaja kráľovskí komisári, poverení zavádzaním ochranných opatrení na ohrozených úsekoch uhorských

²⁰⁶ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 126.

²⁰⁷ Tamže, s. 125.

²⁰⁸ O episkopáte biskupa Gregora Tarkoviča bližšie pozri: CORANIČ, Jaroslav: Episkopát Gregora Tarkoviča (1816 – 1841) a jeho prínos k organizácii Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva. In: *Theologos : teologická revue*, roč. 11, 2009, č. 2, s. 164-179; KOPRIV-ŇÁKOVÁ, Jana – CORANIČ, Jaroslav: Život a pôsobenie Gregora Tarkoviča (1754 – 1841), prvého prešovského gréckokatolíckeho biskupa (1816 – 1841). In: *Gréckokatolícka cirkev vo svetle výročí II.* Eds. Jaroslav Coranič, Jana Koprivňáková, Peter Šturák. Prešov : GTF PU v Prešove, 2012, s. 67-80.

hraníc. Úsek od Trenčianskej po Užhorodskú župu bol podriadený grófovi Antonovi Majlátovi, sedmohradský (transylvánsky) úsek barónovi Žigmundovi Perénimu. Biskup Tarkovič v liste z 15. januára 1831 vyzýval kňazov a veriacich svojej eparchie k spolupráci, poslušnosti a dodržiavaniu sanitárnych a zdravotných opatrení, stanovených kráľovskými komisármi za účelom ochrany zdravia a životov uhorského obyvateľstva.²⁰⁹

V ďalšom liste, odoslanom 26. januára 1831 vicearchidiakonom Šarišskej, Spišskej a Zemplínskej župy a igumenom monastierov v Krásnom Brode a na Bukovej hôrke, informoval biskup Tarkovič o opatreniach, ktoré v súvislosti s choleroou zaviedol osobitný kráľovský komisár gróf Anton Majlát. Biskup žiadal kňazov svojej eparchie, aby o týchto opatreniach informovali svojich veriacich *ex ambona*.²¹⁰ Za najúčinnnejšie prostriedky ochrany pred nákazlivou chorobou označil udržiavanie čistoty a poriadku, časté vetranie príbytkov a časté umývanie šiat a odevov. V liste Gregor Tarkovič ďalej vyzýval veriacich, aby si všímali cudzincov a prisťahovalcov, ktorí sa v ich obciach objavajú, a skontrolovali u nich, či majú v poriadku pasy, prípadne majú na pobyt na území Uhorska, resp. príslušnej župy či okresu notárske povolenie. Za predpokladu, že by sa kontrolované osoby pasom, prípadne notárskym potvrdením nevedeli preukázať, mali o tom informovať príslušnú svetskú vrchnosť. Okrem oboznámenia s nariadeniami svetskej vrchnosti nabádal biskup Tarkovič, v súvislosti s hroziacim choleroovým nebezpečenstvom, svojich veriacich k tomu, aby sa s pokorou obrátili modlitbami za odvrátenie pohromy k láskavému a milujúcemu Bohu. V tejto súvislosti nariadil kňazom Prešovskej eparchie, aby každú božskú liturgiu, konanú v týchto neľahkých časoch, slúžili na úmysel odvrátenia cholerovej pohromy a prispôsobili k tomu aj liturgické slávenie. Súčasťou každej božskej liturgie mala byť i nasledujúca ekténia (prosa): „*Prosme, aby naše mesto a tento svätý chrám i ostatné mestá, obce a celá krajina boli uchránené od hladu, pohrôm, zemetrasenia, povodní, krupobitia, ohňa, meča, vpádu nepriateľa a vzájomného nepriateľstva. Nech náš milostivý, blahosklonný, láskavý, dobrý a človeka milujúci Boh od-*

²⁰⁹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 59/1831. *Intimát o opatreniach proti cholere, ktorá vypukla v Rusku a postupuje Halíčov do Uhorska.*

²¹⁰ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 110/1831. *List biskupa Gregora Tarkoviča vicearchidiakonom Šarišskej, Spišskej a Zemplínskej župy a igumenom monastierov v Krásnom Brode a na Bukovej hôrke z 26. januára 1831.*

vráti všetok svoj hnev, ktorý si zaslúžime a nech nás zbaví svojho budúceho spravodlivého rozhorčenia a zmiluje sa nad nami."²¹¹ Ekténia mala byť spievaná. Vyššie spomenuté opatrenia boli začiatkom marca, po tom, ako cholera v Haliči zanikla, odvolané. O potrebe ich opätovného zavedenia informoval biskup Tarkovič vicearchidiakonov Šarišskej župy a igumena monastiera na Bukovej hôrke v liste z 11. júna 1831. K znovu zavedeniu proticholeroých opatrení bolo potrebné pristúpiť z toho dôvodu, že v susednej Haliči koncom mája 1831 opätovne prepukla choleroá epidémia. O tejto skutočnosti informovala biskup Tarkoviča Uhorská dvorská kancelária.²¹²

Začiatkom júna prepukla choleroá epidémia už aj v Uhorsku. V priebehu mesiaca júna až august sa rozšírila do všetkých žúp, na území ktorých sa rozprestierala Prešovská eparchia. Ako prvú zachvátila Boršodskú župu, kde toto vysoko infekčné ochorenie prepuklo 15. júna. Po nej nasledovala Gemerská župa (1. júl), ďalej Abovská a Zemplínska župa (8. júl), Šarišská župa (10. júl), Turrianska župa (29. júla) a nakoniec Spišská župa, v ktorej choleroá epidémia naplno prepukla 3. augusta 1831.²¹³

Biskup Tarkovič dozvediac sa, že choleroá epidémia prekročila hranice Uhorska, kde neľútostne hubí domorodé obyvateľstvo, adresoval 2. júla 1831 vicearchidiakonom Šarišskej, Spišskej a Zemplínskej župy a igumenom monastierov v Krásnom Brode a na Bukovej hôrke list, v ktorom úctivo žiada kňazov svojej eparchie, aby oboznámili veriacich s touto smutnou skutočnosťou. Súčasne odporúča, aby boli vo farnostiach nanovo zavedené opatrenia, o ktorých informoval v liste z 26. januára 1831. Kňazov, pôsobiacich v oblastiach, kde cholera už prepukla, nabádal k tomu, aby sa v týchto neľahkých časoch s o to väčšou intenzitou starali o duchovné blaho svojich veriacich, aby tí neprepadli panike a strachu a neupadli do bezbožnosti. Podobne ako v januári, aj teraz biskup Tarkovič nariadil kňazom, za úmyslom odvrátenia cholerovej epidémie, vykonať úpravu v liturgickom slávení božskej liturgie. Po evanjeliu mala nasledovať táto ekténia, ktorá mala byť spievaná: „*Prosme, aby naše mesto a tento svätý chrám i ostatné mestá, obce a celá krajina boli uchráne-*

²¹¹ Tamže.

²¹² AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 794/1831. *List biskupa Gregora Tarkoviča vicearchidiakonom Šarišskej župy a igumenovi monastiera v Bukovciach z 11. júna 1831.*

²¹³ LINZBAUER, Xav. Franciscus: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Totus III., Sectio IV.* Budae 1861, s. 489-490.

né od hladu, pohrôm, zemetrasenia, povodní, krupobitia, ohňa, meča, vpádu nepriateľa a vzájomného nepriateľstva. Nech náš milostivý, blahosklonný, láskavý, dobrý a človeka milujúci Boh odvráti všetok svoj hnev, ktorý si zaslúžime a nech nás zbaví svojho budúceho spravodlivého rozhorčenia a zmiluje sa nad nami.“²¹⁴ Na konci liturgie sa mala predniesť 5-krát Modlitba Pána²¹⁵ (Orationem Dominicam) a 5-krát Anjelské pozdravenie²¹⁶ (Salutationem Angelicam). Biskup Tarkovič ďalej odporúčal, aby sa kňazi schádzali so svojimi veriacimi aj na večeriach²¹⁷, po ktorej sa mali spoločne modliť *Paraklis k presvätej Bohorodičke*²¹⁸. Skrúsené srdcia odporúčal biskup Tarkovič veriacim s vierou obracať k Božskému Srdcu (Misericordiae Divinae).²¹⁹

Informácie o tom, ako si majú veriaci počínať v prípade, že sa v ich domácnosti objaví cholera, zaslal biskup Tarkovič dekanom Bardejovského, Bukoveckého, Prešovského, Makovického, Popradského a Svidníckeho dekanátu a igumenovi monastiera na Bukovej hôrke 9. júla 1831. Jednalo sa o obežník stoličného lekára Šarišskej župy, doktora Martina Hlatkého, s názvom *Winaučovani jak ty, který do epidemickéj nemoci cholery nasvanej vpaduju, než lekar prijde, od svojich, k sebe prinaležících zaopatrovany maju bit*. Martin Hlatký v obežníku popisuje príznaky choroby (závraty hlavy, tesná, menej alebo viac sujúca bolesť okolo žalúdka, bolesť v nohách, rukách, prstoch, omdlievanie, slanosť, neskôr škvrcanie v bruchu, hneď za tým zvracanie a hnačkovanie, smäd a kŕče), uvádza rady, dodržiavaním ktorých sa ľudia mali vyhnúť nakazeniu (vyvarovanie sa prechladeniu, nadmernej vlhkosti, nedostatku čerstvého vzduchu, nezdravým pokrmom, nemiere v jedení a pití, pitíu kyslých a horúcich nápojov a pálenky, nesmiernemu hnevu

²¹⁴ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 851/1831. *Opatrenia gréckokatolíckej diecézy proti prenikaniu cholery z Halíče. List List biskupa Gregora Tarkoviča vicearchidiakonom Šarišskej, Spišskej a Zemplínskej župy a igumenom monastierov v Krásnom Brode a Bukovciach z 2. júla 1831.*

²¹⁵ Modlitba *Otče náš* (A. L.).

²¹⁶ Modlitba *Raduj sa Bohorodička* (A. L.).

²¹⁷ Gréckokatolícky farár Michal Čisárik sa modlil so svojimi veriacimi za zdravie pred vypuknutím epidémie i počas jej trvania. Za každého zosnulého veriaceho odslúžil večiereň. ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843*. Strojopis, s. 49. Zemplínske múzeum Michalovce.

²¹⁸ Paraklis (prosebný kánon) k Presvätej Bohorodičke sa spieva v každej duševnej úzkosti a v každom nešťastí (A. L.).

²¹⁹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 851/1831. *Opatrenia gréckokatolíckej diecézy proti prenikaniu cholery z Halíče. List biskupa Gregora Tarkoviča vicearchidiakonom Šarišskej, Spišskej a Zemplínskej župy a igumenom monastierov v Krásnom Brode a Bukovciach z 2. júla 1831.*

a žiaľu atď.) a poskytuje návody na liečenie choleroou nakazených pacientov (trenie rúk, nôh, stehien, ramien a chrbta flanelovými handrami, potenie sa, púšťanie žilou, prikladanie pijavíc atď.).²²⁰

V polovici júla 1831, keď sa cholera postupne rozširovala do uhorských žúp, Uhorská miestodržiteľská rada vymenovala a do všetkých častí Uhorska vyslala 20 krajinských komisárov. Ich úlohou bolo zavádzať a kontrolovať dodržiavanie proticholeroových opatrení a informovať štátne orgány o priebehu cholery a spôsobe jej liečby v župách a kráľovských mestách, nad ktorými mali dozor. O tomto opatrení Uhorskej miestodržiteľskej rady informoval biskup Tarkovič vicearchidiakonov a igumenov monastierov Prešovskej eparchie v liste z 30. júla 1831. Súčasťou listu bol aj menný zoznam krajinských komisárov s uvedením názvov žúp a kráľovských miest, nad ktorými mali mať dozor. Župy a kráľovské mestá, na ktorých území sa rozprestierala Prešovská eparchia, boli pod správou troch krajinských komisárov. Šarišská, Spišská a Zemplínska župa a kráľovské mestá Bardejov, Kežmarok, Levoča, Prešov a Sabinov podliehali grófovi Antonovi Majlátovi (Bardejovský, Bukovecký, Hornospišský, Hostovický, Humenský, Laborecký, Makovický, Popradský, Prešovský, Stropkovský, Svidnícky, Vranovský dekanát). Boršodskú a Gemerskú župu spravoval Mikuláš Vai (Boršodský a Dolnospišský dekanát). Pre Abovskú a Turniansku župu a kráľovské mesto Košice bol za krajin-ského komisára vymenovaný barón Ignác Eötvös starší (Čerhatský, Košický, Santovský dekanát).²²¹

Nariadenie, ktorým zakázal v celej Prešovskej eparchii vykonávať púte a odpusty, vydal biskup Tarkovič 25. júla 1831. Zákaz mal platiť počas celej doby trvania cholerovej epidémie v Uhorsku. Týmto nariadením reagoval biskup Tarkovič na list krajinského komisára grófa Antona Majláta zo 17. júla 1831, v ktorom ho gróf Anton Majlát žiadal, aby v Prešovskej eparchii zamedzil konaniu takých podujatí, na ktorých sa zúčastňuje väčšie množstvo veriacich.²²²

Nariadeniu o zákaze konania púti a odpustov v čase trvania cholery predchádzala inštrukcia²²³ biskupa Tarkoviča zo 16. júla 1831, v ktorej

²²⁰ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 889/1831. *Martin Hlatký, stoličný lekár v Prešove vydáva slovenské poučenie, ako si majú ľudia počínať, keď sa v domácnosti vyskytne cholera.*

²²¹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 982/1831. *Menovanie komisárov krajov na potlačenie povstania.*

²²² AGA Prešov, f. BA, inv. č. 247, sign. 968/1831. *Zákaz odbavovať odpusty a púte v dobe trvania cholery.*

²²³ Jedná sa o inštrukciu s názvom *Instructio Pastoris, per Dioecesis Eperjessiensis Animarum Curatores, circa spiritualement illorum provisionem, qui Epidemico Cholerae morbo nesors correpti*

biskup pripomínal staré opatrenia z 26. januára 1831 a z 2. júla 1831 a zároveň vypracoval nové opatrenie pre kňazov Prešovskej eparchie „...o poučení ľudí a správani sa pri styku s nakazenými, pochovávanými a p.“²²⁴. Inštrukciu rozposlal do sídel všetkých 17 dekanátov svojej eparchie a tiež igumenom monastierov v Krásnom Brode a na Bukovej hôrke. Predmetná inštrukcia obsahovala rady, týkajúce sa prevencie proti cholere a liturgické predpisy, týkajúce sa slávenia božských liturgií, vysluhovania sviatostí a spôsobu pochovávania obetí cholery v období trvania epidémie.

Biskup Tarkovič v inštrukcii nabádal k častému vetraniu domov a k udržiavaniu čistoty príbytkov, odevov, jedla a vody. Odporúčal striedmosť v jedení, vyhýbanie sa konzumácií kyslých a slaných pokrmov a prezretého ovocia a úplnú abstinenciu od požívania alkoholických nápojov.²²⁵ Z dôvodu, že slabý, zle živý organizmus ľahšie podlieha chorobám, odporúčal pravidelné stravovanie v priebehu dňa, predovšetkým však ráno.²²⁶ Ak by sa v nejakom dome objavil prípad cholery, malo sa zabezpečiť, aby chorobou postihnutá osoba bola okamžite uložená do postele a poriadne pozakrývaná. Na nohy a brucho nakazeného sa mali prikladať teplé obklady s teplými kusmi látky a mäkké zvieracie kožušiny. Na podporenie potivosti, ktorá bola považovaná za žiadúcu, sa mal chorému podávať čaj z bazy čiernej, harmančeka pravého alebo mäty. Pri potení sa malo dbať nato, aby sa potiace sa telo neochladilo.²²⁷ Izba, v ktorej sa nachádzala cholera nakazená osoba, sa mala často vetrať a predymovať. Vetrať sa malo pomocou otvorených dverí a okien. Predymovanie izby sa malo vykonávať pomocou dymu, vzniknutého zapálením plodov jalovca, alebo prostredníctvom výparov,

fuertint, circa sepulturam item talium, quos ec eodem morbo decedere contigerit, instar necessario directionis observanda. Inštrukcia je ručne písaná a má 18 strán. Po formálnej stránke je rozdelená do štyroch častí. Autorom inštrukcie je prešovský gréckokatolícky biskup Gregor Tarkovič. Obežník je uložený v Archíve gréckokatolíckeho arcibiskupstva Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 936/1931.

²²⁴ ADAM, Ján: Dokumenty k povstaniu r. 1831 v Archíve gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 24.

²²⁵ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 936/1931. *Instructio Pastoris, per Dioecesis Eperjesiensis Animarum Curatores, circa spirituales illorum provisionem, qui Epidemico Cholerae morbo nesors correpti fuerint, circa sepulturam item talium, quos ec eodem morbo decedere contigerit, instar necessario directionis observanda*, ods. I., č. 2.

²²⁶ Tamže, ods. II., č. 2.

²²⁷ Tamže, ods. II., č. 6.

vznikajúcich liatím vínneho octu na rozhorúčené železo, kamene, tehly alebo škridly. Podlaha v izbe sa mala pravidelne umývať vodou, zmiešanou s chloridom vápenatým, bežne dostupným v lekárňach.²²⁸ Stolica a zvratky chorému sa mali po vylúčení z tela chorého hneď vynášať von z domu.²²⁹

Kňazom, ktorí sa chystali na návštevu choleroou nakazených veriacich, biskup Tarkovič v inštrukcii odporúčal, aby si nos, pery, spánky a pulzujúce žily na rukách mierne natreli s cesnakom, prípadne s olivovým olejom. So sebou mali nosiť i rúško nasiaknuté vínnym alebo tzv. zbojníckym octom (Räuber-essig)²³⁰, za pomoci ktorého mali v miestnosti, kde sa nachádzala osoba, nakazená choleroou, dýchať. Pred vstupom do choleroou nakazeného príbytku odporúčal kňazom, aby si dali do úst a počas pobytu v príbytku žuli jalovcové plody alebo kúsok gáfru. Sliny, týmto žutím vzniknuté, nemali prehĺtať, ale zakaždým vyplúvať.²³¹ Pri styku s chorým sa mali vyhýbať osobnému kontaktu a dodržiavať dostatočnú vzdialenosť nato, aby do ich pľúc „...*dych chorého neprenikol...*“²³². Po návrate z návštevy choleroou nakazených veriacich si mali kňazi čistou studenou vodou, alebo vodou zmiešanou s vínnym octom a plodmi jalovca, dôkladne vyumývať ruky, tvár a ústa. Oblečenie i spodnú bielizeň mali umyť vo vode zmiešanej s chloridom vápenatým a nepatrným množstvom vitriolového oleja, prípadne vo vode, zmiešanej s lúhom (hydroxidom sodným).²³³

Vzhľadom k tomu, že choleroový vírus bol natoľko smrtiaci, že osoba ním nakazená zomrela v priebehu niekoľkých hodín až dní v mučivých bolestiach, nabádal biskup Tarkovič kňazov k tomu, aby svojich veriacich pripravovali na večný život. „*Každý duchovný pastier má preto svojich veriacich povzbudzovať k spytovaniu svedomia, svätej spovedi a častému prijímaniu svätého prijímania*“²³⁴, *pri terajšom zdraví, aby keď dorazí hanebná cho-*

²²⁸ Tamže, ods. II., č. 7.

²²⁹ Tamže, ods. I., č. 6.

²³⁰ Biskup Tarkovič v inštrukcii uvádza návod na prípravu tzv. zbojníckeho octu. Pripravovať sa mal nasledovným spôsobom: rovnaké množstvo ruty voňavej, paliny pravej, mäty, levandule a šalvie sa malo zaliať vínnym octom a nechať 4 dni v uzavretej fľaši na teplom mieste odstať. Zmes sa mala počas tohto obdobia pravidelne a často premiešavať a po uplynutí 4 dní cez čistú látku prefiltrovať a precediť. Na záver sa mala prefiltrovaná tekutina zmiešať s rovnakým množstvom gáfru. Tamže, ods. II., č. 5.

²³¹ Tamže, ods. II., č. 8.

²³² Tamže, ods. II., č. 9.

²³³ Tamže, ods. III., č. 1.

²³⁴ Dôkaz o tom, že gréckokatolícki kňazi v priebehu trvania cholerovej epidémie s veľkým zápalom vyzývali veriaci ľud k pristupovaniu k sviatosti zmierenia a sviatosti oltár-

roba, boli pripravení na ceste do večnosti predstúpiť pred tvár nášho Otca s čistým svedomím.“²³⁵ Veľký dôraz biskup Tarkovič kládol predovšetkým na vysluhovanie sviatosti zmierenia, nevyhnutnej na odpustenie hriechov a previnení.²³⁶ Sväté prijímanie mali kňazi podávať buď drevenou alebo kovovou lyžicou s dlhou rúčkou. Pri použití drevenej lyžice mala byť táto po vykonaní predmetného úkonu spálená. Kovová lyžica mala byť najprv vydezinfikovaná v koncentrovanom vínnom octe a následne nato dôkladne premytá horúcou vodou.²³⁷ Nakoľko jedným zo sprievodných javov cholery bolo i zvracanie, mal kňaz počas spovede v každom konkrétnom prípade, v závislosti od okolností a zdravotného stavu veriaceho, rozhodnúť, či mu sväté prijímanie podá, alebo nie.²³⁸ Okrem sviatosti zmierenia a sviatosti oltárnej mali kňazi počas cholery vysluhovať chorým a trpiacim aj sviatosť pomazania chorých. Olej, používaný na pomazanie (oleum infor-morum), sa mal vopred posvätiť, a to takým spôsobom, ako bol uvádzaný v trebníku²³⁹ (Euchologion). Nakoľko epidemický charakter cholery nedovoľoval vysluhovať túto sviatosť v chráme, mali sa jednotlivé úkony s ním spojené vysluhovať priamo v domoch cholerou nakazených osôb. Obrad posvätenia ole-

nej a tieto sviatosti aj vo značnej miere vysluhovali, podáva vo svojej kronike Michal Čisárik, ktorý uvádza nasledovné: „...v najbližšiu nedeľu, čiže 31. júla, som na rannej bohoslužbe predložil ľudu sanitárne opatrenia a povzbudil ich, aby nepadali na ducha, hoci choroba už zúrila medzi nami, aby všetci tí, ktorých osud sa už kruto dotkol, vložili silu svojho ducha do nádeje v Boha a tí, ktorí sú doteraz zdraví, nech sa vyzbroja sviatosťami pokánia a eucharistie.“ Na inom mieste uvádza nasledovné: „...pre isté duchovné dobro a veľmi sa spoliehajúc na poučenie môjho veriaceho ľudu, áno zabudnúc na svoju manželku a deti, ani nevolaný k chorým od toho dňa, ráno po bohoslužbe, na poludnie po obede navštevoval som veriacich oboch obradov bez rozdielu, z domu do domu, povzbudiac nádej a utešujúc zdravých, zaopatrac chorých aspoň sviatosťou spovede – sväté prijímanie však pre zvracanie nemohol dostať nikto z chorých, nehovoriac o tom, žeby som bol vyzýval chorých na vykonanie spovede a na prijímanie v chráme. To som nepodporoval.“ ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843. Strojopis, s. 47 a 49. Zemplínske múzeum Michalovce.*

²³⁵ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 936/1931. *Instructio Pastoris, per Dioecesis Eperjesiensis Animarum Curatores, circa spirituales illorum provisionem, qui Epidemico Cholerae morbo nesors correpti fuerint, circa sepulturam item talium, quos ec eodem morbo decedere contigerit, instar necessario directionis observanda*, ods. I., č. 3.

²³⁶ Tamže, ods. II., č. 12.

²³⁷ Tamže, ods. II., č. 10.

²³⁸ Tamže, ods. II., č. 11.

²³⁹ Trebník je kniha, ktorá obsahuje modlitby osobitné pri vykonávaní svätých sviatostí a rozličných cirkevných posvätení a požehnaní. Trebník sa nazýva od hlavného obsahu, teda od vysluhovania sviatostí, ktoré sú kresťanom veľmi potrebné. Obsahuje všetky obrady, ktoré sú potrebné pre veriacich, ak si ich nárokujú. Odtiaľ je aj názov trebník – to, čo ľudia potrebujú. Po grécky sa nazýva Euchologion, t. j. molitvoslov (A. L.).

ja sa mal vykonať mimo miestnosti, v ktorej sa nachádzal nakazený, do izby s nakazeným mal kňaz vstupovať iba na vykonanie samotného úkonu pomazania. Na pomazanie chorého mal kňaz použiť buď pierko, alebo štetec. Mazat' sa mali oči, uši, nos, ústa a pery a ak to bolo možné, tak aj nohy, ruky a hrud'. Pierko, alebo štetec, použitý na mazanie chorého, mal byť bezprostredne po vykonaní samotného úkonu spálený.²⁴⁰

Čo sa slávenia božskej liturgie týka, biskup Tarkovič v období trvania cholery odporúčal, aby sa v nedeľu prikázané sviatky a sviatočné dni nahradili obednicou²⁴¹, ktorú mal kňaz slúžiť spoločne s veriacimi v chráme. Ak to okolnosti dovoľovali, alebo ak bola priaznivá situácia, mal kňaz predniesť i kázeň a rozdať sväté prijímanie.²⁴² Okrem spoločných modlitieb s veriacimi vyzýval biskup kňazov i k samostatným každodenným modlitbám za odvrátenie tohto nebezpečenstva. Potrebu a silu modlitieb ilustroval nasledujúcimi pasážami zo Svätého Písma: „*Proste a dostanete!*“ (Lk 11,9), „*Ak budete o niečo prosiť Otca v mojom mene, dá vám to.*“ (Jn 16,23) „*Ak ma budete prosiť o niečo v mojom mene, ja to urobím.*“ (Jn 14,14).²⁴³

Veriacim, uzdraveným z cholery, biskup Tarkovič v inštrukcii odporúčal, aby sa v priebehu 14 dní od uzdravenia zdržiavali popíjania alkoholických nápojov, udržiavali sa v teple, žili zdržanlivo a pomaly začali konzumovať namiesto tekutej tuhú stravu. Dodržiavaním týchto zásad sa malo zabrániť návratu choroby, „...pretože opätovné vypuknutie choroby je často spojené s nesmiernym utrpením a zväčša končí smrťou.“²⁴⁴ Veriacim, ktorým sily ubúdali, biskup Tarkovič odporúčal ponížene sa prihovárať prostredníctvom prosieb a modlitieb Božskému Srdcu (Misericordiae

²⁴⁰ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 936/1931. *Instructio Pastoris, per Dioecesis Eperjesiensis Animarum Curatores, circa spiritualem illorum provisionem, qui Epidemico Cholerae morbo nesors correpti fuerint, circa sepulturam item talium, quos ec eodem morbo decedere contigerit, instar necessario directionis observanda*, ods. II., č. 13-14.

²⁴¹ Obедница, známa aj ako predobrazujúca antifóny alebo izobraziteľnaja, vznikla pôvodne preto, aby umožnila pustovníkom v púšti prijímať sväté prijímanie. Postupom času získala charakter samostatného liturgického prvku, ktorý sa zaradil na aliturgické dni a na tie pôstne dni, počas ktorých sa nekoná svätá liturgia. Používa sa aj v prípadoch, pokiaľ jeden duchovný obsluhuje viacero farností. Slúži sa na obed po 6. hodinke (A. L.).

²⁴² AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 936/1931. *Instructio Pastoris, per Dioecesis Eperjesiensis Animarum Curatores, circa spiritualem illorum provisionem, qui Epidemico Cholerae morbo nesors correpti fuerint, circa sepulturam item talium, quos ec eodem morbo decedere contigerit, instar necessario directionis observanda*, ods. II., č. 3.

²⁴³ Tamže, ods. I., č. 4.

²⁴⁴ Tamže, ods. III., č. 3.

Divinae).²⁴⁵ V prípade, žeby niektorý z veriacich v dôsledku cholery zahynul, mal o tomto úmrtí kňaz upovedomiť príslušnú zdravotnú komisiu prostredníctvom zvonenia zvonov. Pred pohrebom²⁴⁶ sa mal kňaz za zomrelého pomodliť v chráme, a to bez účasti veriacich, len za prítomnosti kantora, ktorý ho mal sprevádzať i počas pohrebu. V prípade, že zahynulo viacero ľudí naraz, mal kňaz vykonať jeden spoločný pohreb pre všetkých. Pred uložením telesných ostatkov do hrobu mala byť ja-ma, pripravená na tento účel, pokropená svätenou vodou.²⁴⁷

V auguste 1831 bola cholera zavlečená vo všetkých uhorských žu-pách. Každým dňom pribúdalo viac a viac obetí. Medzi obeťami epidé-mie boli i gréckokatolícki kňazi Prešovskej eparchie. V období od 27. Jú-la do 21. augusta ich zahynulo v dôsledku tohto vysoko infekčného o-chozenia celkovo 7.²⁴⁸ Mnohí ďalší boli nakazení. Z tohto dôvodu zaslal biskup Tarkovič 22. augusta 1831 vicerachidiakonom a dekanom Pre-šovskej eparchie list, v ktorom ich žiadal, aby nahlásili počty bohoslov-cov, ktorí by mohli byť v prípade potreby urýchlene vysvätení a vyslaní do pastoračnej služby.²⁴⁹

V poradí druhý obežník, pojednávajúci o tom, ako sa majú veriaci správať a aké liečebné metódy a postupy využívať v prípade, že sa v ich farnosti alebo príbytku objaví cholera, zaslal biskup Tarkovič do všet-kých 17 dekanátov Prešovskej eparchie 11. septembra 1831. Išlo o obež-ník č. 23086, zostavený poprednými uhorskými lekármi a chirurgami,

²⁴⁵ Tamže, ods. III., č. 2.

²⁴⁶ Priebeh gréckokatolíckeho pohrebu v čase panovania cholerovej epidémie v roku 1831 popisuje vo svojej kronike gréckokatolícky kňaz Michal Čisárik takto: „Bohoslužbu som ukončil skôr ako inokedy, ešte pred deviatou hodinou, potom som vyšiel s 50 mužmi, aby sa určil nový cintorín, vyznačil a požehnal podľa prania veriacich. Keď sme to skončili, postaral som sa o 4 hroby pre 5 mŕtvych, ktorí vydýchli svoju dušu, niektorí včera večer, niektorí toho rána. Ku mne sa pripojili viacerí muži. Ja som potom ukončil v chráme večiereň za každého jedného, na dvore som vykonal predpísané pohrebné obrady a spomenuté mŕtvolky som prevádzal do nového cintorína za spevu 50. žalmu, na plné vonkajšie uspokojenie veriacich, vnútorné uspokojenie som nemohol posúdiť.“ ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843.* Strojopis, s. 49. Zemplínske múzeum Michalovce.

²⁴⁷ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 936/1931. *Instructio Pastoris, per Dioecesis Eperjesiensis Animarum Curatores, circa spiritualium illorum provisionem, qui Epidemico Cholerae morbo nesors correpti fuerint, circa sepulturam item talium, quos ec eodem morbo decedere contigerit, instar necessario directionis observanda*, ods. IV.

²⁴⁸ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1632/1831. *Necrologus dioecesis Eperiesiensis Sacerdotum, intra decursum Anni Civilis 1831, in Domino defunctorum.*

²⁴⁹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1019/1831. *Výzva gréckokatolíckeho biskupa k vicearchidiakonom, aby nahlásili, koľko majú teológov, ktorí by mohli urýchlene byť vysvätení a poslaní do cirkevnej služby, nakoľko mnohí kňazi podľahli cholere a veľa kňazov je chorých.*

ktorý biskupovi Tarkovičovi zaslala 23. augusta 1831 Uhorská miestodržiteľská rada. V rámci prevencie pred choleroou obežník odporúčal udržiavať čistotu tela, oblečenia, postelí, príbytkov a ulíc, pravidelne vetrať a predymovať príbytky a dezinfikovať ich výparmi z octu. Okrem toho nabádal k vysušovaniu vodných nádrží a pravidelnému čisteniu kalných vôd. Veriacim odporúčal, aby sa chránili pred prechladnutím, krotili sa v jedení, vyhýbali sa konzumácií surovej stravy a zle upečeného chleba, resp. chleba upečeného z nezrelého obilia. Vyhýbať sa mali aj čerstvému a priveľmi masťnému mäsu, menej čerstvým rybám, alebo rybám nachádzajúcim sa v nečistej vode, nezrelým plodom zo stromov, čerstvým uhorkám, melónom, uvarenej kukurici, pitiu znečistenej a stojatej vody a nadmernému pitiu alkoholických nápojov. Prízvukovaná bola aj osobná hygiena, predovšetkým dôkladné umývanie úst a rúk vodou, zmiešanou s octom. Okrem preventívnych opatrení, zameraných na ochránenie pred nakazením sa choleroou, obežník pojednával aj o spôsoboch liečby a liekoch v prípade, že by sa niekto choleroou nakazil. Pokiaľ ide o liečbu, obežník odporúčal podávať chorému predovšetkým horúcu vodu, ktorá podporovala zvracanie, zbavovala tela škodlivín a napomáhala poteniu, ktoré bolo považované za veľmi dobré. Ak sa potenie nedosiahlo podávaním horúcej vody, malo sa pristúpiť k napaarovaniu prostredníctvom uloženia chorého do veľkej nádoby so zapáleným liehom. Ako liečivá boli odporúčané čajové zmesi liečivých bylín mäty, šafránu, muškátu, d'umbiera, rumančeka a tiež špeciálny liek, zložený z troch sivobielych hlavičiek maku, vylúhovaných vo vriacej vode, zmiešaných so škrobom. Proti hnačkám sa mal použiť klystír, pripravený z uvarených semien ľanu alebo maku, zmiešaný so škrobom alebo glejom a žĺtkom vajca.²⁵⁰

V polovici októbra 1831 sa situácia okolo cholery v Uhorsku postupne začala normalizovať. Počet obetí začal pomaly klesať, vo viacerých oblastiach cholera dokonca úplne ustúpila. Ústup cholery mal za následok jednak zmiernenie a vo viacerých prípadoch i celkové odvolanie sanitárnych a zdravotníckych opatrení, jednak zabezpečil to, že nové opatrenia už prijímané neboli. Táto situácia nastala tak v štátnej, ako i cirkevnej správe. Dotkla sa teba aj biskupa Tarkoviča, ktorý od tohto obdobia nevydal závažnejšie nariadenia alebo inštrukciu, reagujúcu na choleroovú epidémiu. Jedným z posledných dokumentov biskupa

²⁵⁰ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1057/1831. *Intimát obsahujúci domáce lieky proti cholere.*

Tarkoviča v tomto smere bol list z 15. októbra 1831, adresovaný vicearchidiakonom a dekanom Prešovskej eparchie, v ktorom ich informoval, že nakoľko je cholera v Uhorsku už na ústupe, z rozhodnutia Uhorskej miestodržiteľskej rady začne nový školský rok v novembri.²⁵¹

3.2 Výpočet obetí cholery v Prešovskej eparchii

Cholerová epidémia z roku 1831 zanechala za sebou veľké množstvo obetí. Nerobila rozdiely medzi bohatými a chudobnými, medzi šľachtou a poddanským obyvateľstvom, medzi veriacimi a neveriacimi, medzi starými a mladými, medzi mužmi a ženami. Nemilosrdne hubila ľudí bez rozdielu spoločenského postavenia, vierovyznania, pohlavia či veku. Na území Uhorska jej počas epidémie podľahlo celkovo 237 641 ľudí.²⁵² Medzi obeť cholery patrili aj gréckokatolícki veriaci a duchovní z Prešovskej eparchie.

V priebehu trvania cholerovej epidémie vzniklo v Uhorsku viacero dokumentov, na základe ktorých je možné určiť počty obetí tohto vysoko infekčného ochorenia. Vo všeobecnosti možno tieto dokumenty rozdeliť do dvoch skupín:

1. Dokumenty, ktorých pôvodcom je štátna správa a stoličná samospráva (výkazy o obetiach cholery z uhorských okresov, žúp, dedičných území, uhorskej armády a súhrnné výkazy o obetiach cholery v Uhorsku²⁵³),
2. Dokumenty, ktoré vznikli vlastnou činnosťou cirkvi (cirkevné matriky, kroniky a cirkevné výkazy o obetiach cholery v Uhorsku).

Prvá skupina dokumentov uvádza informácie o počtoch cholerou nakazených, vyliečených a zomrelých obyvateľov a o prvom, prípadne poslednom výskyte prípadu ochorenia na cholera v sledovanej oblasti. Z týchto dokumentov však nie je možné čerpať informácie o konfesionalnej príslušnosti obetí cholery. To nám umožňuje len druhá sku-

²⁵¹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1196/1831. *Intimát nariaďujúci začať v novembri školský rok, nakoľko cholera už ustúpila.*

²⁵² LINZBAUER, Xav. Franciscus: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Totus III., Sectio IV. Budae 1861, s. 490.

²⁵³ Všetky súhrnné výkazy o obetiach cholerovej epidémie z roku 1831 v Uhorskom kráľovstve publikoval v 3. a 4. časti 3. zväzku publikácie *Codex sanitario-medicinalis Hungariae* František Linzbauer. LINZBAUER, Xav. Franciscus: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Totus III., Sectio III. Budae 1860. 917 s; LINZBAUER, Xav. Franciscus: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Totus III., Sectio IV. Budae 1861. 994 s.

pina dokumentov, o ktoré sa budeme opierať pri zostavovaní výpočtu obetí cholerovej epidémie vo farnostiach a dekanátoch Prešovskej eparchie.

3.2.1 *Predstavenie prameňov vypovedajúcich o počtoch obetí cholery gréckokatolíckych veriacich a duchovenstva Prešovskej eparchie*

Určiť počty obetí cholery z radov gréckokatolíckych veriacich a duchovenstva, žijúcich a pôsobiacich v roku 1831 na území Prešovskej eparchie, je možné pomocou troch druhov dobových prameňov, a sice cirkevných matrík, kroník a výkazov o obetiach cholery v jednotlivých dekanátoch, prípadne farnostiach Prešovskej eparchie.

Matriky

Zo skúmaného obdobia sa nám dochovalo celkovo 86 gréckokatolíckych cirkevných matrík (Andrejová, Bajerovce, Beloveža, Blažov, Bodružal, Borov, Cernina, Cigel'ka, Čemerné, Čertižné, Čičava, Čirč, Chmeľová, Frička, Fulianka, GERALTOV, Gerlachov, Havaj, Helcmanovce, Hrabské, Hromoš, Humenné, Jedlinka, Klenov, Kráľovce, Krásny Brod, Krušinec, Kružlov, Kurov, Kyjov, Ladomirová, Lenártov, Livov, Lukov, Malcov, Maškovce, Medvedie, Miklušovce, Mikulášová, Nechválova Polianka, Nižné Slovinky, Nižné Zbojné, Nižný Tvarožec, Orlov, Pčoliné, Petkovce, Petrová, Prešov, Rafajovce, Repejov, Ruská Poruba, Ruské, Ruský Hrabovec, Ruský Kazimír, Sedliská, Snakov, Sopkovce, Stakčín, Starina, Šambron, Šapinec, Šarišské Jastrabie, Šemetkovce, Štelbach, Telgárt, Torysky, Údol, Valkov, Varhaňovce, Veľká Driečna, Veľký Sulín, Világy, Vydraň, Výrava, Vyškovce, Vyšná Jedľová, Vyšná Olšava, Vyšná Oľka, Vyšná Radvaň, Vyšné Čabiny, Vyšný Mirošov, Vyšný Svidník, Závadka, Zbudská Belá, Zubné).

Všetky skúmané matriky boli v roku 1831 písané ručne, v latinskom jazyku. Gréckokatolícki farári vo svojich záznamoch o zomrelom uvádzali okrem mena zomrelého aj jeho vek, sociálny status, dátum, miesto a príčinu úmrtia.²⁵⁴ Záznamy o obetiach cholery boli v matrikách robené dvoma spôsobmi. V prvom, najobvyklejšom prípade, uvádzali kňazi mená obetí počas kalendárneho roka v mesiacoch, v ktorých cholera v danej farnosti zúrila. V druhom prípade kňazi zaznamenali mená o-

²⁵⁴ LIŠKA, Anton: Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v rímskokatolíckych, gréckokatolíckych a evanjelických farnostiach Solianskeho okresu Zemplínskej župy. In: *THEOLOGOS : teologická revue*, roč. 16, 2012, č. 1, s. 281.

betí na osobitné strany matriky, zvyčajne oddelené od predošlých matričných záznamov čistým listom. Po ňom nasleduje časový údaj o trvaní cholery vo farnosti, prípadne krátky text, viažúci sa k udalostiam, súvisiacim s choleroou. Ďalej nasleduje výpočet obetí epidémie.²⁵⁵ Kňazi viedli buď jednu, spoločnú matriku, kde uvádzali obeť zo všetkých obcí, ktoré do farnosti administratívne patrili, alebo mali zriadené osobitné matriky tak pre farskú obec, ako i pre filiálne obce.

Pri hodnotení miery výpovednej hodnoty gréckokatolíckych cirkevných matrik z roku 1831 je potrebné brať do úvahy fakt, že zapisovanie do cirkevných matrik malo viacero nedostatkov. Ako najmarkantnejšie pochybenie sa javí uvádzanie nepresnej príčiny úmrtia. Nepresnosť možno vysvetliť tým, že tak farári, ako i lekári v prvých týždňoch panovania epidémie v Uhorsku nevedeli rozpoznať, že ide o choleroou, nakoľko sa s ňou nikdy pred tým nestretli. Preto uvádzali ako príčinu smrti úplavicu²⁵⁶ (dissenteria), neznáme ochorenie (morbus ignotus), zvracanie (vomitus), hnačky (diarrhoea) alebo naopak, všetkých mŕtvych v priebehu trvania epidémie v sledovanej oblasti označili ako zomrelých na choleroou. Ďalším nedostatkom gréckokatolíckych cirkevných matrik z roku 1831 je častá absencia údajov o obetiach cholery z filiálnych obcí. Absenciu spomenutých údajov možno pripísať proticholeroovým opatreniam, zavádzaným v choleroou nakazených obciach, na základe ktorých sa farári nemohli dostať do svojich filiálok. Naproti tomu údaje o počtoch obetí cholery z farských obcí sú spravidla veľmi presné a presné.²⁵⁷

²⁵⁵ LIŠKA, Anton: Choleroová epidémia z roku 1831 v obciach okresu Vranov nad Topľou z pohľadu cirkevných matrik. In: *Acta theologica et religionistica*, roč. 1, 2012, č. 1, s. 102. [online]. [cit.2012-06-04]. Dostupné na internete: http://www.unipo.sk/greckokatolicka-teologicka-fakulta/hlavne-sekcie/acta-theol-relig/Acta_theologica_et_religionistica_1-2012.pdf

²⁵⁶ V čase šírenia choleroovej epidémie v roku 1831 sa v Uhorsku vyskytovala aj tzv. žľčová úplavica, ktorá bola, na rozdiel od cholery, uhorským lekárom dobre známa. Mala podobné príznaky a priebeh ako choleroou. Od cholery sa líšila predovšetkým dĺžkou trvania (kým choleroou trvala spravidla od 1 do 3 dní, úplavica človeka trápila aj niekoľko týždňov) a sfarbením stolice (pri žľčovej úplavici vylučuje pacient krvavo-hnisavo-hlienovité hnačky, pri choleroou vodnaté hnačky). Z tohto dôvodu uhorskí lekári a kňazi zo začiatku nesprávne stotožňovali choleroou so spomínanou žľčovou úplavicou (A. L.).

²⁵⁷ MIŠÍKOVÁ, A.: Choleroová epidémia na panstve Sztáraiovcov v lete 1831. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 27.

Kroniky

Z roku 1831 sa dochovala jedna gréckokatolícka kronika. Ide o kroniku gréckokatolíckej farnosti Slanské Nové Mesto *Historia parochiae Uj Város anno 1823^{tió} deduci caepta*. Autorom prvej časti kroniky, zahŕňajúcej obdobie rokov 1823 – 1843, bol gréckokatolícky farár Michal Čisárik. Michal Čisárik v kronike okrem iného zachytil aj udalosti roku 1831, vrátane výpočtu obetí cholery vo farnosti, v ktorej ako správca pôsobil.²⁵⁸

Okrem kroniky gréckokatolíckeho farára Michala Čisárika sa z daného obdobia dochovali aj dve evanjelické kroniky (kronika evanjelického kňaza Mateja Rojku²⁵⁹ a veršovaná kronika o Východoslovenskom roľníckom povstaní evanjelického kňaza Andreja Čorbu²⁶⁰) a jedna rímskokatolícka kronika (veršovaná kronika o Východoslovenskom roľníckom povstaní rímskokatolíckeho kňaza Andreja Kučmu²⁶¹). Zo spomenutých kroník sa údaje o počtoch zomrelých gréckokatolíkov nachádzajú iba v kronike Mateja Rojku, ktorý na strane 140 rukopisu uviedol sumárnu tabuľku obetí cholery rímskokatolíckych, gréckokatolíckych a evanjelických veriacich z obcí Čaklov, Hlinné, Soľ, Rudlov a Zámotov.²⁶²

²⁵⁸ Ako prvý na kroniku upozornil vo svojom referáte s názvom *Pamätné miesta a pamiatky Zemplína súvisiace s východoslovenských roľníckym povstaním*, prednesenom na odbornom seminári vo Vlastivednom múzeu v Hanušovciach nad Topľou 7. septembra 2006, Mgr. Mikuláš Jager. Úplný text referátu pozri: JAGER, Mikuláš: Pamiatky Zemplína s tematikou Východoslovenského roľníckeho povstania z r. 1831. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová – Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 31-50.

²⁵⁹ Matej Rojko vo svojej kronike zachytil udalosti Východoslovenského roľníckeho povstania a cholerovej epidémie z roku 1831 z okolia obce Soľ, v ktorej v danom období pôsobil ako evanjelický duchovný. Bližšie o kronike pozri: LAZAR, Ervín: Zápis o Východoslovenskom roľníckom povstaní roku 1831 vo farskej kronike v Soli. In: *Historické štúdie*, roč. 3, 1957, č. 1, s. 304-318.

²⁶⁰ Andrej Čorba vo svojej kronike zachytil udalosti Východoslovenského roľníckeho povstania z roku 1831 z oblasti celého východného Slovenska. Na úvodných stránkach kroniky sa venoval aj cholerovej epidémii. Bližšie o kronike pozri: SEDLÁK, Imrich: Andrej Čorba a jeho veršovaná kronika o Východoslovenskom roľníckom povstaní z roku 1831. In: *Nové obzory 12*. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 369-503.

²⁶¹ Andrej Kučma vo svojej kronike zachytil udalosti Východoslovenského roľníckeho povstania a cholerovej epidémie z roku 1831 v oblasti Spišskej župy. Jeho kronika vyšla v roku 1834 v Levoči v tlačenej podobe. KUTSMA, Andreas: *Revolutio Rusticana per terras Scepusii*. Leutschoviae 1834. 64 s.

²⁶² ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 140. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.

Výkazy o obetiach cholery v Prešovskej gréckokatolíckej eparchii

V období, keď už bolo jasné, že cholera v Uhorsku prepukla v epidémii, adresoval prešovský gréckokatolícky biskup Gregor Tarkovič 4. septembra 1831 dekanom a vicearchidiakonom svojej eparchie list, v ktorom ich žiadal, aby vyhotovili sumárne výkazy o obetiach cholerovej epidémie z radov gréckokatolíckych veriacich v dekanátoch, ktoré spravovali.²⁶³

Ako prvý zaslal biskupovi výkaz o obetiach cholery dňa 16. decembra 1831 vicearchidiakon Hostovického dekanátu, Bazil Petrasovič.²⁶⁴ Vicearchidiakon Humenského dekanátu, Ján Sekerák, informoval biskupstvo o počtoch zomrelých na cholera v liste z 24. decembra 1831.²⁶⁵ Bazil Bačinský, ktorý v roku 1831 spravoval Svidnícky dekanát, zaslal biskupovi výkaz o obetiach cholery 5. januára 1832.²⁶⁶ Vicearchidiakon Laboreckého dekanátu, Michal Jakovič, informoval biskupa o počtoch obetí cholery v liste z 10. januára 1832.²⁶⁷ Jozef Gaganec, vicearchidiakon Boršodského dekanátu, zaslal biskupovi výkaz o počte obetí cholery 24. januára 1832.²⁶⁸ Michal Gerbery, ktorý v roku 1831 spravoval Čerhatský dekanát, zaslal na biskupstvo výkaz o obetiach cholery 12. februára 1832.²⁶⁹ Výkaz o obetiach cholery z Popradského dekanátu odoslal biskupovi tamojší vicearchidiakon Peter Hriňák 28. februára 1832.²⁷⁰ V poradí posledným dekanom, ktorý informoval biskupa Gregora Tarkoviča o obetiach cholery v rámci svojho dekanátu, bol dekan Hornospišského dekanátu, Juraj Mihalič, ktorý tak učinil 19. marca 1832.²⁷¹ Výkazy o obetiach cholery zo zvyšných 9 dekanátov Prešovskej

²⁶³ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1050/1831. *List prešovského biskupa Gregora Tarkoviča adresovaný dekanom a vicearcidekanom Prešovskej eparchie zo dňa 4. septembra 1831.*

²⁶⁴ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1599/1831. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Hostovickom dekanáte.*

²⁶⁵ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 3/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Humenskom dekanáte.*

²⁶⁶ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 129/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 vo Svidníckom dekanáte.*

²⁶⁷ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 147/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Laboreckom dekanáte.*

²⁶⁸ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 181/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Boršodskom dekanáte.*

²⁶⁹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 245/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Čerhatskom dekanáte.*

²⁷⁰ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 376/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Popradskom dekanáte.*

²⁷¹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 520/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Hornospišskom dekanáte.*

eparchie sa nedochovali.²⁷²

V sumárnych výkazoch obetí cholery uviedli dekaní a vicearchidiaconi údaje o počtoch obetí cholery za jednotlivé farnosti, v niektorých prípadoch i filiálky, daného dekanátu Prešovskej eparchie. Dekani a vicearchidiaconi údaje o počte zomrelých zaznamenali spravidla do prehľadných tabuliek. Čerhatský vicearchidiacon uviedol počty zomrelých v texte listu adresovaného biskupovi Gregorovi Tarkovičovi. Vo výkazoch absentujú akékoľvek ďalšie informácie o trvaní, prípadne priebehu cholery v tom-ktorom dekanáte.

3.2.2 *Výpočet obetí cholery z radov gréckokatolíckych veriacich a duchovenstva vo farnostiach a dekanátoch Prešovskej eparchie*

Výpočty obetí cholerovej epidémie z roku 1831 z radov gréckokatolíckych veriacich a duchovenstva Prešovskej eparchie sú usporiadané do prehľadných tabuliek. Tabuľky prinášajú informácie o počte a vekovej štruktúre obetí cholery za jednotlivé dekanáty a farnosti eparchie. Na základe realizovaného výskumu a za pomoci dochovaných dobových dokumentov bolo možné zostaviť výpočet obetí epidémie z radov gréckokatolíckych veriacich v 147, z celkového počtu 194 farností. Údaje o počte obetí cholery z radov gréckokatolíckeho kléru, prezentované v tabuľke č. 29, sú úplné.

Bardejovský dekanát

Bardejovský dekanát mal v roku 1831 celkovo 10 018 veriacich. Tvorilo ho 11 farností, v ktorých sa nachádzalo 11 farských a 8 filiálnych chrámov. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiacon Ján Zavadský. Z administratívneho hľadiska patril do Šarišského arcidekanátu.²⁷³

V dochovaných matrikách gréckokatolíckych farností a filiálok Bardejovského dekanátu zaznamenali miestni farári v čase epidémie 241

²⁷² Počas archívneho výskumu v Archíve gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove sme prelustrovali protokolárne knihy biskupstva z rokov 1831 a 1832, ako aj dochované archívne materiály z rokov 1831 a 1832. Podarilo sa nám objaviť 8 výkazov, pojednávajúcich o obetiach cholery v dekanátoch Prešovskej eparchie. Sumárne výkazy o obetiach cholery z Bardejovského, Bukoveckého, Dolnospišského, Košického, Makovického, Prešovského, Stropkovského, Santovského a Vranovského dekanátu sa však v spomenutom archíve nenachádzajú (A. L.).

²⁷³ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiensiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 39-44.

(52,4 %) ženských a 219 (47,6 %) mužských obetí cholery. Celkovo si tak toto vysoko infekčné ochorenie vyžiadalo životy 460 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich, čo do počtu, zahynulo vo farnosti Malcov (80), najmenej vo farnosti Snakov (10). Z pohľadu percentuálneho vyjadrenia zaznamenali najviac obetí vo farnosti Kurov (9,28 %), najmenej vo farnosti Snakov (1,70 %). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 4,59 %.²⁷⁴

Tabuľka 1 Výpočet obetí cholery z roku 1831
vo farnostiach Bardejovského dekanátu Prešovskej eparchie²⁷⁵

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Cigeľka	12.8.1831	19.10.1831	653	43	6,59 %
Hrabské	10.8.1831	13.9.1831	545	28	5,14 %
Kružlov	7.8.1831	6.9.1831	1101	57	5,18 %
Kurov	16.8.1831	27.11.1831	614	57	9,28 %
Livov	6.8.1831	2.11.1831	1325	50	3,77 %
Lukov	24.7.1831	12.9.1831	1143	65	5,69 %
Malcov	1.8.1831	4.11.1831	1416	80	5,65 %
Nižný Tvarožec	27.8.1831	24.10.1831	760	19	2,50 %
Petrova	11.8.1831	24.9.1831	892	51	5,72 %
Rešov	-	-	981	-	-
Snakov	4.9.1831	28.10.1831	588	10	1,70 %

²⁷⁴ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 13 z celkového počtu 14 cirkevných matrik. Z tohto dôvodu chýbajú informácie o 981 (9,8 %) gréckokatolíckych veriacich farnosti Rešov. V dochovaných cirkevných matrikách absentujú i údaje o 340 (3,4 %) gréckokatolíckych veriacich z filiálnych obcí Gaboltov, Hervartov, Kráľovská Studňa, Kurmac, Richvald, Rokytov, Sveržov, Šiba, Tarnov a Vyšný Tvarožec Bardejovského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

²⁷⁵ Tabuľka 1 bola zostavená na základe údajov získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností a filiálok Cigeľka, Frička, Gerlachov, Hrabské, Kružlov, Kurov, Lenártov, Livov, Lukov, Malcov, Nižný Tvarožec, Petrova, Snakov Bardejovského dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnostiach a o počte obetí cholery vo farnostiach) a zo schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

Spolu			10018	460	4,59 %
--------------	--	--	--------------	------------	---------------

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831, vyplýva, že v gréckokatolíckych farnostiach Bardejovského dekanátu boli choleroou najviac postihnutí veriaci v staršom veku (46 - 65 rokov). Tých zahynulo v dôsledku cholery 130 (28,3 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí epidémie tvorili deti vo veku 1 až 6 rokov a veriaci v produktívnom veku 31 až 45 rokov, ktorých následkom epidémie zahynulo 92 (20%). Najmenej obetí pochádzalo z radov novorodencov a detí mladších ako jeden rok, a síce 14 (3,1 %).²⁷⁶

Tabuľka 2 Veková štruktúra obetí cholery z roku 1831
v gréckokatolíckych farnostiach Bardejovského dekanátu²⁷⁷

Vek (v rokoch)								
Farnosť	0	1 - 6	7 - 12	13 - 20	21 - 30	31 - 45	46 - 65	66 -
Cigeľka	0	5	4	1	10	9	7	7
Hrabské	0	6	3	3	3	6	5	2
Kružlov	1	11	3	3	8	12	12	7
Kurov	1	13	4	3	6	13	13	4
Lívov	1	12	3	4	2	5	20	3
Lukov	2	13	3	8	3	13	21	2
Malcov	4	14	3	6	11	21	21	0
Nížný Tvarožec	1	6	0	1	1	2	8	0
Petrová	4	10	1	2	3	11	17	3
Rešov	-	-	-	-	-	-	-	-
Snakov	0	2	1	0	0	0	6	1
Spolu	14	92	25	31	47	92	130	29

Bukovecký dekanát

Bukovecký dekanát mal v roku 1831 celkovo 10 433 veriacich.

²⁷⁶ Pozri pozn. č. 274 (A. L.).

²⁷⁷ Tabuľka 2 bola zostavená na základe údajov získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností a filiálok Cigeľka, Frička, Gerlachov, Hrabské, Kružlov, Kurov, Lenártov, Lívov, Lukov, Malcov, Nížný Tvarožec, Petrova, Snakov Bardejovského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

Tvorilo ho 13 farností, v ktorých sa nachádzalo 13 farských, 21 filiálnych chrámov a 1 chrám v monastieri v Bukovciach. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Andrej Podhájecký. Z administratívneho hľadiska patrilo do Šarišského arcidekanátu.²⁷⁸

V dochovaných matrikách gréckokatolíckych farností Bukoveckého dekanátu zaznamenali miestni farári v čase epidémie 76 (57,1 %) ženských a 57 (42,9 %) mužských obetí cholery. Celkovo si cholera v dekanáte vyžiadala životy 133 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich zahynulo vo farnosti Vyšná Jedľová (43), najmenej vo farnosti Ladomirová (15). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 3,09 %.²⁷⁹

Tabuľka 3 Výpočet obetí cholery z roku 1831
vo farnostiach Bukoveckého dekanátu Prešovskej eparchie²⁸⁰

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Bodružal	21.6.1831	4.9.1831	765	16	2,09 %
Bukovce	-	-	693	-	-
Driečna	-	-	792	-	-
Krajná Bystrá	-	-	850	-	-
Kružlová	-	-	762	-	-
Ladomirová	-	12.8.1831	1283	15	1,17 %
Medvedie	3.8.1831	21.9.1831	670	29	4,33 %
Nižná Pisaná	-	-	768	-	-
Pstriná	-	-	756	-	-

²⁷⁸ *Schematismus venerabilis cleri graeci catholicorum dioecesis Eperiesiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 44-49.

²⁷⁹ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 5 z celkového počtu 13 cirkevných matrik. Z tohto dôvodu chýbajú informácie o 6127 (58,7 %) gréckokatolíckych veriacich Bukoveckého dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

²⁸⁰ Tabuľka 3 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností a filiállok Bodružal, Ladomirová, Krušinec, Medvedie, Vyškovce, Vyšná Jedľová Bukoveckého dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnostiach a o počte obetí cholery vo farnostiach) a zo schematismu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

Šemetkovce	-	-	602	-	-
Vápeník	-	-	904	-	-
Vyškovce	13.8.1831	6.9.1831	723	30	4,15 %
Vyšná Jedľová	29.7.1831	25.8.1831	865	43	4,97 %
Spolu			10433	133	3,09 %

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831, vyplýva, že v gréckokatolíckych farnostiach Bukoveckého dekanátu boli cholerou najviac postihnutí veriaci v staršom veku (46 – 65 rokov). Tých zahynulo v dôsledku cholery 35 (26,3 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí epidémie tvorili veriaci v produktívnom veku (31 – 45 rokov), ktorých následkom epidémie zahynulo 34 (25,6 %). Najmenej obetí pochádzalo z radov norodencov a detí mladších ako jeden rok, a síce 1 (0,75%).²⁸¹

Tabuľka 4 Veková štruktúra obetí cholery z roku 1831 v gréckokatolíckych farnostiach Bukoveckého dekanátu²⁸²

Vek (v rokoch)	0	1 - 6	7 - 12	13 - 20	21 - 30	31 - 45	46 - 65	66 -
Farnosť								
Bodružal	0	3	2	1	1	4	5	0
Bukovce	-	-	-	-	-	-	-	-
Driečna	-	-	-	-	-	-	-	-
Krajná Bystrá	-	-	-	-	-	-	-	-
Kružľová	-	-	-	-	-	-	-	-
Ladomirova	0	2	2	3	1	4	2	1
Medvedie	0	3	1	3	5	5	10	2
Nižná Pisaná	-	-	-	-	-	-	-	-
Pstriná	-	-	-	-	-	-	-	-
Šemetkovce	-	-	-	-	-	-	-	-
Vápeník	-	-	-	-	-	-	-	-
Vyškovce	0	8	2	4	4	9	3	0

²⁸¹ Pozri pozn. č. 279 (A. L.).

²⁸² Tabuľka 4 bola zostavená na základe údajov získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností Bodružal, Ladomirová, Medvedie, Vyškovce, Vyšná Jedľová Bukovského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

Vyšná Jedľová	1	11	1	2	1	12	15	0
Spolu	1	27	8	13	12	34	35	3

Boršodský dekanát

Boršodský dekanát mal v roku 1831 celkovo 12 010 veriacich. Tvorilo ho 11 farností, v ktorých sa nachádzalo 10 farských a žiaden filiálny chrám. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Jozef Gaganec. Z administratívneho hľadiska patril do Boršodského arcidekanátu.²⁸³

Z výkazu o počte obetí cholery v Boršodskom dekanáte vyplýva, že epidemickej náказe podľahlo 646 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich, čo do počtu, zahynulo vo farnosti Múcsony (128), najmenej vo farnosti Hejőkerezstúr (19). Z pohľadu percentuálneho vyjadrenia zaznamenali najviac obetí vo farnosti Rakaca (12,35 %), najmenej vo farnosti Hejőkerezstúr (1,71 %). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 5,38 %.²⁸⁴

Tabuľka 5 Výpočet obetí cholery z roku 1831
vo farnostiach Boršodského dekanátu Prešovskej eparchie²⁸⁵

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Abód	-	-	1475	78	5,29 %
Felsőzsolca	-	-	1072	47	4,38 %
Görömböly	-	-	1693	77	4,55 %
Hejőkerezstúr	-	-	1113	19	1,71 %
Irota	-	-	527	49	9,30 %

²⁸³ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiesiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 30-39.

²⁸⁴ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 181/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Boršodskom dekanáte.*

²⁸⁵ Tabuľka 5 bola zostavená na základe údajov, získaných z výkazu o obetiach cholery Boršodského dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o počtoch obetí cholery za jednotlivé farnosti dekanátu) a zo schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

Múcsony	-	-	1516	128	8,44 %
Sajópálfala	-	-	1441	77	5,34 %
Sajópetri	-	-	707	24	3,40 %
Sajószöged	-	-	1089	39	3,58 %
Rakaca	-	-	567	70	12,35 %
Viszló	-	-	810	38	4,69 %
Spolu			12010	646	5,38 %

Čerhatský dekanát

Čerhatský dekanát mal v roku 1831 celkovo 10 228 veriacich. Tvorilo ho 10 farností, v ktorých sa nachádzalo 10 farských a 1 filiálny chrám. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Michal Gerbery. Z administratívneho hľadiska patrilo do Abovsko-turnianskeho arcidekanátu.²⁸⁶

Z výkazu o počte obetí cholery v Čerhatskom dekanáte vyplýva, že epidemickej nákaze podľahlo 713 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich, čo do počtu, zahynulo vo farnosti Gadna (117), najmenej vo farnosti Chorváty (10). Z pohľadu percentuálneho vyjadrenia zaznamenali najviac obetí vo farnosti Szolnok (12,68 %), najmenej vo farnosti Hačava (2,93 %). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 6,97 %.²⁸⁷

Tabuľka 6 Výpočet obetí cholery z roku 1831 vo farnostiach Čerhatského dekanátu Prešovskej eparchie²⁸⁸

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
---------	--	--	-----------------------------	---------------------------------	----------------

²⁸⁶ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 18-26.

²⁸⁷ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 245/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Čerhatskom dekanáte.*

²⁸⁸ Tabuľka 6 zostavená na základe údajov, získaných z výkazu o obetiach cholery Čerhatského dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o počtoch obetí cholery za jednotlivé farnosti dekanátu) a zo schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

Felsővadász	-	-	976	112	11,48 %
Gadna	-	-	1185	117	9,87 %
Garadna	-	-	1602	49	3,06 %
Hačava	-	-	716	21	2,93 %
Homrogd	-	-	1096	75	6,84 %
Chorváty	-	-	301	10	3,32 %
Kány	-	-	1612	77	4,78 %
Kéty	-	-	1381	100	7,24 %
Tornabarkony	-	-	531	47	8,85 %
Szolnok	-	-	828	105	12,68 %
Spolu			10228	713	6,97 %

Dolnospišský dekanát

Dolnospišský dekanát mal v roku 1831 celkovo 14 322 veriacich. Tvorilo ho 11 farností, v ktorých sa nachádzalo 11 farských a 1 filiálny chrám. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti dekan Michal Dudinský. Z administratívneho hľadiska patril do Spišsko-gemerského arcidekanátu.²⁸⁹

V dochovaných matrikách gréckokatolíckych farností Dolnospišského dekanátu zaznamenali miestni farári v čase epidémie 171 (54,1 %) ženských a 145 (45,9 %) mužských obetí cholery. Celkovo si tak toto vysoko infekčné ochorenie vyžiadalo v rámci dekanátu životy 316 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich, čo do počtu, zahynulo vo farnosti Nižné Slovinky (114), najmenej vo farnosti Telgárt (13). Z pohľadu percentuálneho vyjadrenia zaznamenali najviac obetí vo farnosti Závadka (6,59 %), najmenej vo farnosti Telgárt (0,96 %). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 4,29 %.²⁹⁰

Tabuľka 7 Výpočet obetí cholery z roku 1831 vo farnostiach Dolnospišského dekanátu Prešovskej eparchie²⁹¹

²⁸⁹ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiesiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 76-84.

²⁹⁰ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 5 z celkového počtu 11 cirkevných matrik. Z tohto dôvodu chýbajú informácie o 6734 (47 %) gréckokatolíckych veriacich Dolnospišského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

²⁹¹ Tabuľka 7 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrik gréckoka-

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Helcmanovce	23.8.1831	19.10.1831	1579	59	3,74 %
Kojšov	-	-	875	-	-
Olšavica	-	-	1142	-	-
Nižné Repaše	-	-	934	-	-
Nižné Slovinky	22.8.1831	2.10.1831	1886	114	6,05 %
Poráč	-	-	1223	-	-
Šumiac	-	-	1786	-	-
Telgárt	2.8.1831	27.12.1831	1358	13	0,96 %
Torysky	19.8.1831	22.10.1831	1623	67	4,13 %
Vernár	-	-	774	-	-
Závadka	23.8.1831	6.10.1831	955	63	6,59 %
Spolu			14322	316	4,29 %

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831, vyplýva, že v gréckokatolíckych farnostiach Dolnospišského dekanátu boli choleroou najviac postihnutí veriaci v staršom veku (46 – 65 rokov). Tých zahynulo v dôsledku cholery 84 (26,6 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí epidémie tvorili deti vo veku 1 až 6 rokov, ktorých následkom epidémie zahynulo 58 (18,4 %). Najmenej obetí pochádzalo z radov novorodencov a detí mladších ako jeden rok, a síce 8 (2,5 %).²⁹²

Tabuľka 8 Veková štruktúra obetí cholery z roku 1831 v gréckokatolíckych farnostiach Dolnospišského dekanátu²⁹³

tolických farností Helcmanovce, Nižné Slovinky, Telgárt, Torysky, Závadka Dolnospišského dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnostiach a o počte obetí cholery vo farnostiach) a zo schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

²⁹² Pozri pozn. č. 290 (A. L.).

²⁹³ Tabuľka 8 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností Helcmanovce, Nižné Slovinky, Telgárt, Torysky, Závadka Dolnospišského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

Vek (v rokoch)	0	1 - 6	7 - 12	13 - 20	21 - 30	31 - 45	46 - 65	66 -
Farnosť								
Helcmanovce	1	10	1	3	6	12	13	13
Kojšov	-	-	-	-	-	-	-	-
Olšavica	-	-	-	-	-	-	-	-
Nižné Repaše	-	-	-	-	-	-	-	-
Nižné Slovinky	5	20	11	5	10	23	28	12
Poráč	-	-	-	-	-	-	-	-
Šumiac	-	-	-	-	-	-	-	-
Telgárt	0	1	1	0	0	5	5	1
Torysky	0	13	4	9	12	13	10	6
Vernár	-	-	-	-	-	-	-	-
Závadka	2	14	3	1	6	3	28	6
Spolu	8	58	20	18	34	56	84	38

Hornospišský dekanát

Hornospišský dekanát mal v roku 1831 celkovo 15 465 veriacich. Tvorilo ho 9 farností, v ktorých sa nachádzalo 9 farských a 3 filiálne chrámy. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti dekan Juraj Mihalič. Z administratívneho hľadiska patril do Spišsko-gemerského arcidekanátu.²⁹⁴

Z výkazu o počte obetí cholery v Hornospišskom dekanáte vyplýva, že epidemickej nákaze podľahlo 625 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich zahynulo vo farnosti Kamienka (172), najmenej vo farnosti Krompachy (11). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 4,04 %.²⁹⁵

Tabuľka 9 Výpočet obetí cholery z roku 1831 vo farnostiach Hornospišského dekanátu Prešovskej eparchie²⁹⁶

²⁹⁴ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiesiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 85-91.

²⁹⁵ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 520/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Hornospišskom dekanáte.*

²⁹⁶ Tabuľka 9 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevnej matriky gréckokatolíckej farnosti Sulín (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnosti), výkazu o obetiach cholery Hornospišského dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o počtoch obetí cholery za jednotlivé farnosti dekanátu) a zo schematizmu Prešovskej e-

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Jakubany	-	-	2985	66	2,21 %
Jarabina	-	-	1493	60	4,02 %
Kamienka	-	-	2475	172	6,95 %
Krompachy	-	-	804	17	2,11 %
Litmanová	-	-	1132	44	3,89 %
Osturňa	-	-	1843	61	3,31 %
Stotince ²⁹⁷	-	-	1253	26	2,08 %
Sulín	8.8.1831	22.11.1831	1368	48	3,51 %
Veľký Lipník	-	-	2112	139	6,58 %
Spolu			15465	625	4,04 %

Hostovický dekanát

Hostovický dekanát mal v roku 1831 celkovo 10 478 veriacich. Tvorilo ho 14 farností, v ktorých sa nachádzalo 13 farských a 6 filiálnych chrámov. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Bazil Petrasovič. Z administratívneho hľadiska patrilo do Zemplínskeho arcidekanátu.²⁹⁸

Z výkazu o počte obetí cholery v Hostovickom dekanáte vyplýva, že epidemickej nákaze podľahlo 464 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich, čo do počtu, zahynulo vo farnosti Pčoliné (83), najmenej vo farnosti Nechválova Polianka (1). Z pohľadu percentuálneho vyjadrenie zaznamenali najviac obetí vo farnosti Čukalovce (8,17 %), najmenej vo farnosti Nechválova Polianka (0,15 %). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 4,43 %.²⁹⁹

parchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

²⁹⁷ Dnes súčasť obce Ihľany, rozprestierajúcej sa v Levočských vrchoch (Prešovský samosprávny kraj, okres Kežmarok). Obec Ihľany vznikla v roku 1960 zlúčením obcí Majerka a Stotince (A. L.).

²⁹⁸ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 96-100.

²⁹⁹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1599/1831. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Hostovickom dekanáte.*

Tabuľka 10 Výpočet obetí cholery z roku 1831
vo farnostiach Hostovického dekanátu Prešovskej eparchie³⁰⁰

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Čukalovce	-	-	796	65	8,17 %
Hostovice	-	-	578	29	5,02 %
Nechválova Polianka	17.8.1831	17.8.1831	671	1	0,15 %
Osadné	-	-	564	10	1,77 %
Nižná Jablonka	-	-	460	17	3,70 %
Pčoliné	1.8.1831	5.9.1831	1060	83	7,83 %
Pichne	-	-	727	50	6,88 %
Ruské	20.8.1831	28.8.1831	699	5	0,72 %
Stakčín	17.7.1831	11.9.1831	1490	49	3,29 %
Starina	-	-	1052	41	3,90 %
Veľká Poľana	-	-	696	34	4,89 %
Vyšná Jablonka	-	-	631	42	6,66 %
Zvala	-	-	1054	38	3,61 %
Spolu			10478	464	4,43 %

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831, vyplýva, že v gréckokatolíckych farnostiach Hostovického dekanátu boli cholerou najviac postihnutí veriaci v staršom veku (46 – 65 rokov). Tých zahynulo v dôsledku cholery 33 (23,9 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí epidémie tvorili veriaci v produktívnom veku (31 – 45 rokov), ktorých následkom epidémie zahynulo 29 (21,0 %). Najmenej obetí pochádzalo z radov novorodencov a detí mladších ako jeden rok, a síce 1 (0,73 %).³⁰¹

³⁰⁰ Tabuľka 10 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností Nechválova Polianka, Pčoliné, Ruské, Stakčín (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnostiach a údaj o počte obetí cholery vo farnosti Nechválova Polianka), výkazu o obetiach cholery Hostovického dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o počtoch obetí cholery za jednotlivé farnosti dekanátu) a zo schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

³⁰¹ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovali len 4 z celkového

Tabuľka 11 Veková štruktúra obetí cholery z roku 1831 v gréckokatolíckych farnostiach Hostovického dekanátu³⁰²

Vek (v rokoch)	0	1 - 6	7 - 12	13 - 20	21 - 30	31 - 45	46 - 65	66 -
Farnosť								
Čukalovce	-	-	-	-	-	-	-	-
Hostovice	-	-	-	-	-	-	-	-
Nechválóva Polianka	0	0	0	0	0	0	1	0
Osadné	-	-	-	-	-	-	-	-
Nižná Jablonka	-	-	-	-	-	-	-	-
Pčoliné	0	15	3	10	10	13	16	5
Pichne	-	-	-	-	-	-	-	-
Ruské	0	0	0	0	1	1	3	0
Stakčín	1	3	2	4	5	15	13	6
Starina	-	-	-	-	-	-	-	-
Veľká Poľana	-	-	-	-	-	-	-	-
Vyšná Jablonka	-	-	-	-	-	-	-	-
Zvala	-	-	-	-	-	-	-	-
Spolu	1	18	5	14	16	29	33	11

Humenský dekanát

Humenský dekanát mal v roku 1831 celkovo 3976 veriacich. Tvorilo ho 7 farností, v ktorých sa nachádzalo 7 farských a 5 filiálnych chrámov. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Ján Sekerák. Z administratívneho hľadiska patril do Zemplínskeho arcidekanátu.³⁰³

Z výkazu o počte obetí cholery v Humenskom dekanáte vyplýva, že epidemickej nákaze podľahlo 373 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich, čo do počtu, zahynulo vo farnosti Humenné (140), najmenej vo farnosti Sopkovce (14). Z pohľadu percentuálneho vyjadrenie zazna-

počtu 13 cirkevných matrík. Z tohto dôvodu chýbajú informácie o 6558 (62,6 %) gréckokatolíckych veriacich Hostovického dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

³⁰² Tabuľka 11 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrík gréckokatolíckych farností Nechválóva Polianka, Pčoliné, Ruské, Stakčín Hostovického dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

³⁰³ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 92-96.

menali najviac obetí vo farnosti Štefanovce (15,6 %), najmenej vo farnosti Sopkovce (4,81 %). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 9,38 %.³⁰⁴

Tabuľka 12 Výpočet obetí cholery z roku 1831 vo farnostiach Humenského dekanátu Prešovskej eparchie³⁰⁵

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Humenné	19.7.1831	8.9.1831	1137	140	12,31 %
Maškovce	29.6.1831	24.8.1831	885	43	4,86 %
Porúbka	-	-	349	28	8,02 %
Štefanovce	-	-	641	100	15,60 %
Sopkovce	19.8.1831	14.9.1831	291	14	4,81 %
Valaškovce	-	-	251	20	7,97 %
Zubné	21.7.1831	16.8.1831	422	28	6,64 %
Spolu			3976	373	9,38 %

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831, vyplýva, že v gréckokatolíckych farnostiach Humenského dekanátu boli choleroou najviac postihnutí veriaci v produktívnom veku (31 – 45 rokov). Tých zahynulo v dôsledku cholery 62 (32,8 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí epidémie tvorili veriaci v staršom veku (46 – 65 rokov), ktorých následkom epidémie zahynulo 29 (21,0 %). Najmenej obetí pochádzalo z radov veriacich, starších ako 65 rokov, a síce 4 (2,12 %).³⁰⁶

³⁰⁴ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 3/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Humenskom dekanáte.*

³⁰⁵ Tabuľka 12 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností Humenné, Maškovce, Sopkovce, Zubné (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnostiach a údaj o počte obetí cholery vo farnosti Maškovce), výkazu o obetiach cholery Humenského dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o počtoch obetí cholery za jednotlivé farnosti dekanátu) a zo schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

³⁰⁶ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovali len 4 z celkového počtu 7 cirkevných matrik. Z tohto dôvodu chýbajú informácie o 1241 (21,2 %) gréckokatolíckych veriacich Humenského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

Tabuľka 13 Veková štruktúra obetí cholery z roku 1831 v gréckokatolíckych farnostiach Humenského dekanátu³⁰⁷

Vek (v rokoch)	0	1 - 6	7 - 12	13 - 20	21 - 30	31 - 45	46 - 65	66 -
Farnosť								
Humenné	0	13	9	13	10	40	14	1
Maškovce	5	3	2	5	8	13	7	3
Porúbka	-	-	-	-	-	-	-	-
Štefanovce	-	-	-	-	-	-	-	-
Sopkovce	0	5	2	2	0	3	3	0
Valaškovce	-	-	-	-	-	-	-	-
Zubné	0	4	1	7	5	6	5	0
Spolu	5	25	14	27	23	62	29	4

Košický dekanát

Košický dekanát mal v roku 1831 celkovo 9 330 veriacich. Tvorilo ho 8 farností, v ktorých sa nachádzali 2 farské a 2 filiálne chrámy. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Michal Zubrický. Z administratívneho hľadiska patril do Abovsko-turnianskeho arcidekanátu.³⁰⁸

Tabuľka 14 Výpočet obetí cholery z roku 1831 vo farnostiach Košického dekanátu Prešovskej eparchie³⁰⁹

³⁰⁷ Tabuľka 13 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrík gréckokatolíckych farností Humenné, Maškovce, Sopkovce, Zubné Humenského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

³⁰⁸ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiensiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 11-18.

³⁰⁹ Tabuľka 14 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevnej matriky gréckokatolíckej farnosti Kráľovce Košického dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnosti a o počte obetí cholery vo farnosti), z kroniky gréckokatolíckeho farára Michala Čisárika (údaje o počte obetí cholery vo farnosti Slanské Nové Mesto) a zo schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Belža	-	-	1837	-	-
Cestice	-	-	1076	-	-
Filkeháza	-	-	1008	-	-
Kráľovce	29.7.1831	7.9.1831	1053	53	5,03 %
Mikoháza	-	-	1290	-	-
Slanské Nové Mesto	-	-	848	46	5,43 %
Zdoba	-	-	1494	-	-
Zemplínsky Klečenov	-	-	724	-	-
Spolu			9330	99	5,23 %

Laborecký dekanát

Laborecký dekanát mal v roku 1831 celkovo 13 781 veriacich. Tvorilo ho 18 farností, v ktorých sa nachádzalo 18 farských, 8 filiálnych chrámov a 1 chrám v monastieri v Krásnom Brode. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Michal Jakovič. Z administratívneho hľadiska patrilo do Zemplínskeho arcidekanátu.³¹⁰

Z výkazu o počte obetí cholery v Laboreckom dekanáte vyplýva, že epidemickej nákaze podľahlo 373 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich zahynulo vo farnosti Radvaň nad Laborcom (67), najmenej vo farnosti Repejov (3). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 2,29 %.³¹¹

Tabuľka 15 Výpočet obetí cholery z roku 1831 vo farnostiach Laboreckého dekanátu Prešovskej eparchie³¹²

³¹⁰ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiesiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 101-107.

³¹¹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 147/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Laboreckom dekanáte.*

³¹² Tabuľka 15 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností Borov, Čabiny, Čertižné, Krásny Brod, Radvaň nad Laborcom, Repejov, Svetlice, Zbojné, Zbudská Belá (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnostiach), výkazu o obetiach cholery Laboreckého dekanátu Prešovskej eparchie (údaje

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Borov	8.7.1831	30.9.1831	814	10	1,23 %
Čabalovce	-	-	1001	24	2,4 %
Čabiny	17.8.1831	9.10.1831	900	7	0,78 %
Čertižné	14.10.1831	11.11.1831	780	12	1,54 %
Habura	-	-	982	5	0,51 %
Krásny Brod	25.7.1831	25.8.1831	703	13	1,85 %
Medzilaborce	-	-	682	10	1,47 %
Pakostov	-	-	465	20	4,30 %
Radvaň nad Laborcom	6.8.1831	7.11.1831	832	47	5,65 %
Repejov	20.8.1831	25.8.1831	830	3	0,36 %
Rokytov	-	-	889	45	5,06 %
Roškovce	-	-	244	-	-
Svetlice	17.8.1831	3.10.1831	906	25	2,76 %
Sukov	-	-	517	15	2,90 %
Vydraň	-	-	963	20	2,08 %
Výrava	-	-	799	18	2,25 %
Zbojné	30.7.1831	9.9.1831	575	15	2,61 %
Zbudská Belá	10.8.1831	4.9.1831	899	21	2,34 %
Spolu			13781	310	2,29 %

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831 vyplýva, že v gréckokatolíckych farnostiach Laboreckého dekanátu boli choleroou najviac postihnutí veriaci v staršom veku (46 – 65 rokov). Tých zahynulo v dôsledku cholery 40 (26,4 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí epidémie tvorili veriaci v produktívnom veku (31 – 45 rokov), ktorých následkom epidémie zahynulo 33 (21,6 %). Najmenej obetí pochádzalo z radov novorodencov a detí mladších ako 1 rok, a síce 4 (2,12 %).³¹³

o počtoch obetí cholery za jednotlivé farnosti dekanátu) a zo schematizmu Prešovskej e-parchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

³¹³ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 9 z celkového počtu 18 cirkevných matrík. Z tohto dôvodu chýbajú informácie o 6542 (47,5 %) gréckokata-

Tabuľka 16 Veková štruktúra obetí cholery z roku 1831 v gréckokatolíckych farnostiach Laboreckého dekanátu³¹⁴

Vek (v rokoch)	0	1 - 6	7 - 12	13 - 20	21 - 30	31 - 45	46 - 65	66 -
Farnosť								
Borov	1	0	0	0	4	2	3	0
Čabalovce	-	-	-	-	-	-	-	-
Čabiny	0	2	0	0	0	0	5	0
Čertižné	2	2	0	1	3	1	3	0
Habura	-	-	-	-	-	-	-	-
Krásny Brod	0	1	3	0	0	2	5	2
Medzilaborce	-	-	-	-	-	-	-	-
Pakostov	-	-	-	-	-	-	-	-
Radvaň nad Laborcom	2	8	3	3	9	12	6	4
Repejov	0	0	1	0	0	2	0	0
Rokytov	-	-	-	-	-	-	-	-
Roškovce	-	-	-	-	-	-	-	-
Svetlice	1	2	1	1	2	5	10	3
Sukov	-	-	-	-	-	-	-	-
Vydraň	-	-	-	-	-	-	-	-
Výrava	-	-	-	-	-	-	-	-
Zbojné	0	0	2	2	3	5	2	1
Zbudská Belá	0	3	0	2	3	4	6	3
Spolu	6	18	10	9	24	33	40	13

Makovický dekanát

Makovický dekanát mal v roku 1831 celkovo 12 297 veriacich. Tvorilo ho 12 farností, v ktorých sa nachádzalo 12 farských a 12 filiálnych chrámov. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Andrej Kovalický. Z administratívneho hľadiska patril do Šarišského

tolických veriacich Laboreckého dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

³¹⁴ Tabuľka 16 bola zostavená z údajov, získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností Borov, Čabiny, Čertižné, Krásny Brod, Radvaň nad Laborcom, Repejov, Svetlice, Zbojné, Zbudská Belá Laboreckého dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

arcidekanátu.³¹⁵

V dochovaných matrikách gréckokatolíckych farností Makovického dekanátu zaznamenali miestni farári v čase epidémie 107 (47 %) ženských a 143 (53 %) mužských obetí cholery. Celkovo si tak toto vysoko infekčné ochorenie vyžiadalo životy 250 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich, čo do počtu, zahynulo vo farnosti Chmeľová (73), najmenej vo farnosti Cernina (25). Z pohľadu percentuálneho vyjadrenie zaznamenali najviac obetí vo farnosti Mikulášová (5,88 %), najmenej vo farnosti Vyšný Mirošov (3,5 %). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 4,56 %.³¹⁶

Tabuľka 17 Výpočet obetí cholery z roku 1831
vo farnostiach Makovického dekanátu Prešovskej eparchie³¹⁷

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Andrejova	6.8.1831	27.8.1831	647	33	5,10 %
Becherov	-	-	1515	-	-
Beloveža	18.7.1831	2.9.1831	630	26	4,13 %
Cernina	20.7.1831	30.10.1831	665	25	3,76 %
Dubová	-	-	867	-	-
Chmeľová	28.7.1831	29.8.1831	1467	73	4,98 %
Keckovce	-	-	1067	-	-
Mikulášová	6.8.1831	29.8.1831	834	49	5,88 %
Šarišské Čierne	-	-	598	-	-
Varadka	-	-	1207	-	-

³¹⁵ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 60-65.

³¹⁶ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 7 z celkového počtu 13 cirkevných matrík. Z tohto dôvodu chýbajú informácie o 6229 (50,7 %) gréckokatolíckych veriacich Makovického dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

³¹⁷ Tabuľka 17 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrík gréckokatolíckych farností a filiálok Andrejova, Beloveža, Cernina, Chmeľová, Jedlinka, Mikulášová, Vyšný Mirošov Makovického dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnosti a o počte obetí cholery vo farnosti) a zo schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

Vyšný Mirošov	31.7.1831	28.9.1831	1257	44	3,50 %
Vyšný Orлік	-	-	975	-	-
Spolu			12297	250	4,56 %

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831, vyplýva, že v gréckokatolíckych farnostiach Makovického dekanátu boli choleroou najviac postihnutí veriaci v staršom veku (46 – 65 rokov). Tých zahynulo v dôsledku cholery 76 (30,4 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí epidémie tvorili veriaci v produktívnom veku (31 – 45 rokov), ktorých následkom epidémie zahynulo 50 (20 %). Najmenej obetí pochádzalo z radov veriacich, starších ako 65 rokov, a síce 4 (1,16 %).³¹⁸

Tabuľka 18 Veková štruktúra obetí cholery z roku 1831 v gréckokatolíckych farnostiach Makovického dekanátu³¹⁹

Vek (v rokoch)	0	1 - 6	7 - 12	13 - 20	21 - 30	31 - 45	46 - 65	66 -
Farnosť								
Andrejova	0	2	5	6	3	5	12	0
Bechero	-	-	-	-	-	-	-	-
Beloveža	3	1	2	2	3	8	6	1
Cernina	3	3	2	0	2	9	6	0
Dubová	-	-	-	-	-	-	-	-
Chmeľová	2	6	8	8	11	13	23	2
Kečkovce	-	-	-	-	-	-	-	-
Mikulášová	5	6	1	6	8	6	16	1
Šarišské Čierne	-	-	-	-	-	-	-	-
Varadka	-	-	-	-	-	-	-	-
Vyšný Mirošov	1	8	4	6	3	9	13	0
Vyšný Orлік	-	-	-	-	-	-	-	-
Spolu	14	26	22	28	30	50	76	4

³¹⁸ Pozri pozn. č. 316 (A. L.).

³¹⁹ Tabuľka 18 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností a filiállok Andrejova, Beloveža, Cernina, Chmeľová, Jedlinka, Mikulášová, Vyšný Mirošov Makovického dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

Popradský dekanát

Popradský dekanát mal v roku 1831 celkovo 11 264 veriacich. Tvorilo ho 14 farností, v ktorých sa nachádzalo 13 farských a 3 filiálne chrámy.³²⁰ Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Peter Hriňák.³²¹ Z administratívneho hľadiska patril do Šarišského arcidekanátu.

Z výkazu o počte obetí cholery v Popradskom dekanáte vyplýva, že epidemickej nákaze podľahlo 555 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich zahynulo vo farnosti Šarišské Jastrabie (115), najmenej vo farnosti Matysová (2). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 4,93 %.³²²

Tabuľka 19 Výpočet obetí cholery z roku 1831
vo farnostiach Popradského dekanátu Prešovskej eparchie³²³

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Bajerovce	28.8.1831	25.11.1831	738	12	1,63 %
Blažov	19.8.1831	30.10.1831	1013	76	7,50 %
Čirč	21.8.1831	1.11.1831	1237	69	5,58 %
Kyjev	5.9.1831	19.10.1831	825	20	2,42 %
Legnava	-	-	436	22	5,05 %
Malý Lipník	-	-	760	14	1,84 %
Matysová	-	-	580	2	0,35 %
Orlov	30.8.1831	27.9.1831	660	60	9,09 %

³²⁰ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiensiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 70.

³²¹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 376/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 v Popradskom dekanáte.*

³²² Tamže.

³²³ Tabuľka 19 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matríc gréckokatolíckych farností a filiálok Bajerovce, Blažov, Čirč, Kyjev, Hromoš, Orlov, Starina, Šambron, Šarišské Jastrabie, Tichý Potok, Údol (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnostiach), výkazu o obetiach cholery Popradského dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o počtoch obetí cholery za jednotlivé farnosti dekanátu) a zo schematismu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

Pusté Pole	-	-	561	29	5,17 %
Starina	26.7.1831	2.1.1832	421	4	0,95 %
Šambron	22.8.1831	7.11.1831	1378	63	4,57 %
Šarišské Jastrabie	20.8.1831	25.9.1831	1125	115	10,22 %
Tichý Potok	6.8.1831	18.9.1831	698	54	7,74 %
Údol	12.8.1831	9.10.1831	832	15	1,80 %
Spolu			11264	555	4,93 %

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831, vyplýva, že v gréckokatolíckych farnostiach Popradského dekanátu boli cholerou najviac postihnutí veriaci v staršom veku (46 – 65 rokov). Tých zahynulo v dôsledku cholery 126 (27,7 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí epidémie tvorili veriaci v produktívnom veku (31 – 45 rokov), ktorých následkom epidémie zahynulo 101 (22,2 %). Najmenej obetí pochádzalo z radov novorodencov a detí mladších ako 1 rok, a síce 7 (1,54 %).³²⁴

Tabuľka 20 Veková štruktúra obetí cholery z roku 1831 v gréckokatolíckych farnostiach Popradského dekanátu³²⁵

Vek (v rokoch)	0	1 - 6	7 - 12	13 - 20	21 - 30	31 - 45	46 - 65	66 -
Farnosť								
Bajerovce	0	1	0	2	2	1	4	2
Blažov	2	13	2	2	12	15	28	4
Čirč	0	19	4	5	3	24	8	6
Kyjov	0	2	0	0	2	8	6	2
Legnava	-	-	-	-	-	-	-	-
Malý Lipník	-	-	-	-	-	-	-	-
Matysová	-	-	-	-	-	-	-	-
Orlov	0	10	4	5	4	8	13	1

³²⁴ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 10 z celkového počtu 14 cirkevných matrik. Z tohto dôvodu chýbajú informácie o 2337 (20,7 %) gréckokatolíckych veriacich Popradského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

³²⁵ Tabuľka 20 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností Bajerovce, Blažov, Čirč, Kyjov, Orlov, Starina, Šambron, Šarišské Jastrabie, Tichý Potok, Údol Popradského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

Pusté Pole	-	-	-	-	-	-	-	-
Starina	0	1	0	0	0	0	1	3
Šambron	2	7	4	6	6	11	21	6
Šarišské Jastrabie	1	19	5	10	10	25	26	7
Tichý Potok	0	11	2	2	4	6	17	3
Údol	2	4	0	1	3	3	2	0
Spolu	7	87	21	33	46	101	126	34

Prešovský dekanát

Prešovský dekanát mal v roku 1831 celkovo 12 626 veriacich. Tvorilo ho 14 farností, v ktorých sa nachádzalo 13 farských a 13 filiálnych chrámov. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Andrej Rojkovič starší. Z administratívneho hľadiska patril do Šarišského arcidekanátu.³²⁶

V dochovaných matrikách gréckokatolíckych farností Prešovského dekanátu zaznamenali miestni farári v čase epidémie 183 (47,7 %) ženských a 201 (52,3 %) mužských obetí cholery. Celkovo tak v rámci dekanátu pripravila cholera o život 384 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich zahynulo vo farnosti Miklušovce (122), najmenej vo farnosti Prešov (42). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 6,83 %.³²⁷

Tabuľka 21 Výpočet obetí cholery z roku 1831
vo farnostiach Prešovského dekanátu Prešovskej eparchie³²⁸

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
---------	--	--	-----------------------------	---------------------------------	----------------

³²⁶ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 50-60.

³²⁷ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 6 z celkového počtu 14 cirkevných matrík. Z tohto dôvodu chýbajú informácie o 6890 (54,6 %) gréckokatolíckych veriacich Prešovského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

³²⁸ Tabuľka 21 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrík gréckokatolíckych farností Fulianka, Geraltov, Klenov, Miklušovce, Prešov, Varhaňovce Prešovského dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnosti a o počte obetí cholery vo farnosti) a zo schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

Ďačov	-	-	416	-	-
Drienica	-	-	1137	-	-
Fulianka	1.8.1831	8.10.1831	573	51	8,90 %
Geraltov	13.7.1831	17.10.1831	756	47	6,22 %
Hanigovce	-	-	1297	-	-
Hradisko	-	-	669	-	-
Klenov	18.8.1831	25.9.1831	1005	43	4,28 %
Miklušovce	10.8.1831	14.9.1831	1194	122	10,22 %
Okružná	-	-	839	-	-
Prešov	29.7.1831	10.10.1831	1201	42	3,50 %
Rencišov	-	-	576	-	-
Ruské Pekľany	-	-	629	-	-
Ruská Nová Ves	-	-	1327	-	-
Varhaňovce	16.8.1831	14.9.1831	1007	79	7,85 %
Spolu			12626	384	6,83 %

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831, vyplýva, že v gréckokatolíckych farnostiach Prešovského dekanátu boli choleroou najviac postihnutí veriaci v produktívnom veku (31 – 45 rokov). Tých zahynulo v dôsledku cholery 95 (28,5 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí epidémie tvorili veriaci v staršom veku (46 – 65 rokov), ktorých následkom epidémie zahynulo 79 (23,7 %). Najmenej obetí pochádzalo z radov norodencov a detí mladších ako 1 rok, a síce 15 (4,5 %).³²⁹

Tabuľka 22 Veková štruktúra obetí cholery z roku 1831 v gréckokatolíckych farnostiach Prešovského dekanátu³³⁰

Vek (v rokoch)	0	1 – 6	7 – 12	13 – 20	21 – 30	31 – 45	46 – 65	66 –
Farnosť								

³²⁹ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 6 z celkového počtu 14 cirkevných matrik. Okrem toho v matrike farností Fulianka absentujú informácie o veku obetí cholery. Z vyššie uvedených dôvodov chýbajú informácie o 6941 (55 %) gréckokatolíckych veriaciach Prešovského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

³³⁰ Tabuľka 22 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností Geraltov, Klenov, Miklušovce, Prešov, Varhaňovce Prešovského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

Ďačov	-	-	-	-	-	-	-	-
Drienica	-	-	-	-	-	-	-	-
Fulianka	-	-	-	-	-	-	-	-
Geraltov	3	11	3	5	2	13	9	1
Hanigovce	-	-	-	-	-	-	-	-
Hradisko	-	-	-	-	-	-	-	-
Klenov	4	1	2	4	5	12	14	1
Miklušovce	8	10	12	14	5	27	34	12
Okružná	-	-	-	-	-	-	-	-
Prešov	0	8	4	1	10	8	11	0
Renčíšov	-	-	-	-	-	-	-	-
Ruské Pekľany	-	-	-	-	-	-	-	-
Ruská Nová Ves	-	-	-	-	-	-	-	-
Varhaňovce	0	15	3	6	4	35	11	5
Spolu	15	45	24	30	26	95	79	19

Santovský dekanát

Santovský dekanát mal v roku 1831 celkovo 3874 veriacich. Tvorilo ho 5 farností, v ktorých sa nachádzali 4 farské a 1 filiálny chrám. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Michal Zubrický. Z administratívneho hľadiska patril do Abovsko-turnianskeho arcidekanátu.³³¹

Tabuľka 23 Výpočet obetí cholery z roku 1831
vo farnostiach Santovského dekanátu Prešovskej eparchie³³²

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Baška	-	-	496	-	-
Boldogkóváralja	-	-	901	-	-

³³¹ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 25-29.

³³² Tabuľka 23 bola zostavená na základe údajov, získaných zo schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (A. L.).

Komlóška	-	-	955	-	-
Mogyoróska	-	-	726	-	-
Szántó	-	-	796	-	-
Spolu			3874		

Stropkovský dekanát

Stropkovský dekanát mal v roku 1831 celkovo 7266 veriacich. Tvorilo ho 12 farností, v ktorých sa nachádzalo 12 farských a 12 filiálnych chrámov. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Ján Gulovič. Z administratívneho hľadiska patrilo do Zemplínskeho arcidekanátu.³³³

V dochovaných matrikách gréckokatolíckych farností Stropkovského dekanátu zaznamenali miestni farári v čase epidémie 43 (43,9 %) ženských a 55 (56,1 %) mužských obetí cholery. Celkovo si toto vysoko infekčné ochorenie vyžiadalo životy 98 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich zahynulo vo farnosti Rafajovce (48), najmenej vo farnosti Havaj (7). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 3,06 %.³³⁴

Tabuľka 24 Výpočet obetí cholery z roku 1831
vo farnostiach Stropkovského dekanátu Prešovskej eparchie³³⁵

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Breznička	-	-	637	-	-
Brusnica	-	-	955	-	-

³³³ *Schematismus venerabilis cleri graeci catholicorum dioecesis Eperiesiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 107-113.

³³⁴ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 5 z celkového počtu 12 cirkevných matrik. Z tohto dôvodu chýbajú informácie o 3870 (53,3 %) gréckokatolíckych veriacich Stropkovského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

³³⁵ Tabuľka 24 bola zostavená na základe údajov, v získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností Havaj, Oľka, Rafajovce, Ruská Poruba, Ruský Hrabovec Stropkovského dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnosti a o počte obetí cholery vo farnosti) a zo schematismu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

Havaj	30.7.1831	2.11.1831	657	7	1,07 %
Korunková	-	-	532	-	-
Miková	-	-	703	-	-
Miňovce	-	-	397	-	-
Oľka	7.8.1831	18.9.1831	838	14	1,67 %
Rafajovce	9.8.1831	14.9.1831	672	48	7,14 %
Ruská Poruba	28.8.1831	5.11.1831	886	17	1,92 %
Ruský Hrabovec	14.7.1831	29.8.1831	343	12	3,50 %
Staškovec	-	-	362	-	-
Veľkrop	-	-	272	-	-
Spolu			7266	98	3,06 %

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831, vyplýva, že v gréckokatolíckych farnostiach Stropkovského dekanátu boli choleroou najviac postihnutí veriaci v produktívnom veku (31 – 45 rokov). Tých zahynulo v dôsledku cholery 26 (26,5 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí epidémie tvorili veriaci v staršom veku (46 – 65 rokov), ktorých následkom epidémie zahynulo 20 (20,4 %). Najmenej obetí pochádzalo z radov novorodencov a detí mladších ako jeden rok, a síce 0 (0 %).³³⁶

Tabuľka 25 Veková štruktúra obetí cholery z roku 1831 v gréckokatolíckych farnostiach Stropkovského dekanátu³³⁷

Vek (v rokoch)	0	1 – 6	7 – 12	13 – 20	21 – 30	31 – 45	46 – 65	66 –
Farnosť								
Breznička	-	-	-	-	-	-	-	-
Brusnica	-	-	-	-	-	-	-	-
Havaj	0	1	0	0	0	3	2	1
Korunková	-	-	-	-	-	-	-	-
Miková	-	-	-	-	-	-	-	-

³³⁶ Pozri pozn. č. 334 (A. L.).

³³⁷ Tabuľka 25 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností Havaj, Oľka, Rafajovce, Ruská Poruba, Ruský Hrabovec Stropkovského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

Miňovce	-	-	-	-	-	-	-	-
Oľka	0	2	1	3	1	6	0	1
Rafajovce	0	7	5	6	5	9	11	5
Ruská Poruba	0	4	2	1	1	7	2	0
Ruský Hrabovce	0	1	1	0	1	1	5	3
Staškovce	-	-	-	-	-	-	-	-
Veľkrop	-	-	-	-	-	-	-	-
Spolu	0	15	9	10	8	26	20	10

Svidnícky dekanát

Svidnícky dekanát mal v roku 1831 celkovo 7743 veriacich. Tvorilo ho 10 farností, v ktorých sa nachádzalo 9 farských a 13 filiálnych chrámov. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Bazil Bačinský. Z administratívneho hľadiska patril do Šarišského arcidekanátu.³³⁸

Z výkazu o počte obetí cholery vo Svidníckom dekanáte vyplýva, že epidemickej nákaze podľahlo 415 gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich zahynulo vo farnosti Soboš (86), najmenej vo farnosti Mlynárovce (3). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 5,36 %.³³⁹

Tabuľka 26 Výpočet obetí cholery z roku 1831
vo farnostiach Svidníckeho dekanátu Prešovskej eparchie³⁴⁰

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Bokša	-	-	799	38	4,76 %

³³⁸ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiesiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831, s. 71-75.

³³⁹ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 348, sign. 129/1832. *Výkaz o obetiach cholery z roku 1831 vo Svidníckom dekanáte.*

³⁴⁰ Tabuľka 26 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrík gréckokatolíckych farností Šapinec, Vyšný Svidník (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnostiach), výkazu o obetiach cholery Svidníckeho dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o počtoch obetí cholery za jednotlivé farnosti dekanátu) a zo schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831) (A. L.).

Hrabovčík	-	-	694	37	5,33 %
Mlynárovce	-	-	870	3	0,34 %
Nová Polianka	-	-	582	14	2,41 %
Ortuťová	-	-	839	40	4,77 %
Šapinec	6.8.1831	24.8.1831	550	22	4,00 %
Šarišský Štiavnik	-	-	852	42	4,93 %
Štefurov	-	-	945	72	7,62 %
Soboš	-	-	679	86	12,67 %
Vyšný Svidník	26.7.1831	23.9.1831	933	61	6,54 %
Spolu			7743	415	5,36 %

Vranovský dekanát

Vranovský dekanát mal v roku 1831 celkovo 8418 veriacich. Tvorilo ho 16 farností, v ktorých sa nachádzalo 16 farských a 8 filiálnych chrámov. Cirkevnú správu dekanátu mal na starosti vicearchidiakon Jozef Durčák. Z administratívneho hľadiska patril do Zemplínskeho arcidekanátu.³⁴¹

V dochovaných matrikách gréckokatolíckych farností Vranovského dekanátu, v kronike evanjelického a. v. kňaza Mateja Rojka a vo výkazoch o stave gréckokatolíckych farností Hlinné a Petkovce zaznamenali farári a kňazi v čase epidémie 457 obetí cholery z radov gréckokatolíckych veriacich. Najviac veriacich zahynulo vo farnosti Hlinné (83), najmenej vo farnosti Sedliská (22). Percentuálny podiel obetí cholery dosiahol počas epidémie v roku 1831 úroveň 8,94 %.³⁴²

Tabuľka 27 Výpočet obetí cholery z roku 1831 vo farnostiach Vranovského dekanátu Prešovskej eparchie³⁴³

³⁴¹ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budaë 1831, s. 113-120.

³⁴² Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko v dochovaných dokumentoch, pojednávajúcich o počtoch obetí cholery, chýbajú informácie o 3218 (32,2 %) gréckokatolíckych veriacich Vranovského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

³⁴³ Tabuľka 27 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrik gréckokatolíckych farností Čičava, Ruský Kazimír, Sedliská, Valkov, Vyšná Olšava Vranovského dekanátu Prešovskej eparchie (údaje o prvom a poslednom prípade výskytu cholery vo farnostiach a o počte obetí cholery vo farnostiach), z kroniky evanjelického a. v. kňaza Mateja Rojka (údaj o počte obetí cholery vo farnosti Rudlov), z výkazov o stave farností Hlinné a Petkovce s popisom počtu veriacich (údaje o počte obetí cholery vo farnostiach) a zo

Farnosť	Dátum výskytu prvého ochorenia vo farnosti	Dátum výskytu posledného ochorenia vo farnosti	Počet veriacich v roku 1831	Počet obetí cholery v roku 1831	% podiel obetí
Čemerné	-	-	1015	53	5,22 %
Čičava	20.7.1831	20.8.1831	482	51	10,58 %
Hlinné	-	-	615	83	13,50 %
Detrík	-	-	245	-	-
Ďurďoš	-	-	367	-	-
Kobylnice	-	-	401	-	-
Kručov	-	-	471	-	-
Lomné	-	-	621	-	-
Matiaška	-	-	481	-	-
Petkovce	14.9.1831	-	542	50	9,23 %
Remeniny	-	-	623	-	-
Rudlov	-	-	678	81	11,95 %
Ruský Kazimír	26.7.1831	13.8.1831	355	27	7,61 %
Sedliská	17.7.1831	27.8.1831	476	22	4,63 %
Valkov	3.8.1831	9.9.1831	424	44	10,38 %
Vyšná Olšava	15.8.1831	11.9.1831	622	46	7,40 %
Spolu			8418	457	8,94 %

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831, vyplýva, že v gréckokatolíckych farnostiach Vranovského dekanátu boli choleroou najviac postihnutí veriaci v staršom veku (46 – 65 rokov). Tých zahynulo v dôsledku cholery 70 (24,5 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí epidémie tvorili veriaci v produktívnom veku (31 – 45 rokov), ktorých následkom epidémie zahynulo 66 (23,1 %). Najmenej obetí pochádzalo z radov novorodencov a detí mladších ako jeden rok, a síce 2 (0,7 %).³⁴⁴

schematizmu Prešovskej eparchie z roku 1831 (údaje o počtoch veriacich v roku 1831). Výkazy o stave farností Hlinné a Petkovce s popisom počtu veriacich sú uložené v Archíve gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove, vo fonde Bežná agenda, inv. č. 348, sign. 307/1832 (A. L.).

³⁴⁴ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 7 z celkového počtu 16 cirkevných matrík. Z tohto dôvodu chýbajú informácie o 4511 (53,6 %) gréckokatolíckych veriacich Vranovského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

Tabuľka 28 Veková štruktúra obetí cholery z roku 1831 v gréckokatolíckych farnostiach Vranovského dekanátu³⁴⁵

Vek (v rokoch)	0	1 - 6	7 - 12	13 - 20	21 - 30	31 - 45	46 - 65	66 -
Farnosť								
Čemerné	0	10	3	1	8	12	10	2
Čičava	1	3	6	7	12	12	10	0
Hlinné	-	-	-	-	-	-	-	-
Detrík	-	-	-	-	-	-	-	-
Ďurd'oš	-	-	-	-	-	-	-	-
Kobylnice	-	-	-	-	-	-	-	-
Kručov	-	-	-	-	-	-	-	-
Lomné	-	-	-	-	-	-	-	-
Matiaška	-	-	-	-	-	-	-	-
Petkovce	1	7	8	4	11	6	12	1
Remeniny	-	-	-	-	-	-	-	-
Rudlov	-	-	-	-	-	-	-	-
Ruský Kazimír	0	7	3	0	0	8	8	1
Sedliská	0	1	0	1	4	8	8	0
Valkov	0	7	5	4	5	8	12	3
Vyšná Olšava	0	12	0	5	4	12	10	3
Spolu	2	47	25	22	44	66	70	10

Gréckokatolícki kňazi

V Prešovskej eparchie v roku 1831 pôsobilo 204 kňazov, z ktorých 9 bolo rehoľníkmi.³⁴⁶

V priebehu epidémie podľahlo cholere celkovo 15 gréckokatolíckych kňazov Prešovskej eparchie. Najviac ich zomrelo v auguste (10), najmenej v septembri (1). Percentuálny podiel obetí cholery z radov grécko-

³⁴⁵ Tabuľka 28 bola zostavená na základe údajov, získaných z cirkevných matrík gréckokatolíckych farností Čemerné, Čičava, Petkovce, Ruský Kazimír, Sedliská, Valkov, Vyšná Olšava Vranovského dekanátu Prešovskej eparchie (A. L.).

³⁴⁶ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budaë 1831, s. 128.

katolíckeho duchovenstva dosiahol hodnotu 7,35 %.³⁴⁷

Tabuľka 29 Výpočet obetí cholery z roku 1831 z radov gréckokatolíckeho duchovenstva Prešovskej eparchie³⁴⁸

Meno kňaza	Farnosť	Dátum úmrtia	Vek (v rokoch)	Počet rokov v kňazskej službe
Pavol Mudrák	Nižná Jablonka	21.7.1831	56	31
Martin Zápotocký	Krásny Brod	30.7.1831	53	31
Andrej Dudinský	Boldogkóváralfa	1.8.1831	50	24
Ján Nevický	Dubová	9.8.1831	51	26
Pavol Baláši	emeritný farár	14.8.1831	76	50
Ján Hauris	Zemplínsky Klečenov	16.8.1831	28	2
Ján Čisarík	Miklušovce	21.8.1831	52	27
Adam Kocákovič	Petrova	23.8.1831	31	6
Mikuláš Bačinský	Radvaň nad Laborcom	27.8.1831	78	50
Ján Tarasovič jun.	Lomné	27.8.1831	35	10
Ján Pánkovič	Borov	28.8.1831	51	25
Simeon Falatovič	emeritný farár	30.8.1831	83	50
Ján Hunkai	Orlov	14.9.1831	35	10
Peter Rojkovič	Nižný Tvarožec	2.10.1831	49	25
Alexej Leitschak	Veľký Lipník	10.10.1831	39	14

V dochovaných dobových prameňoch, pojednávajúcich o počtoch obetí cholery z radov gréckokatolíckych veriacich a duchovenstva Prešovskej eparchie, zaznamenali gréckokatolícki farári, dekáni a vicearchidiakoni celkovo 6298 obetí epidémie. Najviac veriacich, pokiaľ ide o počet, zahynulo vo farnosti Kamienka (172), najmenej napočítali vo farnosti Nechválova Polianka (1). Z pohľadu percentuálneho vyjadrenia za-

³⁴⁷ AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1632/1831. *Necrologus dioecesis Eperiesiensis Sacerdotum, intra decursum Anni Civilis 1831, in Domino defunctorum.*

³⁴⁸ Tabuľka 29 bola zostavená na základe údajov, získaných z nekrológu kňazov Prešovskej eparchie za rok 1831. AGA Prešov, f. BA, inv. č. 347, sign. 1632/1831. *Necrologus dioecesis Eperiesiensis Sacerdotum, intra decursum Anni Civilis 1831, in Domino defunctorum.*

znamenal najviac obetí vo farnosti Štefanovce (15,6 %), najmenej vo farnosti Nechválava Polianka (0,15 %). Percentuálny podiel obetí cholery z radov gréckokatolíckych veriacich v Prešovskej eparchii dosiahol v roku 1831 hodnotu 5,21 %.³⁴⁹

Z matričných záznamov, vedených v roku 1831, vyplýva, že v gréckokatolíckych dekanátoch Prešovskej eparchie boli choleroou najviac postihnutí veriaci v staršom veku (46 – 65 rokov). Tých zahynulo počas epidémie 770 (25,9 %). Druhú najpočetnejšiu skupinu obetí tvorili veriaci v produktívnom veku (31 – 45 rokov), ktorých následkom cholery zahynulo 679 (22,8 %). Najmenej obetí pochádzalo z radov novorodencov a detí mladších ako jeden rok, a síce 81 (2,7 %).³⁵⁰ Aj napriek tomu, že ich bolo najmenej, patrili spolu so staršími, slabšími a podvyživenými jedincami k choleroou najviac ohrozených skupinám obyvateľstva.³⁵¹ Podľa údajov z dochovaných cirkevných matrík postihla cholera viac mužov ako ženy. Mužov v dôsledku tohto vysoko infekčného ochorenia zahynulo 1597 (52,7 %), žien 1 433 (47,3 %).³⁵²

³⁴⁹ V roku 1831 žilo v Prešovskej eparchii celkovo 173 534 veriacich gréckokatolíckeho vierovyznania. V dochovaných dokumentoch, pojednávajúcich o počtoch obetí z radov gréckokatolíckych veriacich Prešovskej eparchie, sa nachádzajú údaje o 126 944 (73,2 %) osobách. Informácie o ďalších 46 590 (26,8 %) osobách sa nedochovali (A. L.).

³⁵⁰ Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 86 gréckokatolíckych cirkevných matrík farností a filiálok Prešovskej eparchie, pričom v matrike farnosti Fuliánka údaje o vekovej štruktúre obetí cholery absentujú. V dochovaných cirkevných matrikách sa nachádzajú údaje o 66 452 (38,4 %) veriacich. Informácie o 107 082 (61,6 %) veriacich sa nedochovali (A. L.).

³⁵¹ MIŠÍKOVÁ, Alena: Cholerová epidémia na panstve Sztáraiovcov v lete 1831. In: *Zborník re-ferátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčo-vá, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 29.

³⁵² Údaje o zomrelých nie sú úplné, nakoľko sa z roku 1831 dochovalo len 86 gréckokatolíckych cirkevných matrík farností a filiálok Prešovskej eparchie. V dochovaných cirkevných matrikách sa nachádzajú údaje o 67 025 (38,7 %) veriacich. Informácie o 106 509 (61,3 %) veriacich sa nedochovali (A. L.).

ZÁVER

Rok 1831 vošiel do dejín Uhorska ako rok smrtiacej cholerovej epidémie. Obyvatelia Uhorska oddávna hromadne zomierali v dôsledku moru, kiahní, týfusu a iných vysoko infekčných ochorení, no cholera až do roku 1831 nepoznali. Jej domovom bola Ázia, predovšetkým oblasť Prednej Indie, kde po stáročia masovo hubila domorodé obyvateľstvo. Do Európy po prvýkrát prenikla až v roku 1830. Ako prvé zasiahla Rusko, odkiaľ sa rýchlo rozšírila do severských štátov, Nemecka a strednej Európy. Do Uhorska prenikla pravdepodobne z Haliče v lete 1831. V júli 1831 zachvátila severovýchod krajiny, vrátane východoslovenských žúp, odkiaľ sa v priebehu niekoľkých týždňov rozšírila do zvyšných častí krajiny.

Cholera mala veľmi rýchly priebeh a spravidla po niekoľkých hodinách až dňoch (12 hodín až 5 dní) končila smrťou. Aj v Uhorsku sa veľmi rýchlo šírila a krátko od prepuknutia si vyžiadala veľké množstvo ľudských životov. Najviac postihnutý bol predovšetkým vidiek a príslušníci chudobnejších vrstiev obyvateľstva, žijúci v zlých hygienických podmienkach. Neznalosť, resp. nedodržiavanie základných hygienických návykov, ako umývanie rúk, každodenná výmena bielizne, dezinfekcia výkalov, preváranie a dezinfekcia zdrojov pitnej vody a iné, malo fatálne dôsledky. Cholera sa totiž prenáša prostredníctvom výkalov, v ktorých sa kumulujú choroboplodné zárodky. Z tohto dôvodu sa ľudia, nedodržiavajúci základné hygienické zásady, veľmi ľahko nakazili. Prvými obeťami cholery sa stávali najmä slabší, podvyživení jedinci, malé deti a starí ľudia. Zle živенý, príliš mladý či prestarnutý organizmus oveľa ľahšie podľahne chorobám.

Uhorské úrady sa snažili obmedziť negatívne vplyvy epidémie prostredníctvom zavádzania proticholerových opatrení, akými boli zákazy konania trhov, jarmokov a bohoslužieb, zákaz navštevovania krčiem a pohostinstiev, osihocovanie, izolácia chorých, pochovávanie chorých v spoločných hrobách, či dezinfekcia zdrojov pitnej vody. Spomenuté opatrenia však prinášali iba mizivé výsledky. Okrem toho v mnohých prípadoch vyvolávali odpor a nevôľu obyvateľstva, a preto uhorské úrady od ich realizácie radšej upustili.

K vysokej úmrtnosti na cholera v roku 1831 prispela aj tá skutočnosť, že všetky dovedy známe lieky sa voči cholere ukázali ako neúčinné. Uhorskí lekári dokonca nepoznali ani pôvodcu ochorenia. Preto neboli schopní pacientom poskytnúť účinnú lekársku starostlivosť. Síce urobili

veľké množstvo pitiev, aby objavili pôvodcu cholerovej epidémie, ale úspešní v tomto smere neboli. Negatívne vyznieva aj fakt, že na mnohých miestach Uhorska zostali ľudia kvôli nedostatočnému počtu lekárov a ich strachu z nakazenia bez akejkoľvek odbornej pomoci. Svoj podiel viny na vysokej cholerovej úmrtnosti v roku 1831 nesie aj stoličná vrchnosť a jej úradníci. Stoliční úradníci preto, že dostatočne neinformovali obyvateľov choleroou postihnutých obcí o význame zavádzaných opatrení a ich dodržiavanie si vynucovali pod hrozbou násilia. Vrchnosť zase preto, že v čase najväčšieho výskytu cholery sa vystaňovala do bezpečných častí nakazených žúp a pospolitý ľud nechala napospas osudu.

Opačným postojom ako predstavitelia štátnej správy a samosprávy sa v tejto bezútešnej situácii prezentovali príslušníci kléru – katolíckeho aj protestantského. Tí sa napriek všetkým ťažkostiam a nástrahám, ktoré so sebou cholera prinášala, s úctou a láskou starali o telesné a duševné blaho svojich veriacich. Slúžili bohoslužby, vysluhovali sviatosti, zaopatrovali nemocných, vypravádzali mŕtvych k poslednému odpočinku. Okrem toho vzdelávali ľud a robili medzi ním osvetovú činnosť, aby sa dokázal brániť proti nákaze. V mnohých prípadoch dokonca suplovali úlohu lekárov a za pomoci prírodných liečiv a bylín sa snažili napomôcť k uzdraveniu svojich chorých farníkov.

Za mnohých kňazov, nezištne pomáhajúcich svojim veriacim v čase cholery, možno ako príklady uviesť rímskokatolíckeho farára Jána Moravia, pôsobiaceho vo farnosti Tiszabábolna, gréckokatolíckeho farára Michala Čisárika, spravujúceho farnosť Slanské Nové Mesto, či evanjelického duchovného Mateja Rojku, vykonávajúceho duchovnú službu v Soli. Všetci vyššie menovaní kňazi sa v priebehu cholerovej epidémie dôkladne a s otcovskou láskou starali o svojich veriacich, a to tak po stránke zdravotnej, ako i po stránke duchovnej.

Príklad pomoci veriacemu ľudu zo strany cirkevnej hierarchie možno vidieť v osobe gréckokatolíckeho biskupa Gregora Tarkoviča. Ten počas celého obdobia panovania cholery v Uhorsku zasielal na dekanáty svojej eparchie listy a obežníky, v ktorých informoval vicearchidiaconov a dekanov, a prostredníctvom nich aj farárov a gréckokatolíckych veriacich Prešovskej eparchie, o proticholeroových opatreniach a spôsoboch liečby tohto vysoko infekčného ochorenia.

Podľa údajov, zaznamenaných v úradnej správe, sa v roku 1831 nakazilo v Uhorsku choleroou celkovo 536 517 osôb. Z nich sa 298 876 vylicilo a 237 641 zákernej chorobe podľahlo. V Prešovskej eparchii zahy-

nulo v dôsledku cholery 15 kňazov. Presný počet obetí cholerovej epidémie z radov gréckokatolíckych veriacich v danej eparchii nie je známy, nakoľko sa o ich úmrtnosti v dôsledku tohto vysoko infekčného ochorenia nedochovali kompletne záznamy. Zo zachovalých záznamov však možno určiť aspoň percentuálny podiel úmrtnosti, ktorý v predmetnej eparchii činil 5,21 %. Na základe tohto údajja možno odhadovať celkový počet obetí cholery z radov gréckokatolíckych veriacich Prešovskej eparchie na 9041.

SUMMARY

Year 1831 entered the history of Hungary as the year of cholera epidemic. The inhabitants of Hungary had been dying on a mass scale because of plague, smallpox, typhus and other highly infectious diseases, but they had not known cholera till 1831. Its home was in Asia, mainly the area of Indian subcontinent, where it had been exterminating indigenous population for centuries. It reached Europe for the first time in 1831. It first hit Russia, from where it spread rapidly into the northern states, Germany and central Europe. It reached Hungary in the summer of 1831, probably from Halič. It hit northern part of the country in July 1831, including the county, from where it spread rapidly to the rest of the country.

Cholera had rapid progression and usually, it ended up in death after several hour or days (from 12 hours to 5 days). It was spread rapidly in Hungary as well, and shortly after its outbreak, it claimed a number of human lives. The most stricken was the country and members of poorer classes, living in bad hygienic conditions. Unawareness or not following hygienic habits, such as hand washing, daily change of clothing, disinfection of excrements, boiling and disinfection of fresh water sources and other, less fatal consequences. That is to say, cholera was spread by excrements, where germs cumulate. From this reason people who did not follow basic hygienic habits, were easily infected. The first cholera victims were mainly weaker, malnourished individuals, small children and the old people. The malnourished, too young or too old organism is predisposed to succumb to disease rather easily.

Hungarian authorities tried to restrict negative influences of the epidemic by the means of introducing anti-cholera measures, such as abolition of sales markets, fairs, religious services, people were not allowed to enter inns and taverns, people were not allowed to leave already stricken areas, isolation of the ill, burying of the dead in common graves or disinfection of fresh water sources. However, the above mentioned measures brought only minimal results. Besides, in many cases, they aroused aversion and displeasure of people and therefore, Hungarian authorities abandoned their implementation

Also, the fact that all then known medicaments proved to be ineffective contributed to a high cholera mortality rate in 1831. Hungarian doctors did not even know the source of the disease. Hence, they were not able to offer effective medical care to the patients. For the purpose of

discovering the source of cholera, the doctors carried out post-mortem examinations. However, they were not successful. The fact that at many places in Hungary were people left without any professional assistance, lack of doctors and their fear from infection was negative as well. The county authority and its officers are also to be blamed for high rate of mortality from cholera in 1831. The county officers were to be blamed because they did not inform people from cholera stricken areas about the importance of introduced measures and they enforced their observance under the threat of violence. The authority is to be blamed for moving away into safer area of stricken counties and for leaving common people exposed to their fate during its highest rate of occurrence.

The members of clergy and church hierarchy presented themselves with an opposite attitude of secular authorities in this desolate situation. They were taking care of body and soul well-being of their believers with reverence and love, in spite of all difficulties and traps caused by cholera. They celebrated liturgies, administered the sacraments, took care of the sick, and accompanied them till they were laid to rest. Besides, they educated people and carried out public enlightenment activities to enable them to avoid the infection. In many cases, they even replaced the role of doctors and with the help of natural and herbal remedies, they tried to help their parishioners to heal.

From many priests, selflessly helping their believers at the time of cholera, may be mentioned the examples of the Roman-Catholic parish priest Ján Moravai in Tiszabábolna, the Greek-Catholic parish administrator Michal Čisárik in Slanské Nové Mesto, or the evangelical pastor Matej Rojko, in Sol'. All the above mentioned priests took care of their believers thoroughly and with fatherly love during cholera epidemic, in medical and spiritual aspects.

The prime example of help from the side church hierarchy can be seen in the Greek-Catholic bishop Gregor Tarkovič. During the whole period of cholera epidemic in Hungary, he sent letters and circulars to the deaneries of his eparchy, in which he informed vice-archdeacons and deans, and through them the priests and the Greek-Catholic believers of the Eparchy of Prešov about anti-cholera measures and methods of treatment for this highly infectious disease.

According to the data recorded in office administration, 536 517 people were infected by cholera in Hungary in 1831. From them, 298 876 were cured and 237 641 died from cholera. In the Eparchy of Prešov, 15 priests died from cholera. The exact number of cholera epidemic victims

from the Greek-Catholic believers in the given eparchy is not known, as far as the complete records of their death were not preserved because of this highly infectious disease. However, from the preserved data, it is at least possible to define proportional share of mortality, which in the given eparchy was 5,21 %. On the basis of this datum, it is possible to estimate total number of victims of cholera among the Greek-Catholics of the Eparchy of Prešov to 9041.

Preklad: *Mgr. Mária Dancáková*

PRAMENE A LITERATÚRA

Archívne pramene

Štátny archív Košice, fond Abovská župa 1498 – 1881.

Štátny archív Košice, fond Turnianska župa 1569 – 1881.

Štátny archív Levoča, fond Spišská župa 1314 – 1922.

Štátny archív Levoča, fond Provincia XVI spišských miest (1143) 1420 – 1876 (1879).

Štátny archív Levoča, fond Spišské biskupstvo.

Archív mesta Košice, fond Magistrát mesta Košice.

Archív gréckokatolíckeho arcibiskupstva Prešov, fond Bežná agenda.

Archív rímskokatolíckeho arcibiskupstva Košice, fond Košické biskupstvo.

Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia Martin, fond Historická tlač.

Archív Východoslovenského múzea Košice, fond Historická tlač.

Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči, fond Starých tlačí.

Edície, kroniky, štatistiky a iné publikované pramene

BIATZOVSKY, Joannes: *Instructio quoad media praepedienti et curandi morbi cholera*. Tyrnaviae 1831. 8 s.

ČISÁRIK, Michal: *Historia parochiae Uj Város anno 1823 deduci caepta. Pars I. 1823 – 1843*. Strojopis. Zemplínske múzeum Michalovce.

ČORBA, Andrej: Hrozne a strašne rozpravki o chorobe cholery a rozbroju proščavi vo viššich stranoch uherske žeme z roku 1831ho v kratkoscí spisane pre obecni v tím čaše zbureni ľud ku pokajaňu. In: *Nové obzory* 12. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 379-491.

KUTSMA, Andreas: *Revolutio Rusticana per terras Scepusii*. Leutchoviae 1834. 64 s.

LENHOSSÉK, Michaël: *Animadversiones circa curandam choleram orientalem et alios epidemicos morbos in Regno Hungariae nunc vigentes*. Budae 1831. 39 s.

LINZBAUER, Xav. Franciscus: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Totus III., Sectio III. Budae 1860. 917 s.

- LINZBAUER, Xav. Franciscus: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Totus III., Sectio IV.* Budae 1861. 994 s.
- MORVAY, Ján: *Hodnowerní wípis snadného, a sprobuwaného spôsobi ku zhojení wčil panujúcej Morněj Uplawici, aneb jak řečeněj Choleri Nemoci.* Trnava 1831. 14 s.
- NAGY, Lodovicus: *Notitiae politico – geographico – statisticae Hungariae.* Budae 1828. 638 s.
- RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel druhý – Dokumenty. Časť prvá.* Bratislava : SAV, 1953. 528 s.
- ROJKO, Matej: *Kronika Cyrkwy Ewangelické Solanské (1783 – 1855).* Rkp., 162 s. Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou.
- Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiesiensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI.* Budae 1831. 146 s.
- SOMMER, I. G.: *Kurzer Unterricht für das Publikum der kónigl. Frey-Stadt Leutschau und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten find.* Leutschau 1831. 16 s.

Matriky

- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Andrejová z rokov 1831 - 1900. In: *Familysearch.* [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12351-1378-29-71?cc=1554443&wc=MM1Q-1FT:879692205>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Bajerovce z rokov 1825 - 1851. In: *Familysearch.* [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12395-37859-92?cc=1554443&wc=MM1Q-1N9:718672141>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Beloveža z rokov 1816 - 1879. In: *Familysearch.* [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12414-34710-53?cc=1554443&wc=MM1Q-1J1:n1428388946>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Blažov z rokov 1815 - 1853. In: *Familysearch.* [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11679-68603-18?cc=1554443&wc=MM1Q-1N4:n1990202477>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Bodružal z rokov 1823 - 1860. In: *Familysearch.* [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12880-43663>>.

-84?cc=1554443&wc=MM17-M3K:1859213523>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Borov z rokov 1826 – 1852. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12881-26739-51?c=1554443&wc=MM1Q-1V5:1625739233>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Cernina z rokov 1805 – 1850. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11709-41668-94?cc=1554443&wc=MM17-MQM:1749178259>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Cigeľka z rokov 1810 – 1838. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12052-25689-51?cc=1554443&wc=MM1Q-1V3:n96891394>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Čemerné z rokov 1832 – 1860. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11564-21148-36?cc=1554443&wc=MM1Q-1XJ:1239194186>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Čertižné z rokov 1821 – 1885. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11672-27465-96?cc=1554443&wc=MM1Q-1VL:n1676826737>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Čičava z rokov 1787 – 1843. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12053-51771-50?c=1554443&wc=MM1Q-1X2:n740440238>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Čirč z rokov 1813 – 1851. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11692-44174-93?c=1554443&wc=MM1Q-1NN:n1807956971>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Chmeľová z rokov 1825 – 1873. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12150-13104-9-97?cc=1554443&wc=MM1Q-1V9:n1677271461>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Fulianka z rokov 1819 – 1852. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12884-11141-5-80?cc=1554443&wc=MM1Q-161:n1282945048>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Geraltov z rokov 1769 – 1835. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na inter-

- nete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12153-20665-94?cc=1554443&wc=MM1Q-1VH:1351344394>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Havaj z rokov 1826 – 1851. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11631-269770-81?cc=1554443&wc=MM1Q-1KP:303292812>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Helcmanovce z rokov 1750 – 1882. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-22656-17143-73?cc=1554443&wc=MM1Q-1QG:432736993>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Hrabské z rokov 1830 – 1882. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11589-121119-81?cc=1554443&wc=MM1Q-1V7:n529538664>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Humenné z rokov 1814 – 1847. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11615-95235-97?cc=1554443&wc=MM1Q-165:1997215124>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Klenov z rokov 1825 – 1879. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12154-34485-43?cc=1554443&wc=MM1Q-1XQ:n294333139>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Kráľovce z rokov 1819 – 1898. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-22647-9210-84?cc=1554443&wc=MM1Q-14B:909004755>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Krásny Brod z rokov 1829 – 1852. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12587-37574-85?cc=1554443&wc=MM1Q-12R:258724128>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Kružlov z rokov 1825 – 1856. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12872-255620-26?cc=1554443&wc=MM1Q-1V8:647611874>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Kurov z rokov 1827 – 1871. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12066-44940-21?cc=1554443&wc=MM1Q-1VN:236681916>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Kyjov z rokov 1823 – 1839.

- In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12066-44726-25?cc=1554443&wc=MM1Q-12F:910494650>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Ladomirová z rokov 1793 – 1832. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11395-150542-58?cc=1554443&wc=MM17-M78:120744287>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Livov z rokov 1825 – 1846. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12318-66165-12?cc=1554443&wc=MM1Q-1KM:n1011161594>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Lukov z rokov 1810 – 1841. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12583-15186-97?cc=1554443&wc=MM1Q-1KZ:n121099938>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Malcov z rokov 1822 – 1843. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11621-10439-78?cc=1554443&wc=M9MJ-J7B:n1466266779>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Maškovce z rokov 1815 – 1831. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12342-32438-46?cc=1554443&wc=MM1Q-16B:1255585463>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Medvedie z rokov 1817 – 1835. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12154-15722-69?cc=1554443&wc=MM1Q-1QV:1013976063>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Miklušovce z rokov 1785 – 1856. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12884-93518-10?cc=1554443&wc=MM1Q-1FZ:n1695575221>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Mikulášová z rokov 1808 – 1834. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11707-132885-89?cc=1554443&wc=MM1Q-129:n1225197957>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Nechválova Polianka z rokov 1811 – 1861. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11572-55017-23?cc=1554443&wc=M9MJ-NLG:n1834699718>>.

- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Nižné Slovinky z rokov 1797 - 1873. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na inter-nete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-22653-17736-73?cc=1554443&wc=MM1Q-17Z:n1174997738>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Nižné Zbojné z rokov 1830 - 1897. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na inter-nete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11664-40647-20?cc=1554443&wc=MM1Q-1XD:n2071236432>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Nižný Tvarožec z rokov 1831 - 1875. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12148-6316-87?cc=1554443&wc=MM1Q-12Q:329646408>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Orlov z rokov 1825 - 1841. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11616-30415-57?cc=1554443&wc=MM1Q-1LG:723592923>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Pčoliné z rokov 1810 - 1842. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na inter-nete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11580-63955-2?cc=1554443&wc=MM1Q-1NV:2082521950>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Petkovce z rokov 1831 - 1917. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na inter-nete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11629-159031-71?cc=1554443&wc=MM1Q-1FJ:552308223>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Petrová z rokov 1831 - 1851. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na inter-nete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12434-63030-60?cc=1554443&wc=M9MJ-J4W:n398719230>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Prešov z rokov 1829 - 1843. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12411-95466-33?cc=1554443&wc=MM1Q-1JG:n901130491>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Rafajovce z rokov 1794 - 1840. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na inter-nete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11583-106610-15?cc=1554443&wc=MM17-M45:n1765003684>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Repejov z rokov 1824 - 1891. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na inter-nete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11673-13425>>.

7-88?cc=1554443&wc=MM1Q-1L7:200388428>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Ruská Poruba z rokov 1831 – 1863. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12598-64269-18?cc=1554443&wc=MM1Q-1LJ:2146174570>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Ruské z rokov 1825 – 1879. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11582-92310-5?cc=1554443&wc=MM1Q-1J5:272241529>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Ruský Hrabovec z rokov 1831 – 1877. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11680-152778-81?cc=1554443&wc=MM1Q-1VW:1054802013>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Ruský Kazimír z rokov 1826 – 1875. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12325-21312-88?cc=1554443&wc=MM1Q-1N7:n1058553446>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Sedliská z rokov 1807 – 1837. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11587-148373-45?cc=1554443&wc=MM1Q-1J9:n1520275914>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Snakov z rokov 1817 – 1879. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11784-33831-90?cc=1554443&wc=MM1Q-1L1:1940426364>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Sopkovce z rokov 1820 – 1871. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12651-12970-34?cc=1554443&wc=MM1Q-1XK:n1044130292>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Stakčín z rokov 1812 – 1832. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12406-93485-17?cc=1554443&wc=MM1Q-1K3:1412683754>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Starina z rokov 1780 – 1872. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11665-168079-50?cc=1554443&wc=M9MJ-JST:n2146092942>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Šambron z rokov 1822 – 1859. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na inter-

- nete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12443-96622-82?cc=1554443&wc=M9MJ-JS2:1408155735>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Šapinec z rokov 1818 – 1870. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12573-66762-70?cc=1554443&wc=MM1Q-1C3:n2140892566>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Šarišské Jastrabie z rokov 1827 – 1884. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12052-125549-19?cc=1554443&wc=MM1Q-1G8:366570605>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Šemetkovce z rokov 1823 – 1844. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12347-32053-65?cc=1554443&wc=MM17-M4B:1414519480>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Štelbach z rokov 1810 – 1907. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11593-85391-67?cc=1554443&wc=MM1Q-1GS:965105993>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Telgárt z rokov 1818 – 1863. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-23435-23871-56?cc=1554443&wc=MM1Q-17Q:470735250>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Torysky z rokov 1761 – 1905. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-22651-18591-62?cc=1554443&wc=MM1Q-138:n1683737151>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Údol z rokov 1827 – 1846. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12456-77442-71?cc=1554443&wc=MM1Q-1KK:n524662414>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Valkov z rokov 1786 – 1858. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11576-163017-57?cc=1554443&wc=MM17-MH4:108322487>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Varhaňovce z rokov 1829 – 1862. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12701-54886-17?cc=1554443&wc=MM1Q-12W:n862297273>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Veľká Driečna z rokov 1815

- 1841. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12396-10830-4?cc=1554443&wc=MM1Q-1GV:n1339514016>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Veľký Sulín z rokov 1802 - 1843. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11784-59491-3?cc=1554443&wc=MM1Q-1JN:n714919637>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Világy z rokov 1831 - 1857. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12162-62089-34?cc=1554443&wc=MM1Q-1GB:1821056676>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Vydraň z rokov 1828 - 1881. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11680-117172-6?cc=1554443&wc=MM1Q-1P1:1335678357>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Výrava z rokov 1782 - 1845. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11679-38174-33?cc=1554443&wc=MM1Q-1PG:891986791>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Vyškovce z rokov 1829 - 1880. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12702-59286-98?cc=1554443&wc=M9MJ-JN7:2074458774>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Vyšná Jedľová z rokov 1803 - 1831. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11011-78026-37?cc=1554443&wc=MM17-MC9:n793436898>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Vyšná Oľšava z rokov 1826 - 1859. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11568-46294-55?cc=1554443&wc=MM17-MCD:1554106167>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Vyšná Oľka z rokov 1814 - 1880. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12141-84489-36?cc=1554443&wc=MM1Q-15C:703942858>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Vyšná Radvaň z rokov 1827 - 1848. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11669-21804-80?cc=1554443&wc=MM1Q-156:n928153753>>.

- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Vyšné Čabiny z rokov 1824 – 1835. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11708-45668-94?cc=1554443&wc=MM1Q-157:n1528449895>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Vyšný Mirošov z rokov 1805 – 1852. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12343-206604-88?cc=1554443&wc=MM17-MCJ:617249622>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Vyšný Svidník z rokov 1815 – 1842. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12435-24236-31?cc=1554443&wc=MM17-MC5:n853704352>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Závadka v rokoch 1784 – 1895. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-22658-9176-48?cc=1554443&wc=MM1Q-17C:n962651919>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Zbudská Belá z rokov 1825 – 1895. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11681-61870-93?cc=1554443&wc=MM1Q-154:n516993769>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti Zubné z rokov 1820 – 1847. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12526-80815-6?cc=1554443&wc=MM1Q-12Y:44776372>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej filiálky Frička z rokov 1781 – 1832. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12434-61145-26?cc=1554443&wc=M9MJ-J4W:n398719230>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej filiálky Gerlachov z rokov 1807 – 1843. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11621-11008-31?cc=1554443&wc=M9MJ-J7B:n146626679>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej filiálky Hromoš z rokov 1822 – 1870. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12443-96808-78?cc=1554443&wc=M9MJ-JS2:1408155735>>.
- Matrika zomrelých gréckokatolíckej filiálky Jedlinka z rokov 1823 – 1846. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11707-13118>>.

7-22?cc=1554443&wc=M9MJ-JWD:n1225197957>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej filiálky Krušinec z rokov 1828 – 1877. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-12702-59293-9?cc=1554443&wc=M9MJ-JN7:2074458774>>.

Matrika zomrelých gréckokatolíckej filiálky Lenártov z rokov 1808 – 1843. In: *Familysearch*. [online]. [cit.2012-10-10]. Dostupné na internete: <<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11621-12250-35?cc=1554443&wc=M9MJ-J7B:n1466266779>>.

Monografie, zborníky

BALÁŽ, Vojtech: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku r. 1831*. Košice : Nová brázda, 1948. 38 s.

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : SAV, 1973. 348 s.

MARKUŠ, Alexander: *Sedliacke povstanie v Zemplíne roku 1831*. Bratislava : SAV, 1951. 93 s.

NEDVÍDEK, Jiří: *Epidemiológia*. Martin : Osveta, 1960. 322 s.

NIŽŇANSKÝ, Jožo: *Cholera*. Bratislava : Media klub, 1999. 378 s. ISBN 80-88963-19-2.

RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý – Dejiny*. Bratislava : SAV, 1953. 398 s.

Roľnícke povstanie 1831. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984. 164 s.

ŠTURÁK, Peter: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945-1989*. Prešov : Petra, 2008. 199 s. ISBN 978-80-8099-023-7.

Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007. 64 s. ISBN 978-80-969862-0-0.

Štúdie

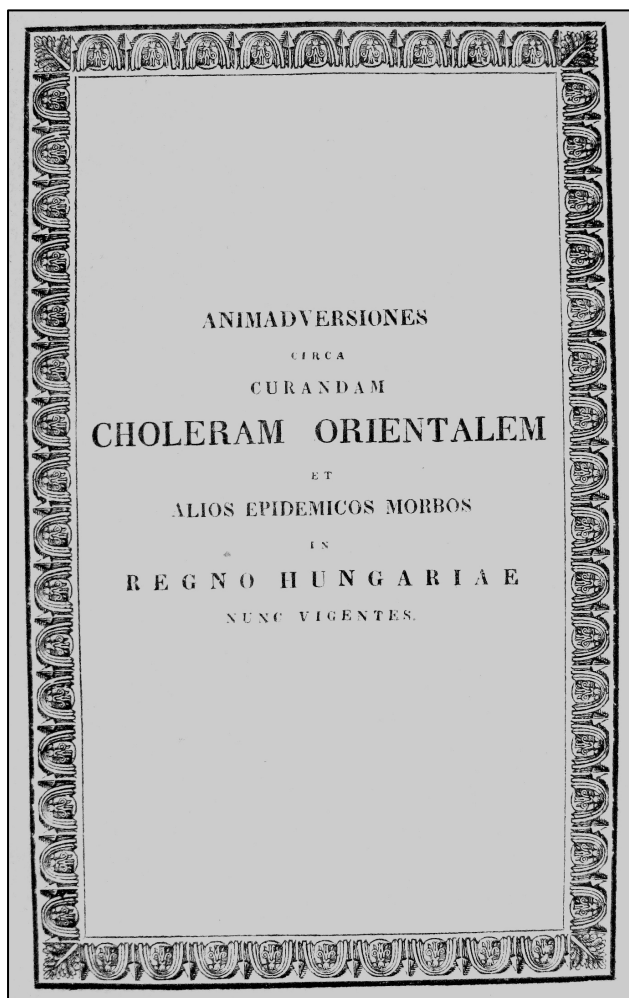
ADAM, Ján: Dokumenty k povstaniu r. 1831 v Archíve gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 21-24. ISBN 978-80-969862-0-0.

- CORANIČ, Jaroslav: Episkopát Gregora Tarkoviča (1816 – 1841) a jeho prínos k organizácii Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva. In: *Theologos : teologická revue*, roč. 11, 2009, č. 2, s. 164-179. ISSN 1335-5570.
- ČIŽMÁR, Ivan: Cholera včera a dnes. In: ČIŽMÁR, Ivan: *Medzi Himalájami a Bengálskym zálivom*. Bratislava : Veda, 1992, s. 39-52. ISBN 80-224-0399-7.
- HALVÍK, Jiří: Cholera. In: HALVÍK, Jiří: *Příručka infekčních a parazitárních nemocí*. Praha : Avicenum, 1985, s. 166-168.
- HARAKSIM, Ľudovít: Východoslovenské roľnícke povstanie roku 1831. In: *Historický časopis*, roč. 29, 1981, č. 4, s 467-481.
- KOPRIVNÁKOVÁ, Jana – CORANIČ, Jaroslav: Život a pôsobenie Gregora Tarkoviča (1754 – 1841), prvého prešovského gréckokatolíckeho biskupa (1816 – 1841). In: *Gréckokatolícka cirkev vo svetle výročí II*. Eds. Jaroslav Coranič, Jana Koprivňáková, Peter Šturák. Prešov : GIF PU v Prešove, 2012, s. 67-80. ISBN 978-80-555-0596-1.
- KÓNYA, Peter: Cholerová epidémia a revolúcia 1831 – 1849. In: KÓNYA, Peter – MICHNOVIČ, Imrich: *Dejiny Hencoviec*. Hencovce : Obecný úrad Hencovce, 2006, s. 57-69. ISBN 80-969597-6-X.
- KÓNYA, Peter: Obce okolia Vranova v roľníckom povstaní v r. 1831. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová – Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 15-19. ISBN 978-80-969862-0-0.
- KÓNYA, Peter: Skrabské v sedliackom povstaní a revolúcií (1831 – 1849). In: *Dejiny Skrabského*. Ed. Peter Kónya. Prešov : Lana, 2002, s. 75-86. ISBN 80-968312-5-9.
- KÓNYA, Peter: Vo víre vojen a sociálnych zápasov (1800 – 1848). In: *Dejiny obce Soľ*. Ed. Imrich Michnovič. Prešov : L.I.M, 1997, s. 44-53. ISBN 80-967778-1-5.
- KÓNYA, Peter: V sedliackom povstaní a revolúcií (1831 – 1848). In: *Dejiny Čierneho nad Topľou*. Ed. Peter Kónya. Čierne nad Topľou : Obecný úrad Čierne nad Topľou, 1999, s. 61-74. ISBN 80-968221-0-1.
- KÓNYA, Peter: V sedliackom povstaní a revolúcií (1831 – 1849). In: KÓNYA, Peter – MICHNOVIČ, Imrich: *Dejiny obce Hlinné*. Hlinné : Obecný úrad Hlinné, 2002, s. 45-54. ISBN 80-968730-0-8.
- JAGER, Mikuláš: Pamiatky Zemplína s tematikou Východoslovenského roľníckeho povstania z r. 1831. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčo-

- vá, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 31-50. ISBN 978-80-969862-0-0.
- JIROUŠKOVÁ, Mária: Zdravotnícke opatrenia proti cholere v roku 1831. In: *Roľnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 116-123.
- JUNAS, Ján: Cholera a cholerové povstanie. In: *Zdravie*, roč. 37, 1981, č. 6, s. 8-9.
- LAZAR, Ervín: Zápis o Východoslovenskom roľníckom povstaní roku 1831 vo farskej kronike v Soli. In: *Historické štúdie*, roč. 3, 1957, č. 1, s. 304-318.
- LIŠKA, Anton: Cholero­vá epidémia z roku 1831 a jej priebeh v rímskokatolíckych, gréckokatolíckych a evanjelických farnostiach Solianskeho okresu Zemplínskej župy. In: *THEOLOGOS : teologická revue*, roč. 16, 2012, č. 1, s. 271-285. ISSN 1335-5570.
- LIŠKA, Anton: Cholero­vá epidémia z roku 1831 v obciach okresu Vranov nad Topľou z pohľadu cirkevných matrík. In: *Acta theologica et religionistica*, roč. 1, 2012, č. 1, s. 100-114. ISSN 1338-7251. [online]. [cit.2012-06-04]. Dostupné na internete: http://www.unipo.sk/greckokatolicka-teologicka-fakulta/hlavne-sekcie/acta-theol-relig/Acta_theologica_et_religionistica_1-2012.pdf
- LIŠKA, Anton: Brožúrka lekára kráľovského mesta Levoča Dr. Sommera o prevencii a liečbe cholery počas epidémie v roku 1831. In: *Acta theologica et religionistica*, roč. 1, 2012, č. 2, s. 129-151. ISSN 1338-7251. [online]. [cit.2012-12-10]. Dostupné na internete: http://www.unipo.sk/greckokatolicka-teologicka-fakulta/hlavne-sekcie/acta-theol-relig/Acta_theologica_et_religionistica_2-2012.pdf
- LIŠKA, Anton: Z obsahu proticholero­vých brožúrok a obežníkov z rokov 1830 - 1831 (I.). Štátne a cirkevné opatrenia a odporúčania proti šíreniu cholery. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 7, 2012, č. 1, s. 98-138. ISSN 1337-0707. [online]. [cit.2012-12-10]. Dostupné na internete: http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_1_2012.pdf
- LAZAR, Ervín: Zápis o Východoslovenskom roľníckom povstaní roku 1831 vo farskej kronike v Soli. In: *Historické štúdie*, roč. 3, 1957, č. 1, s. 304 - 318.
- MÉSÁROŠ, Július: 125. výročie slovenského roľníckeho povstanie r. 1831. In: *Naša veda*, roč. 3, 1956, č. 12, s. 529-534.
- MIŠÍKOVÁ, Alena: Cholero­vá epidémia na panstve Sztáraiovcov v lete 1831. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z*

- roku 1831. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 25-30. ISBN 978-80-969862-0-0.
- NOVOTNÝ, Ján: Sedliacke povstanie na východnom Slovensku r. 1831. In: *Československý časopis historický*, roč. 3, 1955, č. 3, s. 504-512.
- POTUŽNÍK, Vladislav: Cholerová skupina vibrií. In: *Mikrobiológia a epidemiológia I*. Ed. Jiří Zahradnický. Martin : Osveta, 1991, s. 308-311. 80-217-0326-1.
- SEDLÁK, Imrich: Andrej Čorba a jeho veršovaná kronika o Východoslovenskom roľníckom povstaní z roku 1831. In: *Nové obzory* 12. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 369-503.
- SLÁDEKOVÁ, Valéria: Cholera ako choroba v minulosti a dnes. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 61-63. ISBN 978-80-969862-0-0.
- SZEGHY, Andrej: Vývoj po roku 1830. In: SZEGHY, Andrej: *Dejiny obce Zlatník*. Košice : Obecný úrad Zlatník, 2003, s. 22-23. ISBN 80-968395-7-8.
- SZEGHY, Dionýz: Epidémia cholery v roku 1831. In: SZEGHY, Dionýz: *Bystré. Kapitoly z dejín obce*. 2. vyd. Košice : EQUILIBRIA, 2007, s. 31-32. ISBN 978-80-89284-03-0.
- ŠAFRANKO, Peter: Východoslovenské roľnícke povstanie - priebeh, ohlas a doterajšie spracovanie témy z pohľadu historikov a predstaviteľov literatúry. In: *Zborník referátov k východoslovenskému roľníckemu povstaniu z roku 1831*. Eds. Mária Kotorová-Jenčová, Peter Šafranko. Vranov nad Topľou : Vlastivedné múzeum Hanušovce nad Topľou, 2007, s. 9-13. ISBN 978-80-969862-0-0.
- TAJTÁK, Ladislav: Východoslovenské roľnícke povstanie, jeho príčiny, priebeh a dôsledky. In: *Roľnícke povstanie 1831*. Ed. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 11-28.
- WINKLER, Tomáš: Dvojaká smrť. In: WINKLER, Tomáš: *Cesty na po-pravisko*. Martin : Osveta, 1988, s. 244-279.

PRÍLOHY

Príloha 1 Obálka publikácie *Animadversiones [...]* profesora Lekárskej fakulty Peštianskej univerzity Michala Lenhoséka, pojednávajúca o dobovej liečbe cholery v Uhorsku počas epidémie v roku 1831³⁵³

³⁵³ LENHOSSÉK, Michaël: *Animadversiones circa curandam choleram orientalem et alios epidemicos morbos in Regno Hungariae nunc vigentes*. Budae 1831. 39 s.

**Animadversiones circa curandam choleram orientalem et alios
epidemicos morbos in Regno Hungariae nunc vigentes secundum
captas hactenus observationes exaratae per Michaël Lenhossék.
Budae, Typis Regiae scientiarum universitatis 1831³⁵⁴**

Prooemium

Quae anno praesente cum aestatis initio Regnum Hungariae invasit cholera orientalis, rapido cursu mox latius est disseminata; concurrant enim momenta plura, morbi progressui multum faventia: aeris intemperies et morbosa quaedam constitutio, insolita tempestatis vicissitudo, sterilis anni superioris messis et inde exorta gravis alimentorum penuria, pluraque alia, tuendo communi valetudinis statui inimica. Longe tamen mitiorem apud nos pertimescenda se exhibet lues quam in provinciis, natali eius solo vicinioribus, ut pauciores in genere invadat homines, et vehementia, qua potissimum orditur, paulo post minuat. Depended autem diri et nimadver nimad felicior exitus a diagnosi illico rite nimadver, a therapia, secundum nimadversi, in singulis casibus occurrentes adornata, aque remediis convenientibus, protinus et adsi-due adhibitis. Deducta in his pagellis pathologica nimadv orientalis linianienta, ut et nimadversi principia, a nimad natura, a pud nos adus-que nimadvers, et complurium solertiorum observatorum experientia sunt desumta. Quoniam medici rationales ratione gubernantur et nima-dversio, praesentes nimadversions, tanquam conspirantium in novo hoc morborum genere observationum summa, in congruum saltem divul-gantur usum.

Budae, die XXXI. Augusti MDCCCXXXI.

Conspectus

§ I.

Cholerae symptomatibus stipati, inque Regno Hungariae nunc vigentes morbi, indole et forma sunt varii.

³⁵⁴ **Príloha 2** Prepis publikácie *Animadversiones* [...] profesora Lekárskej fakulty Peštianskej univerzity Michala Lenhosséka. Prepis publikácie uverejňujeme v plnom znení, bez jazykových a štylistických úprav. Publikácia je uložená v nasledujúcich archívnych fondoch východoslovenských archívov: ŠA Košice, f. AŽ, kr. 214, inv. č. 879, sign. 7/1831; ŠA Levoča, f. SM, kr. 641, inv. č. 411, sign. 2019/1831; ŠA Levoča, f. SŽ, odd. KP, kr. 625, inv. č. 1347, sign. 816/1831 (A. L.).

- § II.
Horum morborum causae.
- § III.
Cholera orientalis per contagium illata.
- § IV.
Peculiares circa eam observationes.
- § V.
Lues orientalis ab analogis morbis probe distinguenda.
- § VI.
Morbi saburrales.
- § VII.
Diarrhoeae, emetocatharsis epidemicae, endemicae, sporadicae.
- § VIII.
Cholera orientalis variae est forma et indolis diversae.
- § IX.
Cum caractere inflammatorio coniuncta.
- § X.
Characteris nervosi orientalis cholera frequentissima.
- § XI.
Variae eius differentiae.
- § XII.
Primitiva eius sedes in systematis gangliosi centro.
- § XIII.
Praecipua ac primaria in cholera orientali indicatio.
- § XIV.
Cura morbi nunc exorti.
- § XV.
Ventriculi adfecti cura.
- § XVI.
Therapia mali ad intestina propagati.
- § XVII.
Systematis cutanei peculiaris cura habenda.
- § XVIII.
Organorum cicruitus sanguinis et respirationis adfectio.
- § XIX.
Cholera nervosa stricte talis.
- § XX.
Praecipuae cholerae orientalis complicationes.
- § XXI.

Convalescentium cura. Morbi choleram saepe insequentes.

*Animadversiones circa curandam choleram orientalem et alios
epidemicos morbos in Regno Hungariae nunc vigentes*

§ I.

Qui in Regno Hungariae latius nunc grassatur morbus, cum cholerae perniciosae symptomatibus coniunctus, varias agnoscit causas, diversam exhibet formam, suaque differt indole; unde et variam exigit medendi methodum, indicationibus rationalibus superstructam, aegritudinis naturae et individuae constitutioni convenientem. Nulla igitur communis medendi ratio aut specifica remedia, quamvis multa talia laudentur, hoc loco adversus saevientem luem proponi ac commendari possunt.

§ II.

Quod causas concernit, ad modo vigentem morbum praedisponentes, hae triplices in genere sunt: communes, locales, et individuales.

Causa communis in aëre atmosphaerico latet, cuius conditio aestu nimio et humore ita alienata nunc advertitur, ut plerosque homines ad morbos, cholerae analogos, proclives reddat.

Eadem aëris intemperies diarrhoeam epidemicam biliosam, mucosam aut rheumaticam provocat, quae neglecta, aut sinistre tractata, saepe saepius in choleram epidemicam degenerat.

Causae locales ad similes morbos disponentes, eosque alentes sunt: fluvii vicini, paludes, stagna, immundities locorum, platearum, domorum, usus aquae impurae, corruptae, communis alimentorum defectus, aut mala eorum conditio. Advertitur hinc sub talibus adminiculis diarrhoea vel emetocatharsis endemica, et suevit cholera orientalis sub iisdem localibus causis magis saevire, latius diffundi, et longius in eodem perseverare loco.

Homines singuli ad hos morbos disponuntur per morbos alios, ut fere omnis acutus ac chronicus morbus de caractere vigentis mali aliquid participet, vel tandem in cholera vere talis abeat formam, suntque convalescentes saevienti nunc malo magis obnoxii; facilius praeterea corripuntur homines magis irritabiles ac sensiles, nervosi temperamentum, feminae hystericae, viri hypochondriaci, homines pusilanimes, timidi, spasmis ac convulsionibus obnoxii, lascivi, exhausti, potui dediti, seniculi, infantes tenerioris aetatis.

§ III.

Etsi negari non possit, grassantem nunc morbum pro magna sui parte epidemicum esse, emetocatharsin autumnalem, nostro climati haud insolitam vigere, endemicam praeterea et sporadicam choleram hic aut ibi recurrere: opinio tamen eorum, qui omnem eum morbum ab epidemicis, localibus vel occasionem praebentibus causis repetendum censent, cum fidis et copiosis observationibus nullatenus congruit, ut potius evictum sit: contagium sui generis ex India orientali, nativo quippe cholerae pestiferae solo, per notas ut plurimum vias ad nos demum perlatum et propagatum fuisse. Dum id historia eius morbi, eiusque docet propagatio, casus quam plurimi, recentius apud nos observati, evincunt penitus. Dubitari igitur nequit, praeter epidemicos, cholerae analogos morbos, dictam quoque orientalem luem hic et nunc in Regno Hungariae latius diffusam saevire.

§ IV.

Quemadmodum cholera pestifera proteiformem sistit morbum, forma sua et indole varium, nec facile explorandum, ita etiam opinionibus diversis, sibi que oppositis praebet opportunitatem, quibus diluendis nonnullae adducendae sunt observationes.

- 1) Quamvis nullum sit dubium diarrhoeam et choleram nunc vigere epidemicam, autumnali tempore ante hac in Regno Hungariae saepius iam observatas; nimia tamen eorum morborum, prius nunquam visa malignitas, et copiosus aegrotorum numerus indignant, praeter aëris insalubrem conditionem et alias locales causas aliam subversari, sanitati et vitae inimicam potentiam, deleterium quippe contagium. Vidimus praeterea eundem morbum, lui indicae penitus similem, in provinciis Russicis, inque Regno Galiciae per hyemem continuo viguisse, sub longe alio igitur coeli et tempestatis influxu saeviisse, quam cholera epidemica occurrere solet.
- 2) Dum epidemia in locis aliis latius iam saevit, loca alia, iisdem prorsus climatis conditionibus obnoxia, non raro etiam vicina, ab omni morbo, epidemico malo analogo, libera cernuntur; erumpente autem in similibus locis uno vel alio cholerae orientalis casu, mox, nisi malum in sua supprimatur origine, plura comparent eiusmodi morborum exempla, estque prorsus singulare, et morbos alios cholerae symptomatibus frequenter complicari, febres intermittentes praeterea aliosque morbos, prius latius regnantes, medio tempore rariores reddi.

- 3) Contingit quidem saepius, ut via et modus propagati contagii e-rui vix possit; manifeste tamen constat, in permultis casibus cholerae virus e locis aut domibus infectis per homines, sanos etiam, morbo eodem nec serius correptos, vestes igitur et alias res, adlatum fuisse.
- 4) Quamvis indubium sit, choleram indicam unice per contagium communicatum excitari et propagari, alia tamen parte constat, homines manifesto contaminationis periculo frequenter et longius expositos immunes manere, ut non pauci sint, qui adserant, eum morbum authochthonum et minime contagiosum esse, eo etiam utentes argumento, quod in omni fere morbi evoluti casu excitans aliqua detegatur causa. Cum vero innumerae prostant, nulli prorsus dubio subiectae communicati contagii observationes, medentes, parabolanos, vespillones contaminatos, et integras familias, domos, plateas eadem lue infectas ac penitus fere emortuas vidissemus; sibi oppositas sententias aliorum, manifeste contagiosorum morborum exemplis, diluere oportet. Constat enim, nullum prorsus contagium tanta pollere vi, ut morbum sui generis provocare valeat, nisi in organismum offendat, recipiendo nocivo fomiti idoneum, et ita comparatum, ut communicatum virus sibi assimilare et innocuum reddere, aut eliminare nequeat.

Id ipsum et de cholerae orientalis contagio valere, per analogiam concludimus, et docent observationes, quibus constat, eum morbum plurimos tunc invadere homines, ubi causae adsunt praedisponentes (§ II.), prout certum est, individua singula tuuc potissimum eodem corripit malo, ubi morbosa dispositio per errorem diaeteticum vel alias potentias nocivas augeatur. Videtur practerea pestifera haec lues id habere pro generis humani quodam solamine peculiaris, quod sub decursu suo eontagium non semper progignat, prout el clima temperatum eius genesi minus favere advertitur. Quantum e captis hactenus observationibus collimare licet, morbus idem contagii perniciosi feracissimus tunc esse videtur, ubi eius vis ad summum adducitur gradum; ubi plures eadem lue laborantes aegroti angustiore constringuntur loco; ubi munditiei debita deficit cura; in aëre recluso, mephitico, ceu praecipuo deleterii fomitis vehiculo. Morbos alios, in cholerae speciem degenerantes, contagiosos vix esse, collimare quidem licet; de praesenti tamen, ubi o-

orientalis cholera promiscue cum epidemica, endemica et sporadica occurrit, requisitae praecautiones tanto minus negligendae sunt, quanto difficilius hae morborum species a cholera pestifera distinguuntur.

- 5) Licet aliqua sint in cholera orientali magis constantia symptomata, diagnosis tamen, ad morbi exordium praecipue, dubia saepe redditur, siquidem pestifer is morbus varia sub forma compareat, iam gastro-entericum systema primitus adficiat, iam vero circuitum sanguinis, pulmonum aut cutis functiones perturbet, vel denique nerveum systema protinus impetat.
- 6) Denique observamus choleram orientalem, dum locum quemdam aut peripheriam invadit, pauciores primis diebus, magis quippe dispositos homines impetere, e quibus vix aliqui valeant salvari. Prout nunc contagium magis diffunditur, eo plures morbus arripit et perimit homines, donec aliquot hebdomadibus decurrens suum attigerit acme. Hominibus ad luem maxime dispositis priore tempore correptis, morbus continuo pauciora invadit individua, et redditur mitior, tunc praecipue, ubi simul atmosphaerae emendatur conditio.

Sueverunt autem cholera disparente epidemici morbi, diarrhoea praecipue, dysenteria, febres intermittentes ac typhosae frequentiores fieri, pertinaces et atrociores reddi. Non tamen rarum est, ut cholera indica in loco quodam penitus iam exstincta, vigentibus imprimis causis morbo faventibus, recrudescat, parique atrocia, vel etmaiore plane ac antea, saeviat.

§ V.

Cum morbi varii nunc regnent, symptomatibus cholerae frequenter stipati (§ IV. n. 2), ante omnia morborum epidemicorum, endemicorum ac sporadicorum occurrentes casus, quantum per artis diagnosticae regulas saltem licuerit, a verae orientalis cholerae casibus solerter discriminare oportet. Praecipuae et frequentius nunc occurrentes morborum formae, quae causis suis et decursu spectalis pro cholera vere tali haberi nequeunt, sub inimico tamen rerum influxu, vel neglecta cura in cholerae speciem, non raro etiam perniciosam degenerant, sequentes sunt:

§ VI.

Summam nunc deposcunt omnes ita compellatae saburrales adfectiones attentionem, quae neglectae, aut sinistre tractatae vel in diarrhoeas colliquativas nullo fere modo consopiendas, vel in gravem abeunt emetocatharsin. – Quotiescunque igitur signa adsunt huius status,

nisi manifestae id vetent contraindicationes, emeticum sine mora porrigendum, et vomitus toties ciendus, quoties praesentia rerum adiuncta exegerint. Commendat se hoc scopo radix ipecacuanhae in connubio cum tartaro emetico, nisi diarrhoea adsit, quo in casu illa solum exhibenda. Ubi purgans indicatur, allis potius utendum, quam salinis remediis, diarrhoeam serosam facile moventibus, estque praesenti in morborum constitutione solerter advertendum, ne hyperemesis cieatur, vel tubus intestinalis magis irritetur, relaxetur. Quae porro remedia in casibus similibus adhibenda, anve sola suffectura sit diaeta, praesentes indicabunt circumstantiae.

§ VII.

Frequentissime nunc occurrentes diarrhoeae epidemicae gravissimi sunt momenti, quae quidem in locis nonnullis choleram orientatalem praecedunt, in plurimis autem eandem comitantur (§ II.), aut sequuntur (§ IV. n. 6); conringit praeterea saepius, ut cholera vere talis per diarrhoeam se se insinuet, aliis eius mali symptomatibus mox comparentibus.

Diarrhoea illa, quae distinctum constituit morbum, per epidemicam constitutionem, per causas locales aut alias potentias nocivas provocatum, sequentes praecipue exhibet species:

- 1) Sat frequens modo est diarrhoea biliosa, febribus continuis, aut intermittentibus se se adsocians, vel et absque manifesta febre comparens, e consuetis suis symptomatibus agnoscenda. Queruntur aegri de capitis in regione frontali dolore, deque peculiari artuum delassatione; cibi adpetentia est ut plurimum prostrata; adest in plerisque oris amaror cum lingua spurca, frequente eructatione, nausea aut vomitu, cum faciei et albugineae oculorum flavedine, cum siti urgente, et maiore, acidorum desiderio. Quae vomitu reiiciuntur, vel alvo eliminantur, bilis product indicia.

Quamvis morborum biliosorum hoc tempore vigentium therapia nihil peculiaris exigat, ut igitur dudum comprobata et nota methodo nunc quoque utendum sit; monere tamen oportet, biliosam colluviem procurata emesi mox eliminandam esse, co ceteroquin intellecto, quod penes alvum nimium fluxam a tartaro emetico, et aliis salibus abstinentum sit; minime tamen convenit, salutarem saepe alvi fluxum praemature sistere. Praemisso emetico rheum moderata dosi, forma tincturae aquosae aut pulveris, cum mucilaginoso vehiculo exhibi-

tum, insignem nonnunquam praestat effectum. Evacuata materie biliosa, decocta submucilaginosa, addito acido sulphurico usque gratam aciditatem conveniunt. Diarrhoea porro persistens ac nimia, refractis laudani et ipecacuanhae dosibus, vel et clysmatibus mucilaginosis, minore quantitate cum aliquot tincturae laudani guttulis iniiciendis, moderanda. Complicatio inflammatoria, rheumatica aut nervosa, prout et alia symptomata et morbi degeneratio in emetocatharsin, cholerae verae sympt-matibus stipatam, iuxta speciales indicationes curandae erunt.

- 2) Alia est diarrhoea mucosa, quae in hominibus temperamenti phlegmatici, pastacei corporis, et talibus occurrit, qui eidem malo secus etiam frequenter obnoxii sunt. Lingua albo muco obducta, os insipidum, appetitus et sitis defectus, atque tenax materies sursum ac deorsum evacuata, hanc produnt morbi formam.

Peccante materia vomitu eiecta, eaque, forte in tractu intestinali quoque ad accumulata, rheo, foliorum sennae infuso et similibus clininata, mox ad tonniorum, aromallicorum, et moderate stimulantium usum est transeundum, ut relaxatis succurratur visceribus abdominalibus. Commendantur hoc scopo infusum florum chamomillae, menthae, melissae, radices arnicae; extracta amara, radix colombo, ratanhia, enulae, bistortae, tormentillae, serpentariae; clysteres tonici, quibus si diarrhoea pertinacior fuerit, pauca aluminis quantitas cum laudani tinctura addenda. Constat praeterea, in statu mucoso diarrhoem vel et choleram ipsam, aliquando cum vermibus intestinalibus complicari, quod quidem praecipue in locis, ubi verminosa adfectio velut endemica est, saepius observatur. Complicatione hac praesente ad anthelmintica: valerianam, semina cinnae, radicem filicis maris etc. recurrendum esse, suapte intelligitur.

- 3) Diarrhoea rheumatica, catarrhalis, per refrigerium, nocturno potissimum tempore admissum, imprimis vero per frigidi humoris influxum provocata, ut plurimum nunc viget. Prout haec morbi species modo quam frequentissime, inter rucolae praecipue occurrit, ita et reliquis est perniciosior, induitque variam in diversis hominibus, pro ratione individuae constitutionis et reliquorum adiunctorum, indolem.

Contingit alias, ut in dispositis post leve refrigerium, nullo secus morbo phoenomeno comparente, alvus mox crebrius fluere incipiat, et copiosa egeratur serosa, absque omni tormine aut tenesmo materies. Subdulus autem hostis paulo post nimiam et subitam adducit virium prostrationem, quae, nisi remedia congrua tempestive adhibeantur, aegrotum intra paucum tempus prosternit adeo, ut eum, accedente vomitu et reliquis dirae cholerae symptomatibus, perimat. Nec rarum est, ut aegri tales inopinate, velut ex apoplexia nervosa moriantur.

Recidunt omnes tali in casu indicationes ad id fere, ut exhauriens diarrhoea, qua immanis serosi humoris copia intra paucum saepe tempus perditur, quo prius sistatur. Vomitus una aut altera vice ipecacuanhae ope motus, insignem et hic persaepe praestat effectum, intestinorum acceleratum, deorsum versus directum motum imminuendo, spasmos resolvendo, et salutarem proliciendo sudorem. Porriguntur theata calida, e floribus chamomillae, sambuci, herbis aromaticis, melissae, menthae etc. parata, totumque corpus tegumentis sollicite fovetur, et saepius calido abluitur aceto, cui aliquid spirituosum addendum, ut perspiratio cutis revocetur ac sustentetur, utque morbosa intestinorum secretio per modum antagonismi minutatur ac sistatur. Abdomini fomenta sicca et calida imponenda. Praeclari effectus est unguentum aromaticum, ex unciis duabus olei nucis moschatae pressi, anatica quantitate unguenti aromatici, drachmis duabus theriacae ventae, et drachma dimidia balsami peruviani paratum. Id unguentum corio maiori, totum abdomen tegenti illinitur, et calefactum admovetur, pannis calefactis superinpositis. Horum in defectu adeps vet alia pinguedo cum camphora, terebinthina, et opii tinctura congrue adhibentur. In casibus diarrhoeae pertinacioris sinapismi vel radix arboraceae abdomini, suris et plantis pedum imponendi.

Interne porrigantur decocta mucilaginosae, e radice altheae aut salep parata, cum aliquot guttulis acidi Halleri, tepida tamen et per modicas nonnisi portiones haurienda, vel tenuiora et vix salita carni iura. Alvo porro mota pulvis Doweri cum amylo vel aliis mucilaginosi conveniente dosi exhibetur. Succurrendum praeterea elysmatibus minoris voluminis, ex infuso florum chamomillae, amylo et vitello ovi paratis, quibus aliquot tincturae laudani guttulae addendae. Tenesmo praese-

nte vapores calidi e furfuribus decoctis, vel infusis chamomillae floribus ano admovendi. Ceteris indicationibus secundum morbi statum et symptomata eminentiora satisfaciendum.

- 4) In plethoricis et magis irritabilibus diarrhoea rheumatica inflammatoriam persaepe praesefertindolem, et contingit idem in potatoribus, vino cremato praecipue abutentibus, prout id ipsum post assumpta acria, intestinum irritantia, evenit. Praeter reliqua inflammationis signa tormina, tenesmus, abdomen tactu dolens et magis calens, sitis intensa cum pulsu febrili, non raro suppresso, hunc produnt morbi statum, qui eo est periculosior, quo neglecta debila cura, intestinorum gangraena mox non raro supervenit. Monere vix opus erit, hoc in statu ab omnibus stimulantibus sollicite abstinendum, et antiphlogisticam methodum adhibendam esse. Sanguinis depletiones universales aut topicae, decocta mucilaginoso, fomenta aut cataplasmata emollientia abdomini adplicata, similiaque enemata, et pro re nata moderatus aquilae albae usus, hanc potissimum vincunt diarrhoeae speciem.
- 5) Denique occurrit emetocatharsis epidemica, endemica, aut sporadica, causis communibus aut localibus, vel diaetae erroribus, refrigerio, animi motibus (irae, terrori, metui) adscribenda. Etsi hae cholerae species mitius incedere soleant, ut et consuetis, individuo statui accommodis remediis domari secus valeant; contingit tamen nunc frequenter, ut, neglectae praecipue, vel incongrue tractatae, in malignum degenerent morbum, a cholera orientali vix distinguendum. Sub hoc rerum situ arduum saepe est diiudicare, utrum morbus a causis memoratis, vel vero ab admissa cholerae pestiferae contagio sit repetendus. Leviores emetocatharses secundum nota et praemissa principia tractandae, graviores vero iisdem impugnandae remediis, quae ratio et experientia in orientali cholera adhibenda suadent.

§ VIII.

Cholera orientalis, per contagium sui generis ad provincias Europeas illata, inque Regnum Hungariae recentius propagata, per varium climatis et tempestatis influxum, perque diversam aeris constitutionem et alias causas diverso mutatur modo, et induit in diversis individuis, prout in omnibus est per contagium provocatis morbis, pro ratione temperamenti, aetatis, et individuae constitutionis, variam formam, variamque indolem. Sistit hinc levem nonnunquam et facilius tollendam aegri-

tudinem, dum alias malignus et rebellis morbus efficacissimis renititur remediis. Ex uno igitur aliove feliciter curato morbi casu nec conveniens medendi ratio valet deduci, nec hoc aut aliud tanquam specificum commendari remedium, ut in curando hoc morbo therapiam rationalem et veram experientiam nos sequi perinde oporteat.

§ IX.

Observatur nonnunquam cholerae orientalis genius plus aut minus inflammatorius, id quod tempore hyemali praecipue, in locis monotosis, in hominibus mediae potissimum aetatis, sanguinei ac irritabilis temperamentum, bene nutritis, aut potui spirituosum pluseulum indulgentibus, saepius conlingit, vigetque dum et quando peculiaris aëris constitutio, quae morbo huic, ut et aliis, pro tempore phlogisticam addat notam. Actuosus iste morbi status ea agnoscitur ratione, ut ceterae inflammationes. Orditur malum potissimum graviore capitis dolore, horrore cum superveniente sicco calore, et siti intensa; adsunt signa congesti sanguinis versus caput aut pectus, vel topicarum encephali, pulmonum, ac viscerum abdominalium inflammationum, cum reliquis cholerae symptomatibus, et desinit morbus, nisi efficacibus impugnetur remediis, phoenomenis, gangraenam huius aut alterius visceris praesagentibus ac comitantibus. In cadaveribus hominum, e cholera inflammatoria demortuorum, meningum aut cerebri, viscerum thoracis vel abdominis phlogoseos aut gangraenae reperiuntur vestigia, quae in aliis cholerae orientalis casibus nequaquam inveniuntur.

In hac cholerae specie venaesectiones et locales sanguinis depletiones omnino conveniunt, dum a nonnullis communiter laudatae, inque statu nervoso et exhausto adhibitae, aegrum perimunt. Iustum autem moderamen in sanguinis depletionibus observetur, est necesse, ne penes aliam eamque largam potissimum, per vomitum et diarrhoeam perperam humorum iacturam, lethalis virium inducatur prostratio.

Conveniunt porro potus emollientes, decoctum hordei, radicis althaeae, salep, cum aliqua acidorum vegetabilium aut mineralium quantitate tepide propinatum. Scopo eo, ut sanguis exteriora versus derivetur et cutanea perspiratio promoveatur, cutis sieco et calefacto panno perfri-canda, sinapismi aut vesicantia applicanda, extremitates fomentis emollientibus, non tamen spirituosis, fovendae. Cavendum autem a talibus, quae sudorem vehementius urgeant, sanguinem exaestuent, expandant, et versus caput aliaque nobiliora organa congerant. Ubi balnea tepida adhibentur hoc in statu, fomenta frigida eodem tempore capiti imponenda. Vertriculo et aliis visceribus abdominalibus in maiorem aegritu-

dinem adductis, cataplasmatibus emollientibus succurrendum. Refrenandis inflammationibus localibus, meninges, cerebrum, pleuram, pulmones, ventriculum, intestina, hepar aut lienem impetentibus, calomel, moderata dosi exhibitum, et pro re nata cum laudano conjunctum, congrue deservit. Phlogosi subacta vomitus, diarrhoea, spasmi ceteraque symptomata, quae forte supererunt, remediis (§ VII.) adnotatis et mox adducendis curanda. Si demum morbus in nervosum abierit statum, ea curandi ratio ineunda, quae huic cholerae speciei conveniens dicetur.

§ X.

Ut observationes, in Regno Hungariae mensibus aestivalibus saltem captae docent, cholera orientalis vere inflammatoria rarius occurrit; eo vero est frequentior ac fere communis illa, quae sub decursu suo characterem prodit nervosum, quin tamen remediorum stimulantium promiscuum et largiorem perferat usum. Advertitur autem generatim, si vehementia spectetur, triplex huius morbi gradus, ut nonnunquam lenior sit, et remediis etiam lenioribus cedat, alias vero vehementius aegrum impetat, efficaciora proinde remedia, citam et adsiduam curam deponat, aut denique tantam praeseferat malignitatem, quae omnem fere conatum ac medendi modum irritum reddat.

Mitior advertitur morbus in hominibus, nulla alia corporis labe adfectis, moderati temperamenti, mediae aetatis, inque id malum minus inclinantibus, et sub finem vigentis epidemiae (§. V. n. 6); cedit praeterea remediis facilius, si eadem mox, ac prima comparent aegritudinis signa, adhibeantur, sique causae excitantes leniores fuerint et reliqua ad aegri salutem conspiraverint adminicula. Vehementius advertitur malum in morbidis, spasmodicis praecipue et aliis nervosis adfectionibus frequenter obnoxiiis, organorum digestivorum et chylopoëticorum labe adfectis; in sensilibus, debilibus, temperamenti atrobiliosi, irritabilis vel torpidi admodum; dum epidemia saeviens in sui est progressu et tunc, ubi morbus per tempus negligitur. Summa demum est morbi vehementia, ubi idem in corpus morbidum, senio confectum, inedia, diarrhoea colliquativa, laboribus, vita lasciva exhaustum, aut pulmonum labe adfectum offendit; ubi graves animi motus, ira, terror, metus, pavor, horror insultui praebent occasionem; in potatoribus praecipue et iis, qui ad apoplexiam dispositi sunt. Nec dubitare licet, deleterii huius mali vehementiam a maiore vel minore evoluti et suscepti contagii malignitate pendere.

§ XI.

Quamvis nervosi systematis functiones, vitam organicam gubernan-

tes, hac in morbi specie primitus ac peculiari modo adfectas esse non dubitemus; morbosus tamen gangliosi systematic status iam hoc, iam illud suae potestati subiectum systema in compassionem adducit, ut certae organorum functiones plus minus laedantur, abnormes reddantur, vel penitus suspendantur, et totus morbosus processus ex iis progredi videatur. Iuvabit nunc praecipuas, quae in cholera indica apud nos occurrunt, differentias ex obtutu pathologico et therapeutico brevibus perstringere.

§ XII.

Etsi morbus perniciosus, anomalus, certa stadia vix exhibens, iam subito aegrum corripuens, iam prodroma quaedam insequens signa, diversis adoriatur symptomatibus, ut hoc vel illud organicum systema eminenter adfectum esse videamus; semper tamen malum e systematis gangliosi centro, e plexu solari (plexu coeliaco, cerebro abdominali) progreditur, ut statui possit, hanc esse primitivam morbi sedem, eque ea dynamicam adfectionem per omnia reliqua vitae orgsnicae systemata et functionum vitalium apparatus propagari. Persentiscit hinc aeger sensum quendam oppressionis, constrictionis et doloris in cordis scrobiculo, quem merito iam ad ventriculum, iam vero ad cor, pulmones, diaphragma aut aliam minus designandam partem refert, prout quippe unum vel aliud organon in vitali sua functione morbosam patitur mutationem, aut spastice saltem contrahitur.

Ob arctissimum, quem nervi praecordiales cum encephalo fovent nexum, cerebrum, et quidem prius dynamice, adficitur, unde mox vertigo, capitis dolor, sensuum obnubilatio exoriuntur. – Ventriculus, cuius nervi cum plexu coeliaco arcte cohaerent, ceteris organis citius potissimum et gravius adficitur, ut cardialgia, nausea, ructus, vomituritio vel et vomitus compareant. – Peculiaris ille consensus, qui ventriculum inter et cutaneum systema viget, functiones istius mox in gravem adducit compassionem; videmus hinc cutem universam spasmo gravi et adsiduo affici, rugosam reddi, et vasorum capillarium actionem penitus fere supprimi, ut externa exhalatio cum thermogenesi suspensa, eadem cutis sicca tangatur et algida. Cohibita exhalatione, serosi humoris secretio in membrana mucosa ventriculi et intesftinorum tanto magis augetur, quanta magis organorum istorum, hepatis et aliorum viscerum abdominalium functiones per morbosum nervorum splanchnicorum statum perturbantur.

§ XIII.

Quemadmodum nunc adducta phaenomena morbosa, ex uno eo-

demque fonte, e cerebro abdominali videlicet promanantia, prima potissimum et praecipua sunt cholerae orientalis symptomata, ut tunc saltem desint, ubi nimia morbi vis altiores statim petit, sphaeras, inferiores velut transiliendo; ita in adornanda therapia eminentem sibi vendicant attentionem, ut communi experientia confirmatum sit, omnem mali perniciosi felicem curam versari in eo: ut morbus in memoratis vitae vegetativae organis exstinguatur, eiusque uberiores progressus in organa vitalia (circuitus sanguinis respirationis, systema nervaeum universum) praepe-diatur. Ut vero hunc adsequarum scopum, ante omnia ad causas excita-tes advertamus, est necesse.

Quamvis contagium susceptum praecipuum constituat in cholera orientali efficiens, in plurimis tamen eius morbi casibus alia quaedam potentia nocens detegitur (§ IV. n. 4), quae impetenti aut latenti in organismo fomiti maiorem addat vim, ut perturbato sanitatis statu potestate augeatur, et vix evolutae aegritudini suum imprimat characterem. Oritur hinc prima indicatio: causam excitantem, remove, et, quantum saltem licuerit, eius sufferre effectum. Recentius provocata aegritudine protinus sublata, imminens una praecavetur orientalis lues, et tolluntur praesentia iam eius symptomata, fomite pestifero inermi reddito ac penitus eliminato. Videmus hinc morbum eundem, post commissum diaetae errorem aut corporis refrigerium exortum, mox nonnunquam tolli per remedia in causam excitantem directa: dum praesentes in tubo alimentario sordes evehuntur, aut suppressa restituitur perspiratio; dum hominibus, inedia, fatigio enervatis, nutrimento bono, succurritur, et restaurans conceditur quies; dum plethoricis, vel sanguinis congestione in caput, pectus, abdomen laborantibus, cruor adimitur; dum nervi quoquo modo commoti sedantur; verbo si aegritudini se se insinuanti, habito respectu individuae constitutionis et causarum excitantium, congruis occurritur remediis.

Praecipuae autem indicationes, quas ratio in curanda orientali cholera suggerit, et remedia, quae experientia, in Regno Hungariae adusque capta, plurimum commendat, ad sequentia facile reducuntur capita.

§ XIV.

Ubi gangiosi systematis adfectio ad praecordia adhuc restringitur et pauciora tantum adsunt symptomata prodroma, remediis convenientibus illico adhibitis, malum suppressi persaepe potest. Praecordiorum molestus sensus, tanquam primitivum potissimum cholerae perniciosae phaenomenon, multoties suffertur, unaque ulterior praecavetur morbi evolutio, dum nervorum adfectio fomentis aromaticis, siccis et calidis,

potu theato aromatico, parvis remediorum nervinorum dosibus, uti sunt: castoreum, spiritus cornu cervi succinatus, moschus, camphora pulvis Doweri, calor lecti, eonsopitur. Nihil autem morbosam plexus gastrici adfectionem cum reliquis, per consensum provocatis symptomatibus, tollit citius, quam sinapismus autvesicans epigatrio impostum. Sitis admodum saepe urgens infusis subaromaticis, decoctis parumper mucilaginosi, tepidiuscule haustis, sedanda. Omnis autem potus frigidus, in quocunque demum cholerae stadio, tanguam summe nocivus, strenue prohibendus.

§ XV.

Ventriculo in compassionem adducto, cardialgia, nausea, ructibus, vomituritione aut vomitu praesentibus, primum omnium advertendum, utrum saburra adsit biliosa, mucosa vel ingestorum, quo in, casu vomitus per aquam tepidam vel parvas ipecacuanhae doses caute promovendus. Docet vero experientia, tartarum emeticum, absente etiam diarrhoea, raro aut nunquam in hoc morbo inque regnante nunc morborum constitutione esse adhibendum, siquidem sale hoc medio colliquativum ventris profluvium, vix sistendum, facile provocetur. Nullo autem praesente, emesis indicante signo, aut vomitu spontaneo nimio, hic potius consopendus est. Praeter revellentia, in epigastrium et universam corporis superficiem agentia, potio Riveri, parvae doses laudani cum ipecacuanha deserviunt optime. Commendantur praeterea fomenta aromatica et vinosa, spirituosae infrictiones, imprimis vero sinapismi, regioni ventriculi applicandi.

§ XVI.

Morbosa intestinorum adfectio maiorem fere exigit attentionem et curam quam ventriculi, siquidem et levis diarrhoea subito saepe in colliquativum degeneret ventris profluvium, quo aeger momento citius omnibus spoliatur viribus, inque lethalem deiicitur paralysin. Ubi cholera cum diarrhoea occipiens post admissum refrigerium exoritur, ubi tormina simul adsunt cum abdomine attactu dolente, rheumaticus et subinflammatorius status (§ VII. n. 3, 4) venit in suspicionem, stimulantium vetans usum, emollientia potius et lenientia deposcens. Hoc scopo decoctum radice althaeae, salep, solutio gummi arabici cum aliquot guttulis acidi sulphurici diluti porrigendum; cataplasmata emollientia abdomini imponenda; enemata mucilaginosa cum oleo blando applicanda. Tenemus fors praesens vaporibus calidis, ano admissis, relevandus.

Largior autem serosa diarrhoea, qua ingens saepe aquosi, inodori, dum et quando loturae carnis similis, aut muco remisti, humoris quanti-

tas intra paucum tempus egeritur; haec inquam diarrhoea tanto efficacioribus mox impugnanda est remediis, quanto maius adfert vitae periculum, quantoque difficilius subinde sistitur. Iuvant vero hic vel maxime ea, quae perspirationem externam promovent. Interne opium cum ipecacuanha, parvis, individuo statui admensuratis dosibus, et frequenter in decocto radicis salep exhibitum, princeps constituit remedium. Conveniunt praeterea potus theati, infusum menthae, melissae, florum chamomillae vulgarium, calide hausti, et suadetur hoc scopo saturatum baccarum iuniperi decoctum. Pro potu ordinario exhibetur decoctum oryzae tostae aut panis bis cocti, vel tenuis radicis salep decoctio, quibus pro re nata aliquid de vino generoso, rubro praecipue, addi potest. Sic et iura carniū tenuia, pullorum praecipue, a Sydenhamo iam laudata, addito pauxillo aromatis, florum macis, nucis moschatae, scopo desiderato respondent. Abdomini spiritus aromaticus cum camphorato et laudatio calido infricandus, postmodum vero unguenulum aromaticum (§ VII. n. 3) imponendum.

Diarrhoea necdum silente, in cutem fortius agendum, et memoratis remediis extractum radicis colombo, ratanhiae, vel infusum radicis arnicae, angelicae addenda. Laudatur praeterea in tali casu, ubi tamen omnis abest vomitus, nucis vomicae extractum, opium item cum magnesia usta vel creta exhibitum. Indicantur autem praecipue enemata parva, ex infuso florum chamomillae, vel e iure carniū insulso, cum amylo, vitello ovi parata, additis aliquot tincturae laudani guttulis, omni altera aut tertia hora applicanda. Sinapismi denique toti abdomini impositi, magnam persaepe in diarrhoea pertinace praestant utilitatem.

§ XVII.

Prout omnis ventriculi et nervorum abdominalium morbosa adfectio systema cutaneum mox in compassionem adducit, ita in omni cholerae orientalis casu idem systema protinus gravem patitur mutationem (§ XII.), ut turgor vitalis illico minuatur, oculi in orbitam retrahantur, circulo livido cingantur, facies collabatur, serius vero extremitates livescant, caerulescant. Sub hoc autem statu omnia cutis numera, exhalatio, inhalatio, respiratorius processus et cum his coniuncta thermogenesis, perturbantur, minuuntur ac tandem penitus cohibentur. Si vero functionum istarum spectetur in oeconomia animali dignitas et relatio, in qua eaedem cum aliis constituuntur vitae muneribus, suapte patet: morbosum cutanei systematic statum peculiarem et solertissimam exigere in lue indica curam, quod quidem et ipsa satis confirmat frequens experientia.

Nervis enim cutaneis et vasis sanguiferis morbose adfectis inque muneribus suis alienatis, relatio, quae inter musculos voluntarios et nervos eorum obtinet, perturbatur, unde spasmi mox comparent aegrotum excruciantes, et quidem prius in digitis pedum, a circuitu centro remotiorum. Serius demum, ubi sanguinis meatui iam maiora ponuntur impedimenta, morbosae musculorum contractions per totum pedem, per suras et crura, imo per superiores etiam extremitates propagantur; nec rarum plane est, ut graves totius corporis convulsiones, trismus maxillae, quin et tetanus superveniant. Tandem spasmus tonicus diaphragma occupat, quo aeger penes summum dolorem et anxietatem suffocationis periculo proximus redditur.

Graviores vero sunt sequelae, e retenta cutis perspiratione oriundae. Cohibita enim externa exhalatione, secretio in mucosa intestinorum tunica intenditur, et degenerat mox in diarrhoeam colliquativam (§. XVI), qua sanguis, sero suo privatus, spissatur inque motu suo impeditur. Concurrent itaque his positis causae plures, lethalem virium prosirationem intra breve tempus adducentes.

His accedit, quod cohibito in cutaneo systemate sanguinis meatu, humor vitalis ad interiores partes, caput, pectus abdomen, cum maiore vitae periculo congeratur. Depravantur denique sanguinis conditiones per suppressum, qui in cutaneo systemate obtinet, respiratorium processum, perque id, quod exorbitante in tubo intestinali serosa secretionem aliae secretionem, quibus cruor in conveniente mistione conservatur, arescant, quo quidem praecipue suspensa urinae secretio est referenda. Confirmantur haec cadaverum quoque sectionibus. Etenim in omnibus fere, e cholera indica demortuorum corporibus, vasa meningum et cerebri, pulmonum, ventriculi, intestinorum, hepatis ac lienis sanguine atro turgent; non raro serum sanguinolentum in ventriculis et basi cerebri effusum reperitur; cor, vasa maiora, venae portarum systema praecipue, sanguine nigro coagulato repleta, et vesica urinaria vacua et contracta reperiuntur.

Dum igitur prius dicta intra paucas saepe horas cum maximo aegrotorum discrimine contingere videmus, gravissima nos urget indicatio: ut spasmus cutaneum, quo fieri potest, citius resolvamus, suppressam exhalationem et respirationem cum thermogenesi revocemus.

Quod pharmaca concernit hunc in scopum interne exhibenda, praeter ea, quae (§. XV, §. XVI) adducta sunt vix alia requiruntur, nisi largior theatorum calidorum usus. Externa autem remedia peculiarem isthuc sibi vendicant praerogativam, ut his solis cum potu calido coniunctis,

magnum aegrotorum, cholera orientali adfectorum numerum, salvatum fuisse sciamus.

Princeps remedium isthic constituit calor externus, quo deficienti in partibus externis animali calori, nervorum cutaneorum adfectioni, vasculorum exhalantium spasticae contractioni et suppressis cutanei systematis functionibus optime succurritur, morbi progressus efficacius cohibetur, et praesentia consopiuntur symptomata. Eum in finem aeger protinus lecto, praevie calefacto, imponendus et corpore toto, capite excepto et altius collocato, bene contegendus. Propinatis nunc maioribus potus theati bene calidi portionibus, adstantes membra gelida, pectus et abdomen pannis calefactis et siccis vel setaceis, usque dum calor et turgor cutis redierint, sub tegminibus fortius et adsidue perfricent est necessum, corpore universo medio tempore bene calefacto vini aceto caute abluto, mox absterso et iterum crebrius perfricato. Eodem tempore amphorae, fervida aqua, aut sacci, arena aut cincribus calidis repleti, vel tegulae calefactae pedibus supponuntur, extremitates pannis calidis involvuntur, thorace et abdomine pari modo calidis pannis contactis.

Calore redeunto et cute molli ac humidula reddita, aegroto, somnolento potissimum, quies conceditur; solerter tamen advertendum, an frigus partium non redeat, anve cutis rursus fors stricta et arida reddatur. Hoc in casu, prout tunc, ubi extremitatum spasmi cum doloribus revertuntur, frictiones largiores repetendae, et aceto, quo corpus abluitur, vinum crematum aut spiritus camphoratus addendus.

In pertinaciore cutis spasmo balnea calida aromatica, aceto vini remista suadentur. Balneis efficacior est vaporatio, quem in finem aeger ad perforatam collocatur sedem, totoque corpore, capite excepto, linteis aut centonibus probe involvitur; tum lapidibus aut tegulis, uberius calefactis et intra aegroti pedes positus, acetum vini per vices adfunditur, vaporatione tamdiu repetita ac continuata, donec corpus, pedes praecipue et manus, calorem recuperaverint, sudorem manare coeperint. Largus praeterea sudor mox provocari potest, dum aeger balneario vasi insidens, linteis collum usque ita cingitur, ut succensi spiritus vini, intra pedes eius collocati, vapores prlabi non possint. Operatio haec tamdiu continuanda, quamdiu saltem aeger sufferre potest; tum sudore madens caute ad lectum calefactum reponendus.

Fere iam evanidam systematis cutanci vitalitatem stimulantia efficaciora, corporis superficiei, extremitatibus praecipue, pectori et ventri in-fricata, saepe revocant, ut his et animantis calor vi conclamati iam aegri nonnunquam salventur. Spiritus aromaticus cum camphorato, eum-

que ammonia pura et aliqua tincturae cantharidum parte, huic scopo respondent maxime. Suadent alii hoc fine tincturam radices angelicae compositam cum ammonia, dum alii spiritum camphoratum vel terebinthinae etiam praeferunt; ab aliis laudatur tinctura ex alcohole et aceto vini cum camphora, farina seminum sinapi, pipere, allio et cantharidibus parata, dum nonnulli tincturae capsici annui peculiarem tribuunt virtutem. – Nec desunt hoc tempore agyrtae, medicastri, vetulae, uncturas varias et diversa arcana impudico modo venundantes, prout multi remedia obvia, plus aut minus efficacia, tanquam universalem adversus o-rientalem luem medicinam, per orbem divulgant.

Praeter infrictiones spirituosas in designato cutis statu sinapismi acrioris aut vesicantia, diverse corporis partibus applicanda, quae tamen revertente vitali turgore mox removenda sunt. Spasmos et dolores lancinantes extremitatum oleosae inunctiones, linimentum volatile cum camphora et laudano, citius fere tollunt quam spirituosas.

Cum denique sub operationibus, quibus aegrotorum corpus colore externo foveatur, periculosae sanguinis congestiones in caput et pectus oriri facile possint, initio leniores saltem caloris gradus adhibendi, nec ultra, quam necessarium fuerit, eiusmodi operationes continuandae. In plethoricis sanguinis depletio iusto tempore et mensura conveniente facienda, advertendo tamen, ne humor vitalis sine manifesta necessitate cum summo aegroti discrimine profundatur. Ubi demum aliqua cruoris congestio in encephalo observata fuerit, fomenta frigida capiti imponenda, eritque hirudinum usus, suo nunc loco.

§ XVIII.

Aliam autem exhibet cholera orientalis formam, estque morbus longe gravior tunc, ubi idem vel primo impetu statim, vel suo in progressu vitalia circuitus sanguinis et respirationis organa in maiorem adduxerit compassionem. Qua autem ratione sanguinis circuitus in hoc morbo perturbari, et vitalis humor depravari possit, exiis, quae (§ XVII) attacta sunt, satis iam patet. Videmus hinc, sanguinis motum et qualitates mox a normali deflectere statu, ubi aegritudo neglecta, aut incongrue tractata, ad altiorem provehitur gradum.

Contingit praeterea non raro, ut morbus, praesentibus peculiaribus adminiculis (§ X), organismum humanum maiore protinus impetat vehementia, et prima statim periodo graves adferat in circuitu perturbationes, unaque vitalem humorem in suis pervertat qualitatibus. Redditur hinc articularum pulsus languidus, tardus, mollis et irregularis, et dispareret mox penitus, in extremitatibus praecipue et tunc, ubi aeger vomitu

vel spasmis corripitur, quibus remittentibus per vices micare rursus inchoat, donec, nunquam amplius rediturus, ex integro evanescat, vita tamen per plures nonnunquam horas adhuc superstite. Eodem tempore cor sanguine oppletur, ut inordinate pulset, aegrotus vero penes maiorem anxietatem peculiare undulationes in pectore se percipere innotuit. Motu sanguinis ultra cohibito, eoque humore in spissam, nigram et picream materiem converso, ut e vena aperta fluere vix amplius possit, penes deficientem magis atque magis oxydationis processum, cyanosis in extremitatibus et labiis oris primum, ac tandem in facie tota inque corpora universo oritur. Remittunt nunc potissimum vomitus et alvi evacuationes, cessat urinae et aliorum humorum secretio, sequuntur convulsionem ac tandem, praegressis variis phaenomenis, mors, aegro plurimum usque ultimum vitae momentum sibi conscio.

Ubi status iste e grovius adfecto systemate cutaneo, vel congesto interiora versus sanguine ortum ducit, venacsectio, si cetera suadent adiuncta, instituendum, qua praemissa superius exposita curandi methodus (§ XVII) omni cum solertia et assiduitate, quin salutis spes praemature deponatur, adhibenda. – Dum autem haec cholerae forma aegrum subito corripit, ut idem velut syncoptice concidat, causa in eo quaerenda erit, quod plexus coeliacus adfectio (§ XII) ad nervos cardiacos, vel simul ad pulmonales et diaphragmaticos propagata, cordis et pulmonum actionem uberius cohibeat. Hoc in casu aegrotus momento citius expallescit, spoliatur viribus, coerulescit demum, angitur summo opere, et nullis fere aliis, cholerae orientali secus propriis, praesentibus symptomatibus, intra paucum tempus exstinguitur, nisi forte efficacioribus et protinus adhibitis remediis levamen recipiat.

Malo hoc a corde progrediente, seu spasmus adsit in hoc organo, seu paralyticum plane sit, sanguis stagnare illico incipit. In casu priore cor contractum et pulmones sanguine repleti, horumque vasa arteriosa velut arte iniecta, et venae atro sanguine turgentes a morte inveniuntur; in paralyti vero cor utrumque dilatatum et flaccidum, sanguine plenum, et pulmones collapsi reperiuntur. Respiratorio processu tali ratione suspensus, tota cruoris massa venosam induit naturam, et sua privatur vitalitate, ut nec organa vitalia concitare amplius, nec ipsa promoveri in circulum valeat. Pulmonibus aut diaphragmate spasmo impetitis aut paralyti plane adfectis, latex vitalis in dextro corde cumulat, et sequuntur ea, quae suffocationi sunt propria.

Morboso hoc statu per spasticam cordis, pulmonum aut diaphragmatis adfectionem provocato, sanguine necdum stagnante, et qualitati-

bus suis nimium haud mutato, nec in nobiliore quodam organo uberius congesto, adhibitis illico nervinis: moscho, castoreo, laudano, spiritu cornu cervi succinato, floribus zinci, belladonna, sinapismis acrioribus, aegroto nonnunquam fausto cum eventu succurritur. Maiores tamen sanguinis in organa vitalia congestiones venaesectionem dum et quando deponunt, mox instituendam; serius enim incassum tentatur sanguinis, missio. Paralyticus vero cordis, pulmonum aut diaphragmatis status, vel apoplexia, per effusum in encephalo sanguinem excitata, indole sua nullam amplius admittunt medelam.

§ XIX.

Denique est cholera orientalis forma, nervosa strictiore sensu dicenda, ubi morbi vis gangliosum systema eminenter occupat adeo, ut omnes vitae organicae functiones simul et semel maiorem patiantur aegritudinem, vel et penitus fere suspendantur. Gravissima haec cholerae species in hysterics, hypochondriacis, venere, mentin aut corporis labore, vel inedia exhaustis, diuturno moerore aliave animi aegritudine laborantibus, frequentius evolvitur, et invadit nonnunquam corpore et animo debiles subito, ubi nimio vigentis mali percelluntur metu ac horrore, ut tunc dici fere possit, morbum per contagium psychicum excitatum fuisse.

Funestus iste status sequentibus praecipue sese manifestat phoenomenis: comparet malum cum subita virium prostratione; collabitur facies unaque expallescit; oculi splendore deperdito redduntur immobiles, suoque aspectu summum quendam dolorem, desperationem expriment; obnubilantur sensus; vox summe debilis, et lingua frigida vix aliqua gaudet mobilitate; respiratio rara, debilis vel laboriosa; arteriarum pulsus vix percipiendus, inordinatus, intermittens vel nullus plane; cutis marmorei frigoris (in paucis casibus calida) frigido et viscido sudore inundata, pallida prius, mox vero in extremitatibus, ac demum per totum corpus livescens; comparent subsultus tendinum, convulsiones, nonnunquam tetanus, aut trismus maxillae cum ore spumante. Penes haec symptomata conscientia persistit in aegro eoque, donec prostratio systematis nervosi ad cerebrum usque propagata fuerit, quod quidem saepe ultimo primum contingit vitae momento.

Rara quidem prostant aegrotorum hoc in morbi statu cum alquo successu curatorum exempla. Contingere tamen potest, ut adductorum et plurium aliorum symptomatum series a spastica, et velut asphyctica gangliosi systematic adfectione proveniat, potentioribus nervinis, interne et extus adhibitis, quadantenus relevanda. In plurimis tamen casibus

paralysis universalis mox insequitur, vel moriuntur aegri similes subito ex apoplexia nervosa, quam abdominalem aut cholericam merito dixeris.

§ XX.

Praetermissis diversis formae varietatibus, quibus cholera orientalis ludere suevit, tanquam minus essentialibus, memorari adhuc debet, morbum eundem, qui febre in genere destituitur, febribus vel continuis vel intermittentibus nonnunquam coniungi ita, ut febriles motus vel praecedant, vel cum cholerae symptomatibus simul compareant, aut denique sub huius decursu primum evolvantur. Ubi cholera febrim comitatur, ista tanquam morbus principalis, secundum indolem suam tractanda, et cholerae phaenomena, ut febris symptomata consideranda ac curanda veniunt.

Quae febribus accedit cholera, periculum auget, utet solertissimam deposcat, circumstantiis accommodam curam. Phthisi, hydropi, epilepsiae, maniac et aliis chronicis morbis sese adsocians cholera perniciose potissimum est, et adducit penes eiusmodi corporis labem semper fere et breve intra tempus mortem haud evitabilem. Nec feminae gravidae ab eo malo immunes sunt, quinimo, ut facile intelligitur, rapidum in iis sumit, periculo plenum, decursum. Funestissima autem est cholera orientalis, quae puerperas invadit.

§ XXI.

Quod denique curam concernit hominum, e cholera orientali convalescentium, ea secundum circumstantias, in singulo individuo praesentes, instituenda est. Sunt quidem nonnulli, qui minorem morbi gradum perpassi, post aliquot dies sibi restituti esse videantur; magna tamen et in his in morbum recidivum est oportunitas, ut et facilius contaminari rursus possint. Ex eo igitur diaeta conveniens convalescentibus longius adhuc et stricte observanda, causae quaevis morbiferae, refrigerium praecipue et vehementiores animi motus, sollicite iis evitandi, et oportet de eo prospicere, ut e malo nunc evadentes ab aegrotis mox separentur, ad loca munda, sicca, aëre salubri praedita, transferantur, nutrimento bono provideantur. Viribus ventriculi et corporis adhuc languentibus, amaricantia, cortex peruvianus, moderatus vini usus suadentur. Alvo obstipa enemata, rheum conducunt; eavendum autem a fortioribus drasticis aut salinis, quae facile pertinacem revocant diarrhoeam, qua praesente illico ad remedia priora (§ XVI) recurrendum. Spasmis hic aut ibi sese insinuantibus, nervinorum fiat usus. Cutis demum diligenter fovenda, vino calido dum et quando abluenda.

Contingit praeterea saepius, quemadmodum nunc cernimus, ut lues orientalis in febres typhosas vel intermittentes, in hydropem vel alium morbum chronicum abeat; ut post maiores sanguinis in caput, pectus vel abdomen congestiones encephalitis, meningitis, pleuritis, peripneumonia, gastritis, enteritis, hepatitis, peritonitis evolvantur, vel et hemiplegiae superveniant, quae omnia secundum constabilia therapiae praecepta veramque experientiam tractanda veniunt.

BIATZOVSKY Joannes

Instructio quood media praepedi-
denti et curandi morbi cholera

Tyrnavia

t. Joannis Babt. Jelínek
1831.

Príloha 3 Obálka publikácie *Instructio [...]* stoličného lekára Nitrianskej župy Jána Biacovského, pojednávajúca o dobovej liečbe cholery počas epidémie v roku 1831³⁵⁵

³⁵⁵ BIATZOVSKY, Joannes: *Instructio quood media praepedienti et curandi morbi cholera*. Tyrnaviae 1831. 8 s.

BIATZOVSKY Joannes
Instructio quood media praepedienti et curandi morbi cholera
Tyrnavia
t. Joannis Babt. Jelinek 1831³⁵⁶

Cum grassanti nunc morbo Epidemico illi facillime corripiantur, qui se refrigerant, et in esu, et potuimmoderati sunt, hinc sufficienter commendari nequit, ut quivis se calide vestiat, in esu et potu non excedat, et itinerantes cumprimis sine vestibus hybernis, se itineri non accingant.

Quamprimum aliquis dolores, aut Vertiginem Capitis, aut presuram in Stomacho sentit, illico scrupulum pulveris Radicis Ipecacuanhae, qui in omni Pharmacia per me determinata dosi praescriptus sub nomine pulveris Vomitorii habetur, pro vomitu summat superbibendo aquam tepidam, in defectu Ipecacuanhae, aquam tepidam eoque bibat, donec vomuerit, et decumbat. – Siquidem sudor in hoc morbo summe necessarius sit, se bene contegat, et ab omni refrigeratione caveat, ad Pedes autem Tegula calida aut Amphora lapidea aqua fervida repleta applicetur, abdomini vero sive arena in saculo, sive paleae foeni, aut alia fomenta calida apponantur, si quem Vomitus aut laxa corripit, Theam Chamomillae, vel Menthae aut flores Sambuci, vel qualemcumque Theam bibat, se in lecto calide tegat, lac calidum in defectu aliorum necessariorum medicamentorum, prout a Vacca emulsum est, bibat; quod tam vomitum, quam laxam saepius stitit, quod si autem id haberi non possit, aut Vomitus abinde non cessaret, tunc vel ex Mentha, vel Melissa, aut Chamomilla infusum factum aegro in quantitate medii poculi comunis calide, ad quod uno circiter Cochleari Caffeano ex Spiritu Vini Camphorato infunditur, porrigatur, Theam dein in parva quantitate saepius bibendo, in defectu autem Theati eandem quantitatem Spiritus Vini Camphorati in calida aqua medii poculi aeger ebibat, et aeger bene tegatur, ut ad Sudorem deveniat, exortis autem spasms, aut si aliquem de repente concidere contingat, in pedibus et manibus frictiones cum aceto, et allio longiori tempore continuative, una cum praedictis fomentis, ad abdomen adhibeantur, si in regione cordis Dolores sentiat, tunc radix armoraciae (nasturtium) rasa cum

³⁵⁶ **Príloha 4** Prepis publikácie *Instructio [...]* stoličného lekára Nitrianskej župy Jána Biacovského. Prepis publikácie uverejňujeme v plnom znení, bez jazykových a štylistických úprav. Publikácia je uložená v Slovenskej národnej knižnici – Archíve literatúry a umenia v Martine, vo fonde Historických tlačí pod katalogizačným číslom K 2478 (A. L.).

allio contusa mixta in locum vesicantis applicetur, si urinae retentio adsit seu difficultas urinam mittendi, tunc vel capita papaveris contusa, vel folia recentia canabum, vel folia Hyosciami (Blen) aqua fervida parumper perfusa ad regionem pubis, seu supra genitalia applicentur, quod si his omnibus adhibitis spasmi non cessarent, et aeger ad sudorem perducere non posset, tunc omni media hora pulvis camphoratus cum opio, qui in omni Pharmacia per me praescriptus in determinata dosi exstat, ex Cochleari Theati vel aquae aegro porrigatur, quod si ad primum vel secundum pulverem aeger ad sudorem deveniret, tunc bene tectus nec pedem, nec manum, sed nec digitum exponat, sed toto tempore et Caput mitra tectum maneat, permittatur aeger in quiete, et post 3, quatuorve horas sudore prolicito aegro tegumenta sensim immuantur, ne per longius protractura Sudorem valde debilitetur. - Si quis Diarrhaea aut Disenteria laboraret, eidem ex pulveribus Doveri per me in Pharmaciis Dosi jam praescripta, omni secunda hora una Dosis ex Cochleari Theati Menthae usque quo Diarrhaea non mitigetur, sum-menda porrigatur. - Quemadmodum toto decursu morbi; ita et post sudorem nullus frigidus potus aegro admittatur, sed Decoctum Hordei tepide bibat, quod si esuriret aeger, praeter Jusculum bubulinum per dies duas eidem alter Cibus non detur, usque quo fame prematur; - superato feliciter morbo aeger bene vestitus incedat, ne refrigerium patiat, et a frigido potu per aliquot Dies sibi caveat.

Quod si vero omnibus his adhibitis aeger ad sudorem deduci non possit, tunc accipiatur Vas 4 vel 5 urnarum fundo utroque prius excusso, et aeger ad selulam, vel ad tegulas calidas pro sessione applicitas collocetur, infra eius pedes, aut asserculus, vel quod melius est Tegulae calidae ponantur, et tunc Vas absque utroque fundo super aegrum ita adaptari debet, ut Caput extra Vas aeger habeat, cooperitur superius Vas sive linteo, sive gausapi, ita ut saltem Caput liberum sit, et tunc accipitur Spiritus Vini, et adhuc melius, si sit Spiritus Vini Camphoratus, et accensus, elevato tantisper ab infra Vase ut intra pedes aegri sedentis poni possit, et tunc aeger certe intra unum alterumve minutum ad sudorem devenit, obtento sudore aeger in eodem linteo, aut gausapi, quo coopertus fuerat, involutus ad lectum deponitur, porrecto eidem Theato, et bene tectus in Sudore per 3 usque 4 horas detineatur. -

Si demum attacta quoad procurandum sudorem Methodus praticari non posset, tunc juxta Methodum Domini Parochi Tisza-Babolnensis Morvay : sedeat nempe aeger inter duas sedes, et Herbae Aromaticae aut paleae foeni imponantur in majori olla bulienti aquae vel scafeo, et

suponatur intra pedes sedentis et gausapi vel Centone bene cooperti aegri, usque quo ad sudorem aeger deveniat, et tunc ad lectum bene coopertus aeger deponatur, observandis superius commendatis.

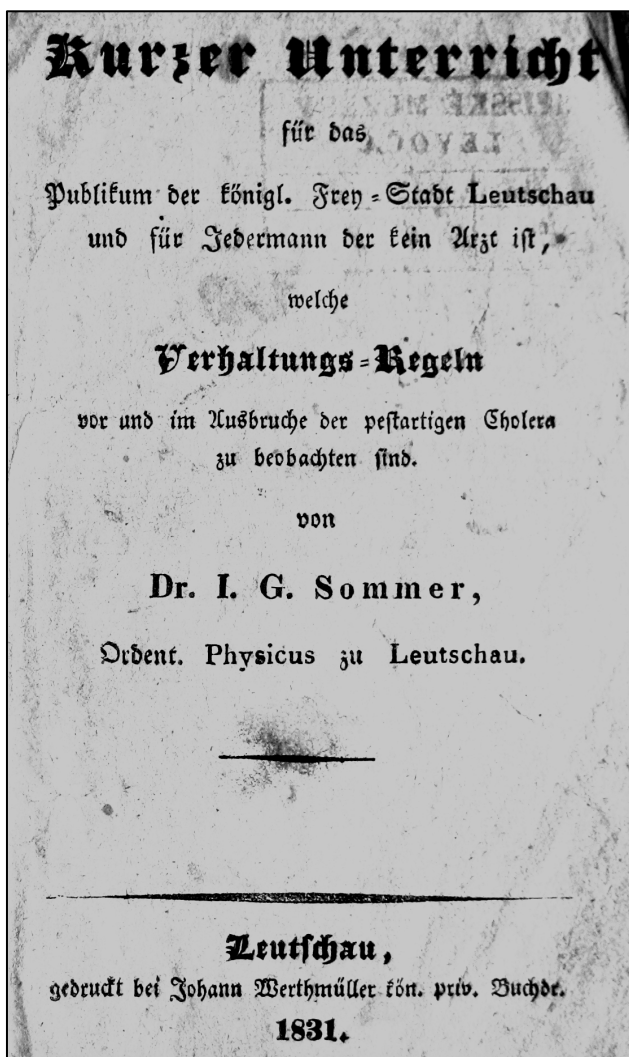
Et quia numerus medentium a ratione Nri Possessionum et populationis Comitatus huius eset multum exiguus, ex co Instructionem hanc una cum remediis necessariis ad Dominos Terrestres, Curatores Animarum, Officiales Dominales et Primores Possessionum, cum requisitione afflictæ humanitati subveniendi inviandam demisse propono; eo etiam a fortiori, siquidem Methodo hac, in ipsa Civitate Nitriensi ex 669 aegrotis 620 curati extiterant, et nonnisi 49 iique ob neglectum attactarum Cautelarum fatis cesserant.

Joannes Biatzovszky m. p.

1. Comitatus Nitriensis Ord. Physicus.

Tyrnaviae,

Typis Joannis Bapt. Jelinek, 1831.

Príloha 5 Obálka publikácie *Kurzer Unterricht* [...] lekára kráľovského mesta Levoča Dr. I. G. Sommera, pojednávajúca o dobovej liečbe cholery počas epidémie v roku 1831³⁵⁷

³⁵⁷ SOMMER, I. G.: *Kurzer Unterricht für das Publikum der königl. Frey-Stadt Leutschau und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten sind.* Leutschau 1831. 16 s.

**Kurzer Unterricht für das Publikum der königl. Fery-Stadt Leutschau
und für Jedermann der kein Arzt ist, welche Verhaltens-Regeln vor
und im Ausbruche der pestartigen Cholera zu beobachten sind. Von
Dr. I. G. Sommer, Ordent. Physicus zu Leutschau.
Leutschau,
gedruckt bei Johann Werthmüller k. k. priv. Buchdrucker 1831³⁵⁸**

Diese Schrift zerfällt um ihren Zweck zu erfüllen:

I. Kurzer Begriff der Krankheit.

II. Vorbeugungsmittel.

III. Mittel, welche bey dem Anfälle der Brechrühr sogleich anzuwenden
sind.

I. Kurzer Begriff der Krankheit

§1

Die morgenländische Brechrühr (*Cholera orientalis*) ist eine pestartige Krankheit, die sich schnell verbreitet, und die meisten Kranken besonders bey Mangel an zweckmäßiger gleich angewendeter ärztlicher Hülfe tödtet; welche in Ostindien 1817, wo sie einheimisch ist, ausbrach, und eine große Menge von Menschen hinwegraffte. Anno 1824 verließ sie ihr Vaterland und wanderte durch die asiatischen Provinzen nach Rußland. Vor Kurzem aber wurde sie nach Pohlen und Galizien übertragen; jeßt äußert sie sich in mehreren. Gespanschaften des Königreichs Ungarn.

§2

Die pestartige Cholera ist von der unsrigen Brechrühr, die bisweilen bey uns durch plößliche Verkühlung, durch den Genuß schädlicher Speisen und Getränke hervorgerufen wird, gänzlich verschieden. Die morgenländische Brechrühr ist eine Krankheit eigener Art, die sich in unsern Ländern von sich selbst nie entwickelt, sondern ihr Ansteckungsstoff von Morgenlande durch Menschen oder Thiere, durch Kleidungsstücke oder Waaren, so wie die orientalische Pest zu uns eingeschleppt wird. Es liegt aber zu unserem Troste allerdings in unserer Macht, diese furchtbare pestartige Krankheit nicht nur aufzuhalten,

³⁵⁸ **Príloha 6** Prepis publikácie *Kurzer Unterricht [...]* lekára kráľovského mesta Levoča Dr. I. G. Sommera. Prepis publikácie uverejňujeme v plnom znení, bez jazykových a stylistických úprav. Publikácia je uložená v Slovenskom národnom múzeu – Spišskom múzeu v Levoči, vo fonde Starých tlačí, pod evidenčným číslom 2110 (A. L.).

sondern auch dieselbe zu vermindern und zu heilen. So wird die Cholera, wo sie durch günstige Umstände, durch sorgfältige Reinlichkeit des Körpers, durch frische, reine Luft, durch zweckmässige Pflege der Kranken minder ansteckend, auch heilend, ihr Character wird der Rottenruhr, des Nervensieders ac. ähnlich. Im entgegengesetzten Falle aber, wo die Hungersnoth, schwüle, feuchte, unreine Luft, und andere ungünstige äußere Einflüsse die Menschheit drücken, oder wo die Krankheit nicht geachtet und vernachlässiget wird, so gelangt die morgenländische Brechruhr zu einer höheren Stufe von Bösartigkeit, daß beynahe keine Menschen verschont, und kraftvolle, junge und gesunde Menschen eben so hinwegrafft, wie entkräftete, kränkliche Personen und herabgesunkene Greise.

§3

Der Ansteckungsstoff der pestartigen Brechruhr ist mehr für als flüchtig, welcher sich den Menschen und Thieren, Kleidungsstücken, Waaren und anderen Gegenständen anhängt, selbe gleichsam durchdringt, und den Menschen in sofern sie eine Anlage (Disposition) dazu haben eine ähnliche Krankheit hervorbringt. Durch diesen Stoff wurde die ostindische Cholera weit und breit gegen alle Richtungen der Welt mittelst wandernden Menschen und allerley Waaren verbreitet. Der flüchtige Theil dieses Ansteckungsstoffes wird durch die reine freye Lucht zerstört und unschädlich gemacht. Es ist also ganz irrig zu glauben, daß diese Krankheit könne durch die Luft, oder durch ein Fluß-Wasser in entfernte Gegenden übertragen werden. Ganz anders verhält es sich mit dem Ansteckungsstoffe, wo dieser in engere Räume eingesperrter Lucht aufgenommen wird, (z. B. Wenn in einem kleinen Hause viele Cholera-Kranke liegen, nicht gepflegt und unrein gehalten werden,) dazumahl kann dieser Ansteckungsstoff mittelst der Luft nicht nur im selben Hause, sondern auch außer dem auf eine kleine Entfernung den Menschen mitgetheilt werden.

II. Vorbeugungsmittel

§4

Unter allen Schußmitteln gegen diese Krankheit steht die Seelenruhe oben an. Man hüthe sich von unnöthiger Angst und Furcht, vor dieser Krankheit. Jene die sich dieser Krankheit wegen so sehr beängstigen, mögen bedenken, daß man ihr bey genauer Befolgung vorgeschriebener Regeln und bey gewissenhafter Nachachtung der polizeylichen Anord-

nungen um so gewisser ausweichen kann, je mehr man sein Gemüth erheitert und beruhigt; daß diese Krankheit bey zweckmässiger Hülfe allerdings heilbar ist, und daß die allmächtige Hand Gottes über uns waltet! Man hüthe sich von Leidenschaften, als: Zorn, Aerger, Kummer, u. s. w.

§5

Sorge für Reinlichkeit des Körpers und Reinheit der Luft ist das vorzüglichste Verwahrungsmittel gegen diese Krankheit, darum müssen die Leibwäsche, Kleider und Bettzeugen fleißig gewaschen, gereinigt und gewechselt werden. Der ganze Körper muß öfters mit lauem Wasser, dem etwas Essig, Seife, Campfer-Geist beyzumischen ist, abgewaschen werden; wo es thunlich ist, sind laue Bäder anzuwenden. Gleiche Reinlichkeit ist in den Häusern mit Geräthschaften zu beobachten.

§6

Die reine Luft zerstört alle Ansteckungsstoffe, auch selbst das wirkliche Pestgift, und verhindert die Verbreitung aller ansteckenden Krankheiten. Folglich müssen die Zimmer gelüftet, die Häuser und Gassen gereinigt, aller Unrath der die Luft verdirbt, muß sogleich entfernt, und sorgfältig vermieden werden.

§7

Im Falle sich die Brechrühr nähern sollte, kann man sich durch mineralische Räucherungen, die jeden Ansteckungsstoff vernichten, gegen das Uibel schüßen. Zu diesem Zwecke sind anzuwenden:

1-tens. Als Luft reinigendes Mittel kann vor allen mineralischen Räucherungen das Wachholder-(Kronowet)-Holz, Wachholder-Beeren und der Weinessig empfohlen werden. Der Weinessig und andere Flüssigkeiten müssen immer auf gelind warme Eisen und Ziegeln, nicht aber auf glühende gegossen werden; denn dadurch wird die Luft verdorben. Auch müssen wohlriechende Rauchwerke, um üble Gerüche zu unterdrücken, nur sehr mässig angewendet werden.

2-tens. Die Salpeterdämpfe: Man gießt in ein Trinkglas, oder in eine Porzellanschale 1 Loth weißes Vitriolöhl, giebt allmählig eben so viel gestossenen reinen Salpeter hinzu, und rührt mittelst eines gläsernen Stäbchens bisweilen um, worauf sich durch mehrere Stunden die heilsamen Dämpfe entwickeln. Diese Vermischung muß mit weggezogenem Kopfe und Munde vorgenommen werden, indem die concentrirte Ausdünstung der Dämpfe auf die Lunge nachtheilig wirken. So muß auch alles Metall fern gehalten werden.

3-tens. Chlor-Dämpfe: Ein halbes oder ein ganzes Loth des Chlor-

kalks wird in ein Trinkglas oder Porzellanschale gebracht, und mit Wasser befeuchtet. Nach der Ausdünstung der Dämpfe muß diese Operation wiederholt werden.

§8

Man meide alle Verkühlung, besonders bey erhißtem Körper, und kleide sich nach den Umständen der Mitterung, um Erhißung und Verkühlung des Körpers zu verhüthen. Mann genieße leicht verdauliche, nahrhafte Speisen, Der mäßige Gebrauch von Gewürzen wird anempfohlen. Gänzlich zu vermeiden sind alle harten und fetten Speisen, vorzüglich halbverdorbene Fleisch, eingesalzene verdorbene Fische, Schwämme aller Art, nicht gut ausgegornes (speckiges) Brod. Man hüthe sich den Magen zu überladen. Man nehme sein gewohntes Frühstück, und gehe nie mit nüchterem Magen aus.

§9

Der mäßige Genuß des Weines und anderer geistiger Getränke wird jenen empfohlen, die selbe gewohnt sind. Nichts führt die pestartige Cholera herbey und macht sie tödlicher; als: Trunkenheit und Berausung.

§10

Schaf und hinlängliches Ausruhen des Körpers sind eines der vorzüglichsten Schußmittel gegen die Brechrühr. Man hüthe sich vor nächtlichem Herumschwärmen und allen Ausschweifungen, die den Körper entnerven. Bewegung in freyer Luft wird besonders empfohlen.

III. Mittel, welche bey dem Anfalle der Brechrühr sogleich anzuwenden sind

§11

Herrscht in einem Orte oder in der Nähe desselben die morgenländische Brechrühr, so ist jeder ausbrechende Krankheitsfall verdächtig, und muß von den betreffenden Partheyen der Obrigkeit unter schwerer Verantwortung sogleich angezeigt werden, und zugleich ist der Beystand eines Arztes in Anspruch zu nehmen.

§12

Besondere Vorsichten sind anzuwenden, wenn die ersten Zufälle auf die wirkliche Cholera hindeuten. Diese Zufälle sind: ein Gefühl von Druck, Zusammenschnüren und Schmerz in der Herzgrube; Schwindel, Kopfscherz und plötzlich überhandnehmende Schwäche; Eckel mit öfterem Würgen; häufige, mit Leibschmerzen und mit einem Brennen im

Mastdarm, abgehende wässrige Stuhlgänge; gewöhnlich ein häufiges Erbrechen einer wässrigen, weißlichen, meistens geruch und geschmacklosen, mit Schleimklumpen gemengter Flüssigkeit; brennender Durst; erschwertes Athemholen mit häufigem Seufzen, großer Beängstigung und einer schwachen ungewöhnlichen Stimme; Erkaltung der Hände und Füße mit Schmerzen, Reissen und Krampf in denselben; der Pulsschlag ist kaum zu fühlen.

Diese Erscheinungen kommen nicht selten in der unsrigen einheimischen Brechrühr vor, und deuten dann sicher auf die pestartige morgenländische Cholera hin, wenn zugleich oder bald auf einander mehrere Menschen, vorzüglich derselben Familie, oder solche, die mit derlei Kranken in Berührung waren, von solchen Symptomen ergriffen werden; ferner, wenn es nicht erwiesen würde, daß der Kranke durch plötzliche Verkühlung, durch den Genuß schädlicher Speisen und Getränke erkrankt ist worden.

§13

Zeigen sich nun einige oder mehrere der erst angedeuteten Zufälle, so ist der Kranke sogleich von den übrigen Gliedern der Familie zu trennen; nur jene Personen, die zu seiner Pflege nothwendig sind, dürfen in seiner Nähe bleiben. Unter schwerer Verantwortung ist aber den Inwohnern eines solchen Hauses verboten, sich aus dem Hause zu entfernen, oder sich auf irgend eine Weise mit anderen Menschen der Ortes zu vermischen, bis die Obrigkeit nach Umständen das Weitere verfügt. Auch darf keiner fremden Person der Eintritt gestattet werden.

§14

Damit bis zur Ankunft des Arztes bey dieser Krankheit nichts versäumt wird, bringe man den Kranken sogleich in das Bett, reibe seinen ganzen Körper, besonders die Füße und Hände, die Brust und den Unterleib mit trockenen erwärmten Flanell. Nach diesen wasche man den ganzen Leib mit lauwarmen Wasser, dem etwas Essig, oder Campfer-Geist beyzumischen ist. Wo es thunlich ist, setze man den Kranken in ein gut mit Salz und Essig erwärmtes Bad. Sehr nützlich sind die Dunstbäder bey dieser Krankheit bisher befunden worden. Nach neueren Erfahrungen bringt folgendes Verfahren schnell einen starken Schweiß hervor: Man setz den Kranken nackt in eine Wasserleere Badwanne, stellt eine Untertasse voll Weingeist zwischen die Beine desselben, zündet den Weingeist an, und deckt den Kranken bis an den Hals mit einem ausgebreitetem Leintuche zu. Die Luft-masse im gesperrten Raume der Wanne erhißt sich sogleich wodurch in 3 Minuten der heftigste

Schweiß ausbricht. Dieses Verfahren muß der Kranke, so lange es ihm nur möglich ist aushalten, dann wird er in ein ausgewärmtes Bett gelegt und gut zugedeckt. Ferner werden Hände und Füße in wollene warme Tücher eingehüllt; um die Füße warm zu erhalten ist erhitzter Sand oder Asche in einen Sack gefüllt, an dieselben anzulegen nothwendig. Diese Mittel müssen fleißig widerholt und unermüdet fortgeseßt werden.

§15

Auf die Magengegend lege man warme Breyumschläge (Cataplasmen) aus Gries, Mehl, oder Kleye mit Essig zubereitet. Sehr nützlich sind ferner Senfteige, auf die Magengegend auf die Brust, und auf die Füße gelegt, die aus 2 Theilen Mehl und 1 Theil Senfmehl oder Krenn bereitet werden, mit Zusaß von Essig.

§16

Man gebe den Kranken warmen Thee aus Melissen, Krausmünze, Lindenblüthen, Chamillen, und zwar im Anfange schwach zubereitet und in größerer Menge zu trinken, selbst warmer Wasser häufig getrunken verschafft den Kranken nicht selten große Erleichterung. Um die Schmerzen im Unterleibe zu lindern, werden dem Kranken öfters schleimigte erweichende Klystiere aus Eibisch, Käsepappeln, Kleyenbusd mit Eyerdotter, oder etwas Stärke beigebracht.

§17

Außer den bisher angegebenen Mitteln, die fleißig anzuwenden sind, und die in vielen Fällen allein schon hinreichen den Brechrühr-Kranken zu retten, können den Nichtärzten weiter keine zum Selbstgebrauch anempfohlen werden. Vorzüglich hat man sich aber zu hüten, ohne den Rath eines wahren Arztes Blut zu lassen, Calomel, Opium, Campfer und andere heftig wirkende Mittel innerlich anzuwenden. Dasselbe gilt nicht minder von Magisterium Bismuthi, welches von Dr. Leo in der Cholera so sehr empfohlen wird. Diese Mittel können in den Händen eines Arztes, der die heftige Wirksamkeit derselben genau kennt, und es daher mit erforderlicher Vorsicht anzuwenden weiß, allerdings heilsam seyn; allein muß der Arzt hier, wie auch in jeder Krankheit zu individualisiren wissen, denn ein sogenanntes Universalmittel, ein Specificum ist nicht denkbar, und nur Charlatane auf Kosten der Unwissenheit anderer, werden sich solcher Entdeckungen rühmen.

§18

Aus diesem Grunde muß man die weitere Behandlung dem Arzte überlassen, weil das Bestreden der wahren Aerzte immer dahin ging,

die Wirksamkeit, der nach der Erkenntniß der Krankheit zuläßlichen Mittel genau nach den verschiedenen Krankheitsumständen zu bestimmen, und so die beste rationelle Heilmethode, nicht ein Universalmittel zu erforschen.

Auf diesem Wege sind die wahren Aerzte dahin gelangt, daß Sie Meister vieler Krankheiten geworden sind; auf diesem Wege allein werden Sie auch in der Behandlung der Cholera zu dem, der menschlichen Kraft, erreichbaren Ziele sicher gelangen.

Hodnowerní Wípis
snadného, a sprobuwaného Spôsobu
ku Zhojení wčil panujicég
Mornég Uplawici,
aneb tak řečenég
Choleri Nemoci;
f r z
Pána Morvay Jána
Zarára w Ešianskég Bábolneg w Arci-Biskupstwe
Wágerstém na Swetlo widani, a z uberského
preloženi.

W T r n a w e,
Nákladkem a Literami Gelinel Jána Krst.
Roku 1831.

Príloha 7 Obálka publikácie *Hodnowerní Wípis* [...] rímskokatolíckeho kňaza Jána Morvaia, pojednávajúca o dobovej liečbe cholery počas epidémie v roku 1831³⁵⁹

³⁵⁹ MORVAY, Ján: *Hodnowerní wípis snadného, a sprobuwaného spôsobu ku zhojení wčil panujicég Mornég Uplawici, aneb jak řečenég Choleri Nemoci*. Trnava 1831. 14 s.

**Hodnowerní Wípis snadného, a sprobuwaného Spôsobu ku zhojeňí
wčil panujícíej Morněj Uplawici, aneb gak rečeněj Choleri Nemoci;
skrz Pána Morvay Jána Farára w Ĺisánskéj Bábolnej w Arci-
Biskupstwe Jágerském na Swetlo widaní, a z uherského preložení.**

W Trnawe,

Nákladkem a Literami Jelinek Jána Krst.

Roku 1831³⁶⁰

Keď newoľná Osada naša do weľmi weľkého Nebezpečenstwa skrze strašliwú wčilajšú nemoc prišla; nemôžem dost' ďakuwať Bohu všemo-
húcemu, že hned' k jej Zhojeňí, skrz Probuwání, Spôsob sem naleznuľ. –
Čím nebezpečnejšá jest táto nemoc, tím snadnejšie jest jěj zhojeňí: a jako
chitro usmrcuje bez Pomáháňá; tak chitro opúšća Memocného skrze Lé-
čeňí: jako pod istím umíra ten, na kterého Nemoc táto silnejšej napadá,
jestli sa mu nepomáha; tak istotně skusujem, jako dwe a dwe sú štiri, že
aňi jeden v něj neumre, nech len sprosté, a lahké moje Léki potrebuje;
ale né ináč, krem keď Nemocní bude trpezlivi, a tí, kterí sú pri nem, bu-
dú opaterní.

Keď uš trá zretelně náhlím Spôsobom boli zemreli, a Widéckí Pán
Služní pre Zastaweňí Préchodu prez Ĺisu sem prijdúci, bol wihlásil, že
nebezpečná Nemoc je přítomná, hňed' začal sem rozwažowať Spôsob
Nemoci tích troch prwích umrlich: a poňewáč táto Nemoc z náhla Ĺelo
prechladŕuje; jako zas dva Luďé ze Znameňím podobnej Nemoci jako
predešlí onemocnewali; mislíce, že bez toho umret musá, a že bárs jim
nespomôžem, aspoň jim neuškodím; na Próbu umíňil sem jích rezehráť:
- dal sem jich teda zložiť do Postele, jich dobre pozakríwat, Nápoj těš te-
plí sem jim dáwal; Wodu ale piť zakázal. Tak sčastlivé bolo toto moje
Probuwáňí, že obadwa títo moji Luďé (to bolo Ščasti, že obadwa boli
poslušní) skoro wizdraveli.

Abi sem tehdi bídním Blížním mojím pomohel; nebo aňi žit' bi sem
nechcel jedíňe sám pre seba; oddal sem sa na Lekáreňí: tím wícej k tomu
osmelení, že nezadlho istého nemeckého Lekára z Russkéj Zemi Práte-
lowi swému písaní List k Rukám ním prišel; těš jako w Ríge zachádzajú

³⁶⁰ **Príloha 8** Prepis publikácie *Hodnowerní Wípis [...]* rímskokatolíckeho kňaza Jána Mor-
vaia. Prepis publikácie uverejňujeme v plnom zmení, bez štylistických úprav a s jednou
jazykovou úpravou, a síce v prepise textu publikácie nahrádzame v porovnaní s originá-
lom písmeno *g* písmenom *j*. Publikácia je uložená v Slovenskej národnej knižnici – Archí-
ve literatúry a umenia v Martine, vo fonde Historických tlačí pod katalogizačným číslom
K 1416. (A. L.)

z Nemocními v Nowinách sem čítal: s tíchto poznal sem, že ne zle sem začal Lekáreň: – preto bez Prestáňí w Kostele, w Domoch, a na Ulici oznamuwal sem nebezpečné Následki přítomnéj Nemoci: oproti ale ai istotné jěj wihojení, keď sa Pomoc potrebuje: i jako bi sa w něj pomáhať malo, moje malé Stádo sem winaučil. Kterí poslušní bíwa aňi jedej neumírá: které ale z nerozumnéj Surowosťi sposlúchať nechce, anebo keď Nemoncí v Pamaťi oslabení od swich Domácich, z nemiselného mordárského Polutowáňa, stud’enu wodu dostáwá, aňi jeden Smrťi neuchádzá.

Spósob Léčeňá tuto jest ten:

Od tego Času jako Nemoc táto prišla, jest Lud winaučení, a i každí Děň sa vinaučuje, po jakích Znakoch sa poznať móže, že nebezpečná Nemoc na Človeka sa blíží. Keď nekdo Závrat Hlawi dostáwá, aneb Ruki, Nohi, mu klesnú, Oškliweňí v Žaludku, Žráňí v Bruchu, a na Stolicu Núřeňí cíťíť začíná; hñed’ w tom Okamžeňí bez wšeckého Odkladáňí má lehnuť. – Dáwám Nemocného do tepléj Posteli uložit’, z Duchnámá, Kozuchmi, Pokrowci poprikríwať, tak abi wenkajše Powetri naskrze k nemu nedosáhlo; len Nos zostáwá nezakrití; i Hlawu mu zakriť dáwám: spolu ale jak náhle Nemocní lehne, dáwám posekať kučeraví Balšan (Herba Mentae), Božé Drewko (Herba Abrotani), Saturajku, ináč Štubrik (Herba Satureiae), Šalwíu (Herba Salviae), Slez níski, které na Cestách róstne (Malva minor), a títo Zeliní z Wodu upariť, a medzi dve Šatki položit; potom jeden Bok Nemocného z horúcim Wínom pomáčať, a Šatki s predmenowaními Zelinámi dobre teplé chitro na Žaludek priložit’, a priwázať; a znowu dobre ho poprikríwať. I Nápoj těš hñed’ prichistať dáwám, totižto Balšan, aneb Bezowí Kwet (Flores Sambuci), aneb Kwet Hermánkowí (Flores Chamomillae vulgaris) z wrelú wodu zaléť, a toto teplé často dáwám piť Nemocnému. – Keď Balšan sa mi bol minul, bráwám wčil na misto neho Zelinu Polajkowú (Herba Pulegii) která na Lúkách hojñe sa nachádzá. – Keď smadnuť začíná Nemocní, dáwám wariť Jačmen, a tú Wodu teplú mu podáwať. Jestli Chuť k Jedlu dostáwá; dáwám mu teplú Polewku; ale i na túto jačmenú Wodu piť. (Keď Nemocní tú prwnú Horúčosť podstúpil, která túto Nemoc obehnať má, potom bárs ešče ai w Horúčosťi postawení, zakriti zostáwá; pozatím uš tíchši a pokojnejši bíwá: to na mnohich, pri nich biwši, sem skusil.) Keď Nemocní sa wipořil dáwám naňho klášť čistú suchú Šatu. Bárs ale uš i lepšej sa cíťí, Obwázaňí predca zložit’ nedopúščať; ale znowu teplé mu priložit’ dáwám; a z dwoma Plachtámi, až po Krk ho za-

kriť, abi náhlé Premeneńi sa nestalo: jestli ešče i pod Plachtámi ustawič-
ně sa poťi Nemocní; welmi dobré bíwá Znameńi. Potom dopúščám mu
stať; ale dobre teplo sa oblécť: a keď Polewku jí; dowolujem mu máličko
Wína piť. Na tento Spósob mnohí moji Nemocní, ktorí Ráno onezdrawe-
li, wečer uš po Izbe choďili.

Keď Člowek obecní Lud chce namluwiť, abi si lehli čím náhle sa zle
cíťá, musí jich ustawičně prositť, a napomínať: mňa uš ai Prsá bolá; nebo
hlúpi Lud welmi řaško múdru Raddu prijimá. Dá za tri Tídne od Rána
do Wečera z Domu do Domu sem choďil (pońewáč tuto Špitál ustanow-
wiť bolo nemožně) pohlédal sem na jejích Ruki a Nohi bez wšeckáj Báz-
ně, na toľko, že pre mnohé Choděńi, a Howoreńi sem i oslabnul: ale ob-
čerstwila ma tá Radošť, kterou sem cíťil s toho Pomišleńá, že Pán Boh,
keď nás podla Zásluhi tresce, predca podává i Spósob, a síce istí a bez-
peční, s kterím bi sme sa mohli ochráńitť od toho, čo w prítomněm Tres-
táńi je najřašše, od Smrti toťižto: a nowěj Sili dodává mi to Pořešeńi, že
z Milostí bozkěj Žiwot Bližních mojích ochranujem. Pri tomto ale abi
sem nebol opowážliwi, a keď druhích Žiwot ochráńitť chcem, sám swoj
sem nestraťil; nebo neńi sem hoden, abi Pán Boh na mně Zázrak čińil:
najal sem dwe Ženi, naučil jich jako já z Nemocními zachádzám, a pris-
lúbil sem jim, že koľkokoľwek Nemocních skrz jejích Opatrowáńi wi-
zdrawujú, za každého obidwe 8 Groši dostanú; jestli bi ale zemrel Nem-
nocní, za takého ništ neobrzá: a jestli budú usilowné, za jejích usilow-
nost dwe Merice Žita sem jím prislúbil. Potrebné bolo, abi sem túto Obe-
tu pre Werících mojích učińil; nebo pońewáč s Počátku té Domi sa zawí-
rali, w kterích Nemocní sa nachádzal; preto mnohí bojíce sa toho, sa
skowáwali, a neskoro sa mohlo zwedať o Nemocněm; s téj Příčini watšá
Práca u Ustáwáńi bola potrebná, abi sa takí wihojiť mohli: dwe ale této
Ženi bedliwé a pozorné ve Wihledáwáńi skowaních Nemocních bíwali. –
Abi sem Lud naklońil, abi čím skórej swích Nemocních oznamowali;
keď uš jejích Počet welmi sa bol rozmnožil, poprosil sem Pána Komis-
sára, abi budúčne řádné Warti k domom neustanowil; nebo že wác ško-
ďá, nežli osožá: ale ańi Ludé bi uš neboli stačili k wartováńu: spolu ale
dal sem wikopať dwe Jami s tím Oznámeńím, že kterého Nemocného
hńedť neopowěďá, aneb kterí bi pri Léčeńu bol neposlušní; takého hńedť
čím zemre, dám zahrabať. A takto sa mi nejako poščastilo ze sprostím
Ludom.

Nachádzajú sa ale i takí Nemocní, na kterích Nemoc tuhšej napadá:
s tímto těš práwe tak zachádzám, jako wišej sem wipisal. Jestli ale tímto
Spósobom neńi možně jich do Potu chitro priwěstť; dáwám nekterích pa-

riť, některích kúpať. Pareňi takto dám robiť: dáwám do Izbi donesť Zwarák (zwarací Šáf), do neho na malú nejakú Stoličku Nemocného posadiť; wedle neho na dno Zwaráka, dve, tri rozhorúčené Ťehli položiť; na této Ocet, a Pálené w jednakéj Míre zmišané, nalét; a Nemocného chitro z Duchnámí, neb Pokrowci až po Krk poprokríwať: toto Kladěňi rozhorúčeních Ťehel, a Poléwáňi tak dlho sa opakuwáwá, dokád' Nemocní do Potu neprichádzá: wtedi ho dáwám utréť, do teplích Šat oblecť, do Postele položiť ale ai spolu wišej spomenutími pareními Zenínmí ho obwázat'. Může sa Pareňi ai takto učiniť: zelené Wirostlini Stromu Agáčowého posekané, wará sa we Wode, a tá Woda wrelá wileje sa do Zwaradla; do nútra klade sa jedna malá Stolička aneb Šamlík, na ktorú Nemocní Nohi položí, abi si jích we wreléj Wode neobaril; druhá ale wišša, na ktorú bíwá posadení, a dobre poprikri-waní, abi para do Potu ho priwédla. – Skusil sem, že ai Kúpel s tichto Agáčowím Wirostlinek we wode uwareních prichistaní, welmi jest užiteční: kteří wčil najwác robiť dáwám; pretím ale sme z wonawích Zelinek Kúpel chistáwali: – i w teplém Kúpeli má sa dobre pozakriwať Nemocní. Jestli Krč trápí Nemocného, dáwám mu drhnúť Ruki, a Nohi, ano někedi ai celé Ťelo, z gafrowím Pálením, a Octom w jednakéj Míre zmišaním. I tímto řaššej Nemocním dáwám piť teplú wodu s kuče-rawého Balšanu, dotád', dokád' Núteňi k Wracáňi, neb Bežáňi Brucha neprestává; nišť nedbajíce, bárs ai ten Balšanowí Zwar Nemocní wiwráťi; keď sa Žaludek zehreje, zostane w nom. Keď smadne, dáwá sa mu podobne piť teplá jačmená Woda; a aňi wišej wipisané Obwázáňi sa nedanedbáwá. – Na tento Spósob i takich sem uzdrawil, o kterích uš aňi Náđeje sem nemal.

V Ťisánskéj Bábolnej strhla sa táto Nemoc Dňa 12. Červenca (Julii), a po dňes, na kolko wím, 120 bolo Nemocních: s tichto 21 zdejších, a jeden prespolní, zemreli: trom prwím kteří zemreli, sa nepomáhalo: ostatní, ze Stránki netrpeliwé Děti, pri neopaterních Matkách umreli; ze Stránki neposlušní Starší: najwatša Příčina Smrťi bola Neopaternosť; keď Nemocním sa odekriť dopúšřali, a na jejich Žádost' wodu, ano ai Led jim podáwali. Mózem poweďeť na moje Swedomi, že keďbi Raddu mojú boli zachowáwali, aňi trá bi neboli zemreli. Tak teda 98 sa jích uzdrawilo. – Sú ale těš ai takí, kteří keď onemocneli, wedřice čo bi bolo treba činiť, bez wšeckého Oznámeňi, do Postele sa položili, k Potu si dopomohli, i ostatné wšecko čiňili, a ozdraweli.

Čo mňa sa dotíká, s Počátku w štiroch Meščekoch Chlor sem nosíwal; ale pozatím sem ho odhodřil. Wčil někedi Ruki Octom umiwám, najwácej ale Ručňik s ním si namáčám: pred tím, prw nežli táto Nemoc

panuwať začala, neprám sem frištikuwáwal, wčil ale nezanedbáwám: často sa do Šati premeňiť neprenecháwám: nékedi sa kúpám; mírne jím, a pijem: nadewšecko ale chráním sa od Prechlad'eaň Žaludka, a abi Pot spátka do Ťela sa mi newrazil: iné žádné Praeservativum posawáť sem nepotrebuwal: i wčil ešče často Nemocních nawščivujem, prehlédám, a predca Chwála Bohu uplne zdrawí sem.

Prosím jedného každého, abi této moje Rádki neposúdíli, jako bich s nimi Chwálu hledať míňil: jed'íne sinowská Dówernost', a pokorná Uctíwost', která naproťi Jeho Excellencii Pánu Patriarchowi Arcibiskupovi najviššému Pastírovi a Otcovi našému mám, a Láska, s která Bližním mojím pomahať sa usilujem, osmeluje mňa, abi sem sprostím, a uprimním Srdcom Wípis tento na Swetlo widal. Medzitím a.t.d. W Ťisánskéj Bábolnej Dňa 3. Srpna (Augusti) 1831. Morvay Ján Ťisánsko Bábolnanskí Kňaz.

Iní podobní Spósob, z istého hodnowerného Listu.

W Tarnowe w Galícii spolčili sa nekerí Židí k Pomoci Nemocních, kerí do Cholery upadajú: jak náhle sa títo zwed'á, že na nekohe nekďi táto Nemoc napadla; idú bez Meškáňá štirá s nich k nemu; trú a drhnú Nemocného, s Flanelowímo Rukawicami, na celém Ťele, obzwláštne na Plecách, Ramenách, pulzowích Žilách, Chrptowěj Kosťi, Kolenách, Patách, a.t.d. z nižej doloženú Močeňinu; tak dlho, dosáď Nemocní do silného Potu neprijďe: a wtedi uš mu je spomoženo. Medzi Drhnuťím ale dáwá sa mu častejšej zapíjať Balšanowá neb Mátowá Warenina, anebožto Herbaté. Podla tohto Léceňá žáden ešče posawáť neumrel. Močenina ale, s která sa Ťelo tre, takto sa robí:

Bere sa Páleného wíného 1 Holda.

Octu silného wíného 1 Žajdlík.

Gáfru 2 Loti.

Černého Koreňá 2 Loti.

Múki Semena Horčičného (farina sinapis) 8 Lotow.

Cesneku 4 Hlavički:

Cesnek a Gáfer sa na drobno pokrájá, Koreň sa potlče, a wšecko spolu do jednéj Flašky zmíšané, močí sa na Slunku, aneb na teplém Míste za 24 Hoďíň: má sa ale častejšej pomíšať, a naposledi preced'iť. Tento Lék w Tarnowe w každém Dome majú prichistaní.

*Najistejší, a u mnohých Nezdrawích velmi užiteční a sprobuvání
Nápoj proti Cholery je nasledující:*

Dajú sa pre Chlapa desať Kwapki Borowičkového Oleja do Rozolišového malého Pohára, do ktorého uš borowičkové Pálené sa nalálo, dobre sa zmišá, a wipije. To žene k Potu, a Žráňi w Bruchu utíši. – Ženským Osobám dajú sa osem Kwapki, Dětom štiri, môže sa tento Olej Borowičkoví ai s hermánkového aneb gbezowého Kwetu sprawenim třep-
lím Nápojem wipiť.

Anton Liška

CHOLEROVÁ EPIDÉMIA Z ROKU 1831 A JEJ PRIEBEH V PREŠOVskej EPARCHII

Monografia vyšla v rámci grantového projektu Grantovej agentúry pre doktorandov a mladých vedecko-pedagogických pracovníkov Prešovskej univerzity v Prešove (GaPU) č. 3/2/2012 *Cholera v roku 1831 a jej priebeh v gréckokatolíckych farnostiach a dištriktach Prešovskej eparchie*

Autor:

© PaedDr. Anton Liška

Recenzenti:

prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.

Mons. prof. ThDr. Peter Šturák, PhD.

PhDr. Jaroslav Coranič, PhD.

ThDr. Peter Borza, PhD.

Jazyková úprava:

Mgr. Beáta Barlová

Ing. Jana Gdovinová

Autorské hárky:

PaedDr. Anton Liška (4,86)

Vydavateľ:

Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta

ISBN 978-80-555-0691-3

ISBN 978-80-555-0691-3

9 788055 506913